tarih ve toplum

Tanburî Cemil Bey

Haliç Köprüleri • Eski Yazı, Güzel Yazı

Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları

Avusturyalı Türk Murat Efendi ve III. Selim Tragedyası

tarih ve toplum

İletişim Yayınları/Perka A.Ş. adına
Sahibi Zeki TÜRKKAN
Genel Yönetmen Murat BELGE
Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN
Grafik Düzenleme
Ayla İŞLER
Görsel Malzeme Danışmanı
Marianna YERASİMOS
Düzelti
Mustafa ŞAHİN
Pikaj
Hamiyet DEMİR

●

İLAN KOŞULLARI: Renkli tam sayfa (iç kapak: 150.000 lira, orta sayfalar: 100.000 lira). Siyah-beyaz (iç kapak:100.000 lira, orta sayfalar: 50.000, yarım sayfa: 25.000 lira)

YILLIK ABONE (12 sayı) 3000 lira. Abone olmak isteyen okuyucularımızın, yıllık abone bedeli olan 3000 lirayı PERKA A.Ş.'nin Yapı ve Kredi Bankası Çemberlitaş Şubesi 2364 No'lu hesabına yatırarak, banka dekontu fotokopisini ve adreslerini bize göndermeleri yeterlidir.

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53 - 520 14 54 - 520 14 55

●

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 370 Lira.

Yurtdışı Abone: Uçakla
30 Amerikan Doları.

●

İletişim Yayınları / Perka A.Ş.
ofset tesislerinde hazırlanmıştır.

●

Siyah Beyaz Filmler
Mustafa ÖZSOY
Renk Ayrımı
ÜÇEL Ofset
Baskı
ALAŞ Matbaası
Genel Dağıtım
GAMEDA

5 1900 Paris Sergisindeki Resmi Osmanlı Pavyonu

6 Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Dr. Uygur Kocabaşoğlu

8 Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler: Suçlar ve Cezalar-II

14 Tom Paine Fransa'da
Stuart Andrews

20 Türk Mûsikîsinin Son Peygamberi Tanburî Cemil Bey
Cinuçen Tanrıkorur

25 Eski Yazı, Güzel Yazı
Atilâ Türk

30 Haliç Köprüleri
E. Amiral Fahri Çoker

36 Avrupa'da Bulunan Milletlerin ve Özelliklerinin Kısa Tasviri
İlber Ortaylı

40 Özbekler Tekkesi-I
Cengiz Bektaş

45 Geçmiş Şölenler:
Zeynep Menemencioğlu

46 Avusturyalı Türk Murad Efendi ve III. Selim Tragedyası
Prof. Dr. Özdemir Nutku

52 Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Brâhmi Alfabesiyle Türkçe
Prof. Dr. Talât Tekin

57 Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları
Yük. Müh. Salih Kuyaş

64 **Kitablyat:**
Bir İngiliz Hekiminin 18. Yüzyıl Sonundaki Türkiye İzlenimleri
Melda Kaptana/64
18. Yüzyılda Fransa'daki Türkiye
Dr. Mehmet Ali Kılıçbay/67
Ebubekir Hâzım Tepeyran: Hayatı ve Hatıraları
Cemil Koçak/70

Haliç Köprüleriyle birlikte İstanbul panoramasını gösteren bir tepsi (Doç. Dr. Güney Gönenç Koleksiyonu)

● HATASIZ KUL OLMAZ

Popüler mâhiyette, gayet güzel baskılı, ilk sayıları oldukça enteresan, lâkin son sayılarını tatminkâr bulmadığım derginizin 7. sayısı (Temmuz 1984)'nın, 71. sahifesinde, muhterem üstâdımız, hocamız Orhan Şaik Gökyay tarafından "çevirimyazı ve çeviri"si yapılan II. Abdülhamid devrine âit bir tâyin berâtının bilhassa transkripsiyonunda -hemen yanıbaşındaki aslî metnin fotoğrafı ile karşılaştırılması neticesi- bâzı okuma hatalarının ve atlamaların yapıldığı göze çarpmaktadır.

Bu hatâlı transkripsiyonun, husûsiyle metin neşri ve sadeleştirilmesi konusunda pek haklı birçok tenkîdini bildiğimiz muhterem hocamız tarafından yapılması bizi oldukça şaşırttı ve bu şaşkınlık, sözkonusu berâtın yeni harflere çevrilmesi sırasında görülen bâriz okuma hatâları ve atlamaların belirtilmesini zarûrî kıldı. Ancak, muhterem hocamız gibi büyük bir âlim ve mütenekkidin, bizim gibi bu işlerin çok çok acemisi olanlar tarafından dahi kolayca farkedilebilen bu okuma hataları ve atlamaları yapmasını, berat metninin kontrol edilmeden aceleye getirilip bastırılmasına hamletmek istiyorum. Yoksa, Türkiye'de eski metinlerin neşr ve sadeleştirilmesi konusundaki ilmî tenkidlerini her zaman takdirle karşıladığımız muhterem hocamızın, bizzat kendisinin aynı hatalara düşmeyeceği âşikârdır.

Aşağıda tâyin beratının aslî metninin satırları gözönüne alınarak, sâdece transkripsiyonda tesbit edilebilen okuma hataları ve atlamalar, yanyana, altları çizilmek sûretiyle belirtilmeye çalışılmış, sadeleştirilen metne ve ufak-tefek matbaa hatâlarına temâs edilmemiştir. Bilvesile, saygılar sunar, *"destûrsuz bağa"* girdiğimiz için muhterem hocamızın affına sığınırız.

I. satır: Çeviriyazıda, herhalde baskı hatası olan "iftihârül-l-ealı" ibâresi, "iftihârü'l-*e'âlî*" şeklinde olmalı. Yine, "müstecmiü'l-maâlî" şeklinde eksik okunan metin, aslında "müstecmi'i *cemî'ülma'âlî*" şeklinde. Kezâ, "ricâl-i aliyyemden *olup* uhde-i istîhâline" ifâdesindeki *"olup"* kelimesi, aslî metnin fotoğrafından seçilebildiği kadariyle, başka bir kelimeye, meselâ *"âdâb"*a benziyor. Yine, "Konya vilâyeti vâliliği tevcîh ve *çeşbân* kılınan" okunuşunun doğrusu, "Konya vilâyeti vâliliği tevcîh ve *ihsân* kılınan" olacak. Bunu takiben, "murassa" kelimesinden sonra gelen *"Osmanî"* kelimesi de atlanmış.

III. satır: "umrân ve terakkıyâtı *mesâilinin*" okunuşu, asıl metinde "umrân ve terakkıyâtı *vesâilinin*" şeklinde okunuyor. "Sen ki müşârünileyhsin sen ki fetânet" çeviriyazısı, "sen ki *mîr-i* müşârü'n-ileyhsin sen fetânet" şeklindedir.

IV. satır: "bin üçyüz yirmi senesinin" ifâdesinde *"nin"* fazla, aslî metinde "bin üçyüz yirmi senesi" şeklinde yazılı.

V. satır: "uhde-i *reviyyetine"* şeklinde okunan ifâde, aslî metinde "uhde-i *ehliyyetine"*; bunu takiben, "sünûh ve sudûr irâde-i.." cümleciğinde, *"olan"* kelimesi atlanmış, doğrusu, "sünûh ve sudûr *olan* irâde-i.." şeklindedir. Yine, çeviri yazıda "işbu emr-i *celîlü'l-melzûm*" şeklinde okunan kısım, "işbu emr-i celîlü'l-*kadrim*" şeklinde okunmalıydı.

VI. satır: "mütehallık *bulunduğun*", aslî metinde "mütehallık *olduğun*" şeklindedir. "dilhâh-ı ma'delet-i mülûkâneme" okunuşunda atlama var, aslî metin, "dilhâh-ı ma'delet-*iktinâh-ı* mülûkâneme" diye yazılı.

Son satır: "lâzımü'l-inhâ olan *umurı*" okunuşu, hatâlı, doğrusu, "lâzımü'l-inhâ olan *mevâddı*" olmalıydı.

Mustafa Salihoğlu-Erenköy/İstanbul

● SEVGİLİ REFİKALARIM...

Derginiz "Kadın" konusunu, doyurucu bir şekilde işledi (Kölelik de öyleydi). Ben de, okurlara ilginç geleceğini sandığım, XVIII. yüzyılda, bir aydın Osmanlı erkeğinin (Mutasavvıf, şair ve edip Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi, 1703-1780), dört hanımına birden yazdığı "bir" mektubun, yalnızca hitap kısmını veriyorum.

İzzetli, hürmetli, hakikatli, adamlıklı, şefkatli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullu, izanlı, hünerli, marifetli, üslûplu, yakışıklı, güzel huylu, tatlı dilli, uzun boylu, ince belli, kıl ayıpsız hatunum, helâlim (eşim) Firdevs Hanım huzuruna,

Derun-i dilden ve can u gönülden selâmlar ve dualar edip ol mübarek nazik hatırın sual edip .....

Ve izzetli, hürmetli, muhabbetli, hatırlı, gönüllü, asıllı, usullu, akıllı, sabırlı, güzel huylu, tatlı dilli, hanım yapılı, güleç yüzlü, alçak gönüllü, dervişim, ehlim, helâlim Fatma Hanım huzuruna,

Derun-i dilden ve .....

Ve izzetli, muhabbetli, hakikatli, şefkatli, gayretli, edepli, helâlim Belkıs Hanım huzuruna,

Selâmlar edip mübarek hal ve hatırın sual .....

Ve izzetli, hürmetli .... akıllı, gayretli ...melek huylu, çelebi kollu, ... ince belli, şirin yıldızlı, has odalığım, oğlum annesi, gönlüm canânesi, inci danesi, hatunum ve hanım küçük kadın Züleyha Hanım huzuruna,

Candan selâmlar edip ol mülâyim hatırın kat kat sual ederiz .....

(*Türk Dili* Dergisi, Mektup Özel Sayısı, Temmuz 1974)
Ömer Gökmen-İzmir

● OSMANLICA

Derginizi ilk sayısından itibaren okuyor ve beğeniyorum. Altıncı sayınızın söyleşi bölümündeki "Çeviri Hataları Tarihine Katkı" başlıklı yazıda (s. 387), açıklamalar arasında muhafaza edilmiş olan Osmanlıca, yazınızın mânâsını saptırıyor.

Anladığım kadarıyla, amacınız bilgi vermek. Ama, araya karışan Osmanlıca, zamanı sınırlı olanları birkaç defa aynı satırları okumak mecburiyetinde bıraktığından, okuyucuyu sıkma temayülleri yaratıyor. Bu kadar iyi bir derginin yazılarında "maksad"ı şaşırmamasını arzu ettiğim için size Stockholm'den bu satırları yazıyorum.

Nurgun Kut
Huddinge Belediyesi
Informasyon Sekreteri

● OSMANLI DEVLETİ'NDE JURNAL TEŞKİLÂTININ KURULUŞU

Hafiyelik deyince, herkesin aklına II. Abdülhamid'in istibdadı gelir. Hatta, merhum Ord. Prof. Enver Ziya Karal, "Bir Al-

man" *(Un Allemand)* tarafından yazılmış Fransızca bir kaynağa *(Les dessous de la Politique en Orient /* Doğuda siyasetin içyüzü) gönderme yaparak, II. Abdülhamid'in hafiyelik örgütünü, Alman Kayseri Wilhelm'in ilk İstanbul ziyareti sırasındaki tavsiyesi üzerine, tecrübeli bir Alman polis uzmanına kurdurttuğu hakkında bir rivayeti aktarmaktadır *(Osmanlı Tarihi VI-II*: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, 2. bas. T. Tarih Kurumu Yay., 1983, s. 267). Karal'a göre, hafiyelik Zabtiye Nezaretine bağlı resmî bir örgüt olmakla birlikte, gönüllü hafiyelik de vardır. Görevli veya gönüllü hafiyelerin çeşitli kimseler hakkında saraya verdikleri raporlara "jurnal" denir.

Taner Timur arkadaşımız ise, 6. sayımızda çıkan Osmanlı Gizli Polis Örgütü üstüne yazısında, bu teşkilâtın İngiliz Büyükelçisi S. Canning'in telkiniyle, Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlıklarından biri sırasında, yani Abdülmecit döneminde kurulduğunu yazıyor, daha doğrusu Mavroyani Paşa'dan aktarıyordu.

Bu kere, ilkokul öğretmeni bir okuyucumuzdan aldığımız belgeli bir mektup "jurnal"i yalnızca bir gizli polis işi olmaktan çıkarıyor, en geniş anlamıyla nüfus hareketlerini izleyen resmî bir kurum olarak ortaya koyuyor, tarih bakımından da daha gerilere (II. Mahmud dönemine) götürüyor.

Değerli okuyucumuzun mektubunu ve çevrimyazısıyla birlikte gönderdiği belge fotokopisini sunuyoruz.

Osmanlı Devleti'nde resmî istihbarat teşkilâtı Sultan II. Mahmut tarafından kurulmuştu.

Özellikle "Batılılaşma Hareketi"yle devletin sürekliliğini askerî, sosyal ve hiyerarşik sistemin sağlamlığına bağlayan anlayış; 1834 yılında (H. 1250) Jurnal Teşkilâtı'nın kurulmasını amaçlamıştı. Önce, İstanbul, sonra Kocaeli Sancağı ve İznik Kazasında gerçekleştirilen "Jurnal Kâtipliği" giderek Anadolu ve Rumeli'nin her yerinde; "görülen yararlar" dikkate alınarak, düzenin korunması, milletin asayiş ve refahını sağlamak amacıyla hiyerarşik bir yapıya kavuşturuluyordu. Bu nedenle, hazırlanan "Jurnal Talimatnamesi", İstanbul'dan taşraya gönderiliyor, vilayetlerden kasabalara değin "Jurnal Kâtipliği" tesisine gidilmesi isteniyordu. Jurnal Katipliklerinin tutacakları "Jurnal varakaları"nın sayıları ve işleyiş biçimi "Talimatname"de açık-seçik konu ediliyordu.

Jurnal Kâtipliklerine yapılacak atamalar için İstanbul'un onayı esastı. Önerilecek Jurnal Kâtipleri onaydan sonra göreve başlayacaklardı. Jurnal görevlileri, dürüst, güvenilir kişilerden seçilecekti. Yanlış, yanlı ve eksik bilgi vermek cezayı gerektirecekti. Kent ve kasabaların hem içinde hem dışında çalışacak olan bu kurum düzenli bilgi tutma ve taşıma işlemini sürdürecekti. Hatta kent içinde ve dışında "Han Kethüdaları"nın bile haftada bir kez "Jurnal" vermesi hükme bağlanıyordu. Aydın Sancak Kazalarından Tire için belirlenen Jurnal Kâtibi aylığı 250 kuruştur. Bu ücret, bugün için birinci derecede bir devlet memuru aylığına yakındır.*

Bozulan Osmanlı ekonomik ve sosyal yaşamının düzen altına alınmasını ve devlete "Güvenilir adam" hazırlamak amacını taşıyan bu kurum, giderek genişleyecek işleviyle, Sultan II. Abdülhamit Devrinin sonlarına değin yarım yüzyılı aşkın bir süre "Korkulu bir Teşkilât" olarak döneme damgasını vuracaktı.

A. Munis Armağan- Tire

* Tire Şeriye Sicili, cilt I, s. 130 (H. 1250)

1. Elhalet-i hazıhî Dersaadet'te ve İznikiyye kazası ile Kocaeli Sancağının havi olduğu sair kazalarında icra olunmakta
2. olan Jurnal usulüne dair talimâtnamedir
3. Jurnale Emr-i Sâmi
4. Nizamat-ı mülk ve millet ve refah ve asayiş-i ahali ve raiyyet nik ve bed vuku bulan keyfiyatı malûmatından ibaret
5. olduğuna ve bunun istihsali dahi Anadolu ve Rumeli'nin her bir mahallinde zuhur edip rüyet olunan mesalih-i cüziye
6. ve külliyenin ve kâffe-i mevadın bervech-i izah sept ü kayd ve tahrir ile jurnalin Dersaadet'e teshirine menut olacağı
7. vareste-i kayd ve işaret idüğüne binaen bade ez'in bu usul-ü meriye-i müstahsenenin icra ve iflası zımnında memalik-i

8. mahruse-i Hazret-i Mülûkane'de kâin eyalât ve elviyenin gerek makarr-ı vülât olan mahallinde ve gerek dahillerinde vâki kaza
9. ve kasabatta curnal kâtibi namı ile birer memur bulunmak icap edip şu kadar ki mezkûr eyalât ve elviye vali ve mutasarrıf
10. ve müteselimleri ve kaza ve kasabat âyân ve voyvodaları lüzumuna göre maiyetlerinde birkaç nefer kâtip istihdam eylemekte olduklarından
11. ve bazı ufak kazalar voyvoda ve ajanlarının her ne kadar kâtipleri yok ise de öyle yerlerde dahi behemahal nüfus defterleri
12. mukayyitleri bulunacağından bunlardan jurnal kitabetine tayin olunanlar maaş-ı kadimlerine canib-i memleketten bir miktar şey
13. zam olunarak memur ve tayin kılınmaları caiz olması ve işbu jurnal kitabetine tayin olanlar mukteza-yı memuriyetleri
14. üzere bulundukları kazalarda küll-i yevm vuku bulan deavi ve mesalih ve mevadı yani teehhül ve tevellüd eden ve helâk olanı
15. başka ve icra-yı farize-i hac niyet-i hayriyesiyle canib-i sinn-il cevanib Hicaz'ı mağfiret-i tiraza azimet ve badel hac avdet eyleyen
16. ve sıla arzusuyla memleketine ve ticaret ve hususat-ı saireyle ahar mahalle giden veyahut Dersaadet'e gelen kimesneler ki ve hademe
17. ve memurin ve ebna-yı sebilin isim ve şöhret ve eşkâl ve maslahatı ve gideceği mahalli göstererek anları dahi başka tahrir ve izbar
18. velhasıl mezruat ve mahsulât ve kâffe-i zuhurat-ı sarihi ve sahihi derc ve tezkâr eylemesi ve yalnız kürsi-i liva olan mahalde vukuat
19. beher gün tahrir ve sair kazalarda dahi tamamıyla zabıtla haftadan haftaya tasdir ve tesyir olunacağına nazaran meselâ onbeş kazayı havi
20. bir livanın makarr-ı vali olan mahallinde nahiye otuz ve kazalarında dahi hafta itibarıyla altmış varaka curnal teraküm eyleyeceğinden
21. bu hesap üzere onbeş kazası bulunan bir livadan mah bi mah yüz varaka curnal gönderilmesi icap ederek iş bu jurnal
22. kâğıtlarının vali ve mutasarrıf ve müteselim taraflarından irsaline himmet kılınması ve eyalât ve elviye-i merkumeden bazılarının nihayet-i
23. hududunda ve makarr-ı vali olan mahalle kırk elli saat mesafede bir kazası olarak işbu kazanın curnali haftadan haftaya
24. sancakbaşı olan kazaya irsal olunmayıp da aralıkta iki hafta birleştirilerek vuku bulur ise mücerret belli mesafede
25. olmasından neşet edeceği cihetle beis olmayacağından işbu kazalar hakkında bazan izhar-ı müsaade olunması
26. bend-i evvelde zikr olunduğu üzere işbu jurnal evrakı Dersaadet'e vürudunda yoklama defterlerinin iktizası icra olunduğu
27. misüllü ceride nâzırı efendiye havale ile hülâsa ettirilerek arz olunduktan sonra battalları dahi ceride odasında hıfz olunması

Tire Şer'iye Sicili, cilt I, s. 65. Hicri 1250 (1834)

OKUYUCULARA MEKTUP

Hürriyet'in bu ülkede tam 76 yıl öncesinin Temmuz'unda ilân edildiğini -olur ya, unutan çıkar diyel- hatırlatan geçen ayki sayımız bir hayli beğenildi. Okuyucularımızın hüsn-ü teveccüh'lerine teşekkür ederiz.

Bu sayımızda, sosyal tarih açısından önemli bir konu olan "Osmanlı'da Suçlar ve Cezalar" devam ediyor. Şurasına dikkat çekmek isterim ki, dergimizde başka bir kaynak gösterilmeksizin doğrudan doğruya Kadı Sicilleri'nden ve diğer arşiv kaynaklarından çevrimyazı ve çevirileriyle aktarılan örnekler, şimdiye değin yayımlanmamış özgün belgelerdir.

Geçen ay, "Gazzâl değil, Uzzâl" başlığıyla bir mektubunu yayımladığımız Gültekin Oransay'ın "musiki tarihine henüz yer vermediniz" târizine karşılık, bu alandaki uzmanlığıyla tanınmış Cinuçen Tanrıkorur'un kaleminden, eski bir ustayı anma vesilesiyle de olsa, değerli bir "musiki" yazısı sunuyoruz. Türk kaligrafi ve tiyatro tarihlerine ilişkin incelemeler de, dergimiz açısından keza kendi konularında ilk yazılar.

İstanbul'un tarihî Galata köprüsü, yakında gerçekten tarih olacak ve yerine bir yenisi yapılacak, anlaşılan. Hukukçu E Amiral Fahri Çoker'in, bu köprünün (ve Unkapanı'ndakinin) daha da eski tarihi hakkındaki yazısını, merakla ve yararlanarak okuyacağınıza eminiz. Orta sayfalarımızdaki eski tablo ise, son yıllarda pek vurgulanan, "Milletler birbirini nasıl görüyor?" sorusunun, yüzyıllarca geriye gittiğini de ilginç bir örnekle ortaya koyuyor.

Şair ve mimar Cengiz Bektaş arkadaşım (ben Atatürk, o da İstanbul Erkek Liselerinde öğrenciyken, birlikte izcilik yapmıştık), onardığı bir tekkeden söz açarak, bizi tasavvuf ve tarikatler konusuna getirdi. Onun yazısı, gelecek sayımızda devam edeceği gibi, ileride başka yazarların bu konudaki incelemelerine de yer vereceğiz.

İlk sayılarımızda yer alan kapitülasyon postaneleriyle ilgili iki yazısından sonra, Salih Kuyaş üstadımız yine Osmanlı Posta Tarihi üstünde duruyor. Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar ve Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay dizileri de yeni örneklerle sürmekte.

Bu sayıdaki Tom Paine'le ilgili çeviri, geçen ay üzerinde odaklaşmaya çalıştığımız Hürriyet'in İlânı olayının Fransız Devrimi'nden gelen kökenleriyle eklemleniyor. Bizde, tarihî olay ve kişilerle ilgili yanlış bir gelenek var. Tarık Buğra'nın televizyonda oyunlaştırılan Küçük Ağa romanı etrafında çıkan tartışmalardan ayan beyan anlaşıldığı gibi, geçmişte yaşamış ünlüleri ille siyah - beyaz, ya melek ya iblis diye görmek istiyoruz. Oysa, gerçekte bütünüyle iyi ve kusursuz kahraman olmadığı gibi, tümüyle kötü ve insanlıktan hiç pay almamış karanlık kişi de yoktur; iyilik ve kötülük herkeste görecelidir; açık ya da koyu gri tonlar vardır. Aynı şey, tarihî olaylar için de söz konusu: hiçbir geçmiş hareket katıksız bir hayır ya da mutlak bir musibet olarak nitelendirilemez. Sanırım, İngiliz tarihçisinin Paine'le Amerikan ve Fransız devrimlerine yaklaşımı, bu bakımdan öğretici bir değer de taşıyor.

Haziran sayımızda, birinci cilde giren ilk 6 sayı için bir cilt kutusu ve Genel Dizin hazırladığımızı ve bunları, o ay içinde satışa çıkaracağımızı açıklamıştık. Dizin'i yapacak arkadaşımızın mazereti yüzünden geciktik. Özür dileriz. Genel Dizin için bize 50 liralık posta pulu gönderen okuyucularımızın isteklerini ancak şimdi karşılayabiliyoruz. Cilt kutularımızın fiyatı da 600 lira oldu. Bunları her zamanki bayilerinizde bulamazsanız, yönetim yerimizden satın alabileceğiniz gibi, bize Dizin için 50 ve/veya cilt kutusu için 600 liralık posta pulu göndererek de istiyebilirsiniz.

Mete Tunçay

• MAVROYANİ PAŞA'NIN HAYATI

Prof. Dr. Taner Timur'un yazısındaki Mavroyani Paşa'nın kimliği konusuna değinmek istiyorum. Sayın Prof. Timur'un makalesine bir katkı olarak, Doç. Dr. Nil Sarı'nın yardımı ile topladığım bazı bilgileri vermek amacındayım.

Mavroyani Paşa (Spiridon Mavrogenis) 1816 yılında Tarabya'da doğmuştur. Annesi Karaca ailesindendir. Küçük yaşta babasını kaybederek, Viyana Sefareti'nde Osmanlı Devleti maslahatgüzarı (işgüder) olan amcası İoannis (Jean) Mavrogenis' in yanına gitmiş, Viyana Tıp Fakültesi' nden mezun olmuştur. 28 yaşında, doktor ünvanı ile İstanbul'a dönmüş, 1846'da Tophane Hastanesi baştabipliğine getirilmiştir.

1849'da Mekteb-i Tıbbiye Hıfzıssıhha muallimliğine tayin edilmiştir. Paşa rütbesini alması Abdülhamid devrindedir. Sultan Aziz'in intiharı konusundan çok süphe ile ve ihtiyatlı bahsetmesi, veliaht Abdülhamid'in gözünden kaçmamış ve Mavroyani Efendi'ye güveni artmıştır. Mabeyinci Fahri Bey, İbretnûma adlı eserinde (yayınlayan Prof. Dr. B. Sıtkı Baykal) Malta Köşkü'ndeki sorguya çekilmesi sırasında, Sultan Abdülhamid'in yanında tabip Mavroyani'nin bulunduğunu ve merhum Hakan'ın kanlı gömleğini muayene ettiğini, sorgulamaya da karışarak kendisini "bîmânâ sözlerle" istintak ettiğini anlatıyor. Mavrogenis Paşa olması, 60 yaşından sonradır. Büyük Parmakkapı sokağı no: 15'de 1902 yılında ölmüştür.

Mavroyani Paşa'nın ataları Mikonos adası kökenlidir. İstanbul'da Fenerli ailelerle akrabalık kuran dedesi, İstanbul'a yerleşmiştir. Yine Mavroyani ailesinden Nikola Mavroyani, 18'ci yüzyıl sonunda, Birinci Abdülhamit devrinde Osmanlı donanması tercümanlarından idi. Daha sonra Romanya'ya voyvoda olarak atanmıştır.

Tıp tarihimizi ilgilendiren bir kişi olarak Mavroyani hakkında bilgi toplamaya çalışmaktayız. Selâm ve saygılarımla.

İstanbul- Hüsrev Hâtemi

Hüsrev Hatemî dostumuza, katkıları için çok teşekkür ederiz. Biz de tıp tarihçilerimize yardımı dokunabilir diye, şunları ekleyelim. Spiridonos Mavroyeni'nin (Mavroyani diyoruz, ama bu ismin aslı Kara-*İoannes* değil, Kara-*Genous* yani kara-sakal veya soy!) Paris'teki Bibliotheque National'de kayıtlı oniki kitabı var. Üçü Rumca, onbiri Fransızca olan bu kitaplardan altısı tıpla ilgili, altısıysa çeşitli konularda.

Tıpla ilgili olanlardan Rumca olanı, bir *Fizyoloji* kitabı (Paris: Astir M., 1897), 244 s. Fransızca tıp kitaplarından birini, bu dile Dr. Puchmann çevirmiş: *Sünnetin Yaşı ve Nedenleri* (İstanbul: Mahmut Bey M., 1892), bir ciltte iki kısım. Öteki Fransızca tıp kitapları, "Ekselâns Mavroyeni Paşa tarafından" verilen konferans metinleri:

Sıtma Üzerine (Paris: Morris M., 1887), vii-280 s.

Sarı Humma ve Doğu Vebası Üzerine (İstanbul, 1888), 92 s.

1893 Kolera Salgını Hakkında Cemiyet-i Tıbbiye-yi Şahane'de (İstanbul: Christidis M., 1894), 18 s.

Dizanteri Üzerine (İstanbul: Mihran M., 1891), 112 s.

Çeşitli konulardaki yayınlarına gelince: önceki ay Taner Timur'un dergimizde tanıttığı 52 sayfalık *La Police secrète en Turquie*'nin (signé: X) iki baskısı var (Saint-Amand ve Paris: 1891 ve 1892). Rumca kitaplarından biri, *Konstantinos Karatheodori'nin Hayatı* (Paris: Gautier-Villars M., 1885), ii-87 s.; diğeri ise, Mavroyeni'nin Patrik seçimi kuruluna görevi gereği katılması ve bu kuruldan istifaları hakkında 14 sayfalık küçük bir risale (İstanbul-1891). Geriye kalan Fransızca kitaplarından biri, "Alemdağlı Keşiş"in *Doğu Hastalığı*'nı reddetmeye dair - *Ekselânsları Münif Paşaya Mektuplar* (Lagny: Colin M., 1889), 15 s.; öteki, *İstanbul'un Sokak Köpekleriyle Ev Kedi ve Köpekleri* (Paris: Maisonneuve M., 1902), 43 s.

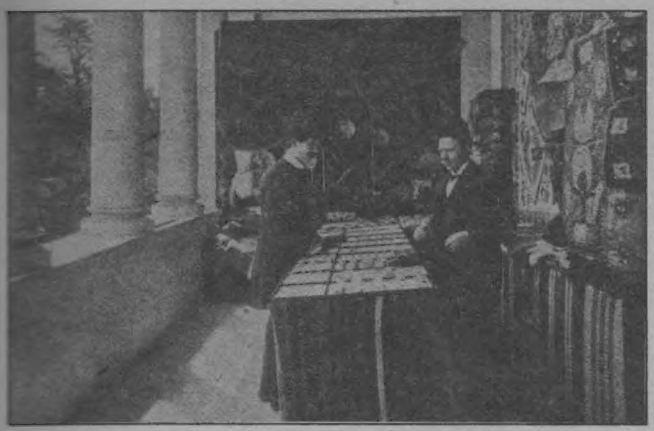

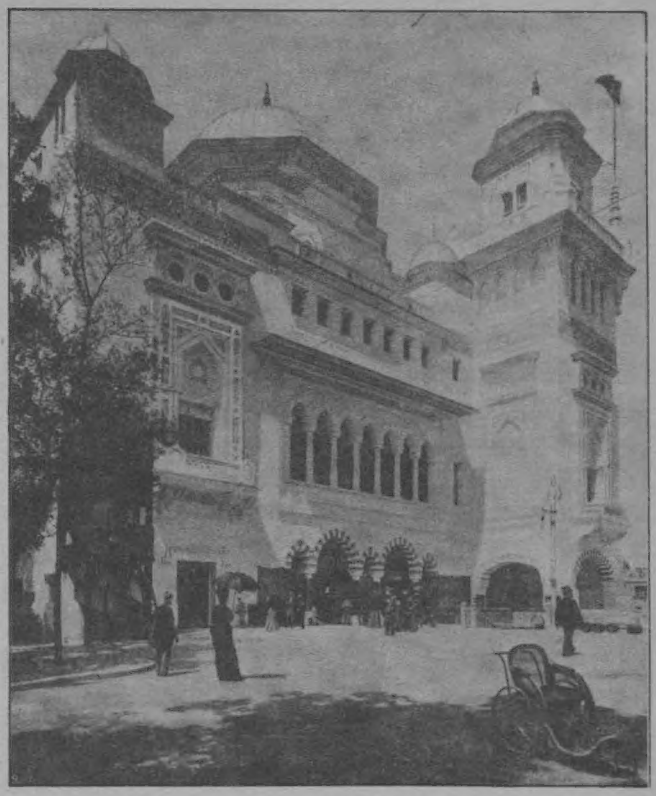

Yanda; Quai d'Orsay'de Türk Pavyonu
üstte; Osmanlı pavyonunun birinci katında bir pazar.

1900 PARİS SERGİSİNDEKİ

Resmî Osmanlı Pavyonu

Üstünde Osmanlı bayrağının dalgalandığı, hilâllerin mızraklar gibi yükseldiği Milletler caddesindeki pavyon oldukça ilginç bir yapı. Önce mimarı M. Ducas'yı olayın dışında tutmak gerek. M.René Ducas mahallî zevkleri yansıtan kusursuz bir yapıt koymuş ortaya. Renkli temel taşları ile çizgilenmiş, sırlı çinilerle, benekli panolarla süslenmiş beyaz duvarlar. Yaldızlı saçak altları, her renkten vitraylarla kapanmış pencereler. Tümü güzel bir görünümde. Bu bina yükselirken yandaki Birleşik Devletler pavyonunun mimarı telâşlandı. Osmanlı kubbesi Amerikan kubbesini sakın bastırmasın. Hilâl kartala hükmetmesin? İnşaat durduruldu. Sergi başkomiserliği işe el koydu. M. Dubuisson plânları elden geçirmek zorunda kaldı. Türk pavyonu birşey kaybetmedi. Amerikan pavyonu birşey kazanmadı.

Vatandaşımızın gerçekleştirdiği bu güzel dekora Türkiye ne koyabilirdi? Eşsiz halılar, silâhlar, süs eşyaları. Binbir gece hazineleri... Filvaki rehberde, Hereke mamullerinin, şark sanat endüstrisi mahsullerinin sergideki varlığına işaret edilmekteydi. Salonların da bu koleksiyonlara tahsis edildiği bir gerçektir. Ancak onları bulabileceğiniz ümidine kapılmayın. Kapı nerede? Her yanda iri puntolu ilânlar: Suriye tiyatrosu, Boğaziçi konseri, Küçük Asya dansları, kılıç oyunları, Ermeni tiyatrosu, Doğu yaşamı, Kudüs panoraması. İçte ve dışta on adet merdiven bu gösterilere götürür. Beri yanda lokantalar, Rakı ve şark şarapları içilen meyhaneler, yavan şekerlemeler satan dükkânlar, gerçek birkaç sanat eserinin ayırd edilemediği bir sürü işporta malı. Bakırlar, telkâriler, işlemeler, ipekliler, çiğ renkli halılar. Her yerde hüküm süren bir Ermeni zevki kokusu. Her yerde monoton bir müziğin eşliğinde göbek dansları. Ve her yerde insanın zevkini inciten bar, pazar ve tiyatro bozuntularının sahiplerinin yorulma bilmeyen çağrıları.

Osmanlı pavyonunun yanına ancak akşamları varılabiliyor. Tatlısu frenkleri paydos ediyorlar. Halkın Milletler caddesinden çekilip karşı kıyıya geçtiği saatlerde sessizlik başlıyor ve Türk sarayının duvarlarının dibinde huzura kavuşuluyor. O beyaz muazzam yapıdan acaip bir kalabalık çıkıp İtalyan pavyonunu ayıran beton sete dağılıyor. Pembeli yeşilli ipek şalvarlı huriler, fesli çalgıcılar, koz ve susam helvası satanlar, oralara gruplar halinde çömeliyorlar. Kadınlar bebeklerini emziriyor, ninniler söyleyerek küçük çocuklarını uyutuyorlar, yaşlılar hikâyeler anlatıyorlar. Belki de geçmişteki sergi anılarını. Bu Temmuz sıcağında insan bir İstanbul akşamını anımsıyor. Bir, köpek havlamaları eksik.

Ve, işte 1900 sergisine Türkiye'nin Resmî katılışı.

(*L'Illustration*, 11 Ağustos 1900)
Çeviren: Zeynep Menemencioğlu

Bu konuda bak. Doç. Rifat Önsoy, "Osmanlı İmparatorluğunun katıldığı Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumî-i Osmanî (1863 İstanbul Sergisi)", *Belleten*, sayı 185 (Ocak 1983), s. 195-235.

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüzyıl önce bu ay

Dr. UYGUR KOCABAŞOĞLU

İSTANBUL HAVADİSİ:

☐ Perşembe gecesi Beyoğlu'nda Pangaltı'dan mürur etmekte olan Fransa Devleti tebasından Joseph'in önüne sârikler [hırsızlar] çıkarak üzerinde bulunan saat ve akçesini ahz ve gasb ettiğinden maada ayağında bulunan pantalonunu ve başındaki fesine varıncaya kadar elbisesini aldıktan sonra el ve ayaklarını ve alet-i tenasülünü [cinsel organını] bir suret-i vahşiyanede [vahşi bir şekilde] bağladıkları bekçi tarafından görüldüğünden bu babda lâzım gelen tahkikat icra kılınmış ve Beyoğlu zabıtasının semere-i gayretiyle mütecasirlerin [küstahların] her halde derdest edilmeleri kaviyyen [kuvvetle] me'mul bulunmuştur [umulmaktadır].
1 Ağustos 1884

☐ Büyükada'da kâmilen [bütün] ecnebiler hane ve dükkânlarına kendü devletlerinin bayraklarını asmakta ve teba-i devlet-i aliyyeden bulunanlara bayrak astırmamakta bulunduklarından dolayı oraca bir takım sızıltı olup işidilmekte ve bundan dolayı bir münazaa [çekişme] zuhuru [ortaya çıkması] melhûz [muhtemel] idüğü suret-i mahsusada [özel olarak] ihbar ediliyor. 4 Ağustos 1884

☐ Samatya'da deniz cihetinde kale duvarı üzerinde oturmuş iki kadın lâkırdıya dalıp etrafa bakamadıklarından birisinin çocuğunun ayağı kayarak yirmi metre irtifada [yükseklikte] olan duvar-ı mezburdan denize düşmüş ve şükürler olsun ki oraḍa hazır bulunan bir islâm heman denize atlayıp çocuğu kurtarmıştır. Bu gibi tehlikeli mahallerde kadınların oturtulmaması zımnında merciinin nazar-ı dikkatini celbeder ve mumâ-ileyh [adıgeçen] islâmın şu fedakârane hareketini tahsin ederiz [beğenip alkışlarız]. 9 Ağustos 1884

☐ "Bira"
Arpa suyu ve "bira" denilen meşrûbun [içilecek şey] memleketimizde dahi istimali tezayüd etmekte [artmakta] olduğundan bu meşrub hakkında gazetelerde görülen bazı malumâtın nakli münasip görülmüştür:
... en ziyade "bira" şurbûne [içmesine] müptelâ olanlar Sakson cinsinden olan milletlerdir.
.... İtalya'da sarf olunan biranın miktarı pek cüz'idir [azdır]. Fransa'nın Lyon ve Marsilya ve Bourdeaux ve Paris şehirlerinde biranın sarfiyatı sene be sene [yıldan yıla] tezayüd ediyor ise de ahalisinin beherine senevî ancak yirmibir litre isabet ediyor.
.... Bazı Almanya etibbası [doktorları] biranın mecnunlara içirilmesini tavsiye eylemişlerdir.
Netice-i kelâm biranın mutedil derecede istimâli faideden hali [ılımlı ölçülerde alınması yararsız] değil ise de ifraten [çok] içiliyor ise hasıl eylediği sersemlik bir hayli devam eylediği gibi ifratla içenlerin bed-mesti [kötü sarhoşluk] bir hal kesb ettikleri ve "Diyabet" hastalığına uğradıkları mücerrebdir [denenmiştir].
3 Ağustos 1884

☐ Makrı Köyü'nde [Bakırköy] Sakız Ağacı caddesinde Mihail'in gazinosunda ötedenberi ta-be-sabah bir takım karı ve erkek karma karışık bir surette işret etmekte oldukları gibi Pazar gecesi dahi mezkûr gazinoda türlü türlü rezaletler vukubularak ve şarkılar çağrılarak civar hane sahipleri bîzar edilmiş ve böyle bî-vakit gazino ve meyhanelerin küşade [açık] bulundurulması muhalif-i nizam bulunmuş olduğundan bu babda zabıta nezaret-i aliyyesinin nazar-ı dikkat-i aliyyeleri davet ediliyor. 25 Ağustos 1884

İCMAL-İ AHVAL:

☐ Çar hazretlerinin Varşova'ya azimeti tehir olunduğu şayi olmuş ise de müşarünileyhin şehr-i mezkûra seyahati mukarrer olup tedarikâtı lâzime icra olunduğu ve orada dahi asker talimlerine hazır bulunarak badehu [daha sonra] sayd-ü şikâre [ava] çıkacağı Petersburg'dan yazılmıştır.

Seyahat-i mezkûre (Çarskoye Selo) nam mahalde asker talimlerinden sonra icra olunacak imiş. 1 Ağustos 1884

☐ Londra'nın ve belki de dünyanın birinci gazetesi olan "Times" gazetesi postalar maddesini vesile ittihaz ederek devlet ve memleket-i Osmaniyye aleyhinde bed-hâhâne [kötülük isteyene yakışacak şekilde] ve nezd-i hakayikperveranede [gerçeği sevenlerin gözünde] kabul olunamayacak tarz-ı tehdidamizde [tehdit eder bir şekilde] bir makale neşr eylemiş ve bu vechile bir garabet göstermiştir.Gerek İngiliz komünü, gerek ekser ahvâlde anın mir'at-ı efkârı [düşüncelerinin aynası] olan "Times" gazetesini biz daima hak ve hakkaniyyet ve insaf ve adalet esasına bina-yı müddea etmedikçe bir bahse girişmez zan ve itikadında olduğumuz halde mezkûr gazetenin.... böyle şiddet-i lisan istimal etmesine [sert bir dil kullanmasına] pek taaccüb ettik [şaşakaldık]... 5 Ağustos 1884

İCMAL-İ VİLÂYET:

☐ Rumeli-i Şarkî'de "Kavaklı" kazasında haydutlar üç köylü yakalayıp kusurlarının fidye-i necatı olarak beşyüz adet lira irsali lüzumunu akrabasına söylemek üzere birisini salıvermişler ve jandarma tarafından sıkışdırılmalarına mebni diğerini dahi saliverib üçüncüsünü birlikte alarak dağın daha mürtefi [yüksek] mahallerine iltica eylemişlerdir. 20 Ağustos 1884

☐ Erzurum:

Erzurum kalesi ittisalinde [yakınında] atâr-nâk [mutasavvıf] olan kırklar demekle meşhur zevat-ı kirâm [ulu kişiler] hazeratının [hazretlerinin] türbesi meşrif-i harab [yıkılmaya yüz tutmuş] olduğu halde bu kere lâzım gelen tamirat ve inşaatı icra ve ikmal edilmiştir.

Türbenin masarifat-ı vakıasına sarf edilmek üzere İstinaf ceza reisi izzetli İsmail efendi 9 (!), defter-i hâkani memuru Hüseyin efendi 5 (!) beş kuruş iane buyurmuşlardır.!!

"Büyük sahâvet" [cömertlik] 25 Ağustos 1884

DIŞ HABERLER:

☐ Amerika'da petrol gazı ihracatına dair neşrolunan malumata nazaran petrol gazı ihracına 1852 senesinde bed olunup [başlanıp] sene-yi mezkûrede [adı geçen yılda] altıyüz bin galon kadar gaz Avrupa'ya gönderilmiştir. 1883'de Amerika Memalik-i Müçtehidesinden dörtyüz milyon galon gaz ihraç olunarak esmân-ı hasılasından [bedelinin değerinden] altmış milyon dolar akçe Amerika'ya duhûl etmiştir.

Şimdilik Pennsylvania vilâyetinde yirmi bin petrol gazı kuyusu bulunup bunlardan yevmi [günlük] altmış bin fıçı gaz ihraç olunmaktadır.. 7 Ağustos 1884

MEVÂDD-I RESMİYYE: [RESMÎ İŞLER]

☐ "Personel Reformu"

Hizmet-i devlette bulunan büyük ve küçük memurînin bir cedveli tanzim olunup işbu cedvelde müddet-i hizmetleri ile sebkat eden [geçen] şayan-ı zikr [anılmaya değer] hidemat-ı sadıkalarının [sadık hizmetlerinin] ve tafsilât-ı sairenin [diğer ayrıntıların] derc ve işaret edilmesi hususuna dair irade-i seniyye-i hazret-i padişahî şerefsadır olmuş olduğu karşı gazetelerde görülmüştür. 1 Ağustos 1884

☐ Islah-ı mekatib ve medarise [mektep ve medreselerin iyileştirilmesine] sarf olunmak üzere emlâk vergisine zam ve ilâve olunan binde altıya mahsuben Maliye hazine-i celilesinden Maarif Nezaret-i Celilesine sekiz bin adet lira-yı Osmanî gönderilmiştir. Meblağ-ı mezkûr [sözkonusu tutar] ile bundan böyle zamime-i mezkûrun [anılan ilavenin] hasılatı olarak tahsil olunacak meblağın münhasıran mekâtibin ıslahı ve istikmali [bitirilmesi] vesait-i terâkkisine sarf ve tahsis olunması mukarrerdir [kararlaştırılmıştır]. 4 Ağustos 1884

☐ Kasımpaşa'da Küçük Piyale Paşa'da tahta köprü sokağında bahriye çarkçı kolağalarından Hamdi beyin mahdumu [oğlu] dokuz yaşlarında esmer benizli zayıfül bünye [zayıf bünyeli] Selâhaddin nam çocuk iki günden beri kaybolmuş olduğundan her kim tarafından görülüp bulunur ise hükümet-i seniyye vasıtasıyla Kasımpaşa merkez komiserliğine gönderilmesi sahib-i hamiyyet namına müstercâdır [rica edilir]. 11 Ağustos 1884

☐ Bir zamandan beri Dersaadet ahalisi piyangoya inhimâk [ziyade düşkünlük] göstermekte olup bu babda pek çok hile ve hud'anın [aldatma] istimali melhûz [muhtemel] olduğuna mebni su-i-istimalâta nihayet vermek üzere Ticaret Nezaret-i Celilesi tarafından tanzim olunan nizamname Şura-yı Devlet'te dahi tasvib olunarak Meclis-i Has-ı Vükelâya takdim kılınmıştır. 12 Ağustos 1884

☐ Hapishane-i Umumi Müdüriyetinden:

Şehremini Devletlû Mazhar Paşa hazretleri isticlâb-ı dâ'vât-ı hayriyyet-i cenab-ı tacidarî zımnında fukara-i mahbusîne tevzi ve ita olunmak üzere yüz elli adet karpuz gönderilip ol vechile fukara-i eyyam-ı ömr ve ağfiyet-i cenab-ı şehriyari yâd ve tezekkür kılınmıştır. 14 Ağustos 1884

☐ Liman reisi saadetlû Dilâver paşa hazretleri Cuma günü taht-ı idaresinde [idadesi altında] bulunan Yenikapı limanına giderek liman-ı mezkûrun muamelesinin nizamında deverân ettiğini bizzat müşahade ederek orada bulunan memurları tahsin eyledikleri haber alınmıştır. 31 Ağustos 1884

İLÂN VE REKLAMLAR:

☐ "Geceleyin Mehtabda Tenezzüh Vapuru" [Dolunayda Boğaz Gezisi].

İşbu şehr-i Temmuz'un [Temmuz ayının] yirmi ikinci Pazar akşamı yani Pazarertesi gecesi 18 numerolu Asayiş nam vapur hava müsaid olduğu halde köprüden saat birde hareketle Kabataş, Ortaköyü, Arnavudköyü, Kandilli, Rumelihisarı, Emirgân, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere iskelelerine uğrayarak Mesârr Burnuna azimet ve oradan saat beşde kıyam ile mezkûr iskelelere uğrayarak Köprü'ye ve Köprü'den saat altı buçukta hareketle Üsküdar, Beylerbeyi, Anadolu ve Rumeli Hisarları ve Kanlıca, Emirgân iskelelerine uğrayarak Büyükdere'ye avdet edeceği Şirket-i Hayriyye tarafından ilân olunur. 1 Ağustos 1884

☐ İlân:

Heyet-i tahririyyemizden [yazı kurulumuzdan] rif'atlü Tevfik efendinin tahrir etmekte olduğu "İki Gelin Odası" nam milli facianın bu kere ikinci cüz'ü dahi neşrolunmuştur.

İşbu facia hakikaten pek müessir [etkili] ve ibret âmiz [ders verici] bir surette tahrir olunup zaten adât-ı bâtıladen [bâtıl âdetlerden] mütevellid bir vak'a-i dilsûzun [yürek yakıcı bir olayın] tasvirinden ibaret şayan-ı mütalâa bir eser olmağla müma-ileyhin âsâr-ı sairesiyle [öteki eserleriyle] beraber her kitabçı dükkânında füruht olunmakta bulunmuştur.

Romanın üçüncü cüz'ü olan hatimesi dahi tebyîz olunduğundan [temize çekildiğinden] yakında onun dahi neşri mukarrerdir [kararlaştırılmıştır]. 3 Ağustos 1884

☐ Minasyan'ın Emsalsiz Saç Boyası

Ağarmış olan saçları dakikasında siyah veyahud kumral eden işbu saç boyasının kullanılması gayet suhuletli [kolay] ve ziyadesiyle temiz ve husule gelen renk ise saçların reng-i aslîsine mutabık olup, boyanmış olduğu asla belli olmadığından cümle kullananları pek hoşnud eylemiş olmağla gayet makbul ve medhe şayan addolunmuştur. Yalnız Asitane'de Galata'da Yeni Cami kapısı ittisalinde Minasyan'ın Amerikan mağazasında satılmakta idüğü. 13 Ağustos 1884

☐ İlân:

Domates üzüm, ayva, elma, armut, limon, kızılcık ve saire her nev'i meyvaların ve dahi çiğ etin suyunu ezip almak için nev icad ufak el makineleri Galata'da Yeni Cami kapusu ittisalinde [yakınında] Minasyan'ın Amerikan mağazasında satılıyor. 26 Ağustos 1884

Osmanlı Toplum Yaşayışıyla İlgili Belgeler-Bilgiler

SUÇLAR VE CEZALAR-II

Marmara Adasında Halka Zulmeden Memurun Kovulması

İstanbul Bab Mahkemesi 147/s. 145b

Kıdvetü'n-nüvvâb ve'l-müteşerri'în Galata kazâsı muzâfatından Marmara nâhiyesine nâ'ibü'ş-şer' olan Mevlânâ Efendi -zîde ilmuhutevkî-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Marmara nâhiyesinde sâkin ehl-i kurâ süddei sa'âdetime arzıhâl edüp hâlen Marmara sâkinlerinden Ca'fer nâm kimesne her gelen subaşılara yazıcı olup fukarâyı hilâf-ı inhâ-mevâd isnâd ile gamz u tecrîm âdet-i müstemirreden olduğundan mâ'adâ subaşıların haberi yoğiken her bir fukarâdan yigirmişer onar guruş ve dahi sâ'ir kimesnelerden dilediği mikdâr mâllarını alup zulm ü te'addî edüp mezbûr ile ol tarafda mukaavemet mümkin olmadığın bildürüp, mezbûr ihzâr u murâfa'a olunmamak bâbında hükm-i hümâyûnumı ricâ ve Galata kazâsına tâbi' cezîre-i Marmara nâhiyesi ahalisinden yüz neferden mütecâviz re'âyâ Meclis-i şer'-i şerîfde cezîre-i merkuumede sâkin Ca'fer bin Mehmed mahzarında: "Merkuum Ca'fer cezîre-i merkuumeye her gelen subaşılara yazıcı olmağla her birimizi bi'd-defe'ât tecrîm ü tagrîm edüp zulm ü te'addî âdet-i müstemirresidür" deyü teşekkî eyledüklerinde merkuumun vech-i meşrûh üzere zulm ü te'addîsini kuzât ihbâr etmeleriyle fî-mâ-ba'd Ca'fer dilediği âher mahallerde sâkin olup Marmara nâhiyesine varup sâkin olmakdan men'ü def' olunup bir tarîk ile hufyeten varur ise nâhiye-i merkuumede hâkim ü zâbit olanlar ve merkuumı tard u iclâ eylemek içün, sen ki Mevlânâ-yı mûmâileyhsin, sana hitâben emr-i şerîfim iltimâs etmeleriyle merâmlarına müsâ'ade olunmak içün akzâ kuzâtu'l-müslimîn İstanbul kaazîsi Mevlânâ Hasan -zîde fezâ'iluhu- i'lâm etmegle mevlânâ-yı mûmâileyhi i'lâmı mûcebince amel olunmak emrim olmuşdur. Buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda sâdır olan emrim ve mevlânâ-yı mûmâileyhin i'lâmı mûcebince amel. Dahi sen ki nâ'ib-i mûmâileyhsin fî-mâba'd merkuum Ca'fer dilediği âher mahalde sâkin olup Marmara nâhiyesine varup sâkin olmakdan men' ü def' olunup bir tarîk ile hufyeten varur ise nâhiye-i merkuumede hâkim ü zâbit olanlar merkuumı tard u iclâ eyleyüp emr-i şerîfimin mazmûn-ı itâ'at-makrûniyle âmil olup hilâfından be-gâyet ihtirâz u ictinâb eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız.

Tahrîren fî evâsiti şehri receb 1141

Naiplerin ve din bilginlerinin önde geleni Galata ilçesine bağlı Marmara bucağına şeriat naibi olan Mevlana Efendi -bilimi artsın- yüce hükümdarlık nişanımı taşıyan ferman vardığında biline ki: Marmara bucağında oturan köylüler mutluluk eşiğime dilekçe sunup, şu anda da Marmara'da oturan Cafer adlı kişinin her gelen subaşıya yazıcı olduğunu ve yoksulları olmayacak işlerle koğulayıp suçlamanın sürekli âdeti olmasından başka, subaşıların haberi yokken, yoksullardan yirmişer, onar kuruş ve öteki kimselerden dilediği miktarda mallarını alıp zulüm ve işkence ettiğini, onunla oralarda başa çıkmanın elden gelmediğini bildirmişlerdir. Adı geçenin getirilerek mahkemeye çıkarılması konusunda buyruğumu dilemişlerdir. Galata ilçesine bağlı Marmara adası bucağı halkından yüz kişiden fazla reaya, kutsal şeriat meclisinde, bu adada oturan Mehmet oğlu Cafer için verdikleri dilekçede: "Adı geçen Cafer her gelen subaşıya yazıcı olmakta, her birimizi defalarca suçlayıp para cezasına çarptırarak zulüm ve işkence etmesi sürekli âdetidir" diye şikayette bulunmuşlardır. Adı geçenin açıklanan durumda zulüm ve işkencesini kadılar haber vermiştir. Bundan böyle Cafer dilediği başka yerde oturacak, Marmara bucağına varıp oturması yasaklanacak, bir yolunu bularak gizlice varırsa bu bucakta hakim ve kollukçu olanlar, onu çıkarıp uzaklaştırmak konusunda, sen ki, yukarıda anılan mevlanasın, sana başvurarak kutsal buyruğumu kayırmanı istediklerinde, dileklerini yerine getirmek için islam kadılarının en bilgini İstanbul Kadısı Mevlana Hasan'ın -bilimi artsın- ilam etmesiyle, onun ilamı uyarınca iş görmen buyruğum olmuştur. Buyurdum ki eline geçtiğinde bu konuda çıkarılan buyruğum ve yukarıda anılan mevlananın ilamına göre iş göreceksin. Ve sen ki anılan mevlanasın, bundan böyle anılan Cafer, dilediği başka yerde oturacak, Marmara bucağına varıp oturması yasaklanacak; bir yolunu bularak gizlice varırsa adı geçen bucakta hakim ve güvenlik görevlisi olanlar, onu çıkarıp uzaklaştıracaklar biçimindeki kutsal buyruğumun uyulması gereken içeriğiyle iş görüp, buyruğumun dışına çıkmaktan korkup çekinesiniz. Böylece bilesiniz, kutsal belgiye inanasınız.

14 Şubat 1729

Cinayet Soruşturması

İstanbul Bab Mahkemesi 147/137-b

Ma'rûz

Sâdır olan fermân-ı âlîlerine imtisâlen subaşı ve asesbaşı ma'rifetleriyle derûn-ı arzıhâlde mezkûr kaatilin keşfiyçün cânib-i şer'den irsâl olunan Kâtib Mehmed Efendi dâ'îleri cem'-i gaffîr müslimîn ile kaatil-i mezbûrun a'zâsına ba'de'l-keşf nazar eylediklerinde fî'l-hakîka göbeği dibinden kebîr bıçak yarası olduğını mu'âyene ve müşâhede etdiklerinden sonra cinâyetini ref' ü def'ine karındaşına tenbîh eylediğini kâtib-i mezbûr mahallinde tahrîr ve ma'an irsâl olunan emene-i şer'ile Meclis-i şer'e gelüp inhâ eylediği huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı. Fermân men lehü'l-emr hazretlerinindir.

fî 19 Şevvâl 1141

Sunuş

Çıkarılan yüce fermanlarına uyarak subaşı ve asesbaşı eliyle dilekçede anılan katilin bulunması için mahkemece gönderilen duacıları kâtib Mehmet Efendi, pek çok Müslüman ile adı geçen katilin vücudunu yoklayarak baktıklarında, gerçekten göbeğinin dibinde büyük bir bıçak yarası olduğunu görmüşlerdir. Cinayetini ortadan kaldırmak için kardeşine uyarıda bulunduğunu, adı geçen kâtip yerine yazmış ve birlikte gönderilen mahkeme güvenlik görevlileri ile şeriat meclisine gelip durumu bildirdiği yüce katlarına bildirildi. Ferman, buyruk sahibi hazretlerinindir.

26 Haziran 1728

KANUNİ'NİN ŞEYHÜLİSLÂMI EBUSSUUD EFENDİ'DEN

SUÇLAR VE CEZALAR'LA İLGİLİ FETVALAR

ZORLA ERKEK ÇOCUĞUN IRZINA GEÇME SUÇU

(788) Alaybeyi olan Zeyd, Amr ile Bekr'i Beşr-i emrede [sakalı çıkmamış Beşir] "getiriverin" deyu gönderip, mezburlar dahi Beşr'i kaçıp saklandığı komşusu Halid evinden güçle çıkarıp Zeyd'e iledi-verip, Zeyd Beşr-i emredi bir dağa alıp gidip -haşa- güçle livata eylese, şer'an ne lâzım olur?

Elcevap: Zeyd katl olunmak meşrudur, müteehhil [evli] değil ise dahi. Katl olunmaz ise darb-ı şedid ve habs-i medid lâzımdır ve azl edilmesi lâzımdır. Bu emirde musahele eden [yumuşaklık gösteren] erbab-ı hükmün ind-allahi tealâ özürleri yoktur, cevapları yoktur. Amr ile Bekr'e ta'zir-i şedid ve habs-i medid lâzımdır.

HER HIRSIZIN HEMEN ELİ KESİLMEZ, ÖRNEĞİN EŞEK ÇALMAK O KADAR CİDDİ BİR SUÇ DEĞİLDİR

(729) Zeyd Amr'ın haberi yok iken eşeğin alıp gidip satsa sârik olur mu?

Elcevap: Eli kesilmez.

HARAMİLERİN EL VE AYAKLARININ KESİLMESİ

(740) Bir mağarada bir nice zimmi kat'-i tarîka mübaşeret edip, gece ile bir nice Müslümanlar basıp, cümlesin mecruh edip, nisabdan ziyade malların alıp, mezburlara şer'an ne lâzım gelir olur?

Elcevap: Elleri ve ayakları kesmek lâzımdır.

Bu Suretle: Mezburların elleri ve ayakları ma'an mı [birlikte mi] kesilir, yoksa elleri onulduktan [iyileştikten] sonra ayakları mı kesilir?

Elcevap: Sağ elleri ve sol ayakları ma'-an kesilir.

NAMUS CİNAYETİ

(777) Zeyd, zevcesi Hind ile Amr'ı hin-i zinada katl eyledikten sonra, Hind ile Amr'ın veresesi Zeyd'i kısas yahut Zeyd'-den diyet almağa kâdir olur mu?

Elcevap: Olmaz, kat'an teftiş olunmaz memnu'dur [kesinlikle koğuşturulmaz, yasaktır].

NAMUSUNU KORUMAK İÇİN MEŞRU MÜDAFAA

(781) Zeyd Hind'in evine girip, cebr ile tasarruf etmek [zorla ırzına geçmek] isteyip, Hind Zeyd'i ahar tarîkle def'e kadir olmamakla, balta ile vurup mecrup eyleyip, Zeyd o cerahatten [yaradan] fevt olsa, Hind'e nesne lâzım olur mu?

Elcevap: Gaza etmiş olur.

HEKİMİN TEDAVİ EDERKEN ÖLEN HASTA İÇİN DİYET ÖDEMESİ GEREKMEZ*

(753) Zeyd-i tabip Amr'a ilâç ederken, Amr fevt olsa Zeyd'e ne lâzım olur?

Elcevap: Diyet lâzım gelmez.

SPOR KAZASINDA DİYET

(756) Güreş cemiyetinde Zeyd kendi iradeti ile çıkıp güreşip, bir iki kimseye basıp, sonra Amr'ı bazı kimseler ibram edip [kışkırtıp] ve soyup, Zeyd ile güreşip, Zeyd kendi oyunu ile Amr'ın altına gelip, boynu üzülüp, onbeş günden sonra fevt olsa, Amr'a nesne lâzım olur mu?

Elcevap: Diyet lâzımdır, ihtiyarıyla [isteğiyle] güreşmek ve oyunundan helâk olmak asla müfid [yararlı] olmaz.

BİR KİMSE ORTAKLAŞA ÖLDÜRÜLÜNCE BÜTÜN SUÇLULAR KISAS YOLUYLA ÖLDÜRÜLÜR**

(746) Zeyd ve Amr ve Bekr alet-i ceriha [kesici araç] ile bigayrihakkın Beşr'i katl eyleseler, verese talebiyle cümle [hepsi] katl olunur mu?

Elcevap: Olunur, yüz [kişi] ise de.

BAZI TARİKAT ÂYİNLERİNE KATILANLARIN ÖLÜM CEZASINA ÇARPTIRILMALARI GEREĞİ

(353) Bir zaviyenin mescidinde eşhas-ı muhtelife [türlü kişiler ile] müştehi [istekli] oğlanlar muhtelit [karışık] olup, enva'i teganniyat ile türlü [şarkı söylemelerle] tevhit [Tanrı'nın Birliği'ni tekrar tekrar] ederlerken, tevhidi tağyir edip [değiştirip] gâh "dil-i men [gönlüm]" gâh "can-ı men [canım]" deyip gâh *beyt*

"sen bir ulu sultansın canlar içinde cansın, çün iyan gördüm seni pinhan kapısı değil" deyip, gâh *beyt*

"cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri, isteyene ver sen anı bana seni gerek seni" deyü göğüslerin döğüp evza-i garibe ettiklerinde [garip tutumlar takındıklarında] ahali-i mahalleden bazı kimseler zaviye-i mezbureye [adı geçen tekkeye] şeyh olan Zeyd'e "bu makule evza niçin ettirip razı olursun" dediklerinde, Zeyd "ne lâzım gelir, (âyet) Cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır [*Zâriye* sûresi/56]" demekle cevap verse şer'an Zeyd-i mezbura ne lâzım olur?

Elcevap: Evza ve akval-i mezbure kemal mertebe fuhş olduğundan gayri [söz konusu tutumlar ve söyleşmeler son derece kötü olduktan başka], cennet hakkında dedikleri kelime-i şeni'a küfr-ü sarihtir [ağıza alınmaz sözler, açıkca dinden çıkmadır], katilleri mubahtır [öldürülmeleri uygundur], şeyhleri olan bî-din [dinsiz] hikâyet olunan akval ü ef'ale [eylemlere] "mübaşeret dahi ederse [başlasa bile] ne lâzım gelir" demekle kâfir olduğundan gayri, ol kabayihi [suçları] ibadet kabilinden addedip âyet-i kerimeyi ana delil getirmekle tekrar kâfir olur, bu itikattan rücu etmezse [inançtan dönmezse] katilleri vacip [gerekli] olur.

ŞEYH BEDRETTİN'İN İZLEYİCİLERİ KÂFİRDİR, AMA ONLARI LÂNETLEMEK ZORUNLU TUTULAMAZ

(369) Şeyh Bedrettin Simavî ki *Varidat* sahibidir, "tekfir etmeyip lânet etmeyen kâfirdir" diyen Zeyd'e ne lâzım olur?

Elcevap: "Anın müridlerinden olan kâfirlerdir" demek lâzımdır. Sair kefere gibi adın anmayıp lânet etmeyip kendi halinde olan Müslüman kâfir olmaz.

BEDRETTİN YANDAŞLARINI EVE KONUK ALIP AĞIRLAMAMAK GEREKİR, AMA BU CEZALANDIRILACAK BİR SUÇ DEĞİLDİR

(971) Zeyd-i naibin "ehl-i sünnet ve cemaatten olan, Şeyh Bedrettin dervişlerini kim ki evine kondurup konuk edinirse ta'zir edip cerime hükm edin" dese şer'-an dürüst olur mu?

Elcevap: Bednamlık ile meşhur olan [kötü ünlü] Semavenli taifesinden ise, anlara meşrudur. Amma konağı ta'zir olunup cerime alınmak meşru değildir.

---

* Böyle bir fetva olmasına karşın, cerrahların ameliyat edecekleri hastalardan peşinen bir ibra senedi aldıklarını, şu özgün arşiv belgesindeki örnek olaydan anlıyoruz:

İstanbul Bab Mahkemesi No: 147, varak 46 a

Civar-ı saltanat-ı aliyyede vâki Kavak hisarı sükânından Osman Beşe bin Hasan Meclis-i Şer'de cerrah taifesinden İstemati veled-i Nikofor nâm zımmî muvacehesinde... işbu alt dudağımda Eksile (?) marazı zuhur itmeğle mezbur cerrah kat' ve müddet-i malûme tamamına değin hasbî bana tımar ve ilâç etmek üzere taahhüt etmeğin, mezburun kat' ve ilâcından ba emrullah-i tealâ esna-yı ilâçta vefat idersem dem ve diyetime müteallıka kat'an bir nesne talep ve dava olunmasın dedu... ketb olundu. 29 Şaban 1141 (28 Mart 1728)

** Buna benzer bir fetvanın uygulanmasıyla, bir Rum'u öldüren onbir Yeniçerinin idam edildiği bir örnek olay için, 2. sayımıza bakınız (cilt 1, s. 114)

İncelenen dönemin kadı sicillerinde gösterildiği üzere, sanığın suçunu inkâr ettiği ve suçun kanıtlanması için şeriat kurallarına göre hiçbir şey yapılamadığı durumların birçoğunda, sanık aklanıp serbest bırakılmıyor, soruşturmanın derinleştirilmesi için yönetim görevlilerine teslim ediliyordu. Özellikle, sanığın sâbıkası *(töhmet-i sabıka)* varsa, kendisine karşı güçlü kuşku nedenleri *(emare)* bulunuyorsa,[1] ya da mahkemedeki ifadeleri çelişkili veya karışıksa, bu yola gidiliyordu.[2] Bu gibi sanıklar *(mazanne), "tehdiden ve tediben"*[3] [korkutmak ve yola getirmek için] hapsediliyorlar ya da çoğucası suçlarını itiraf ettirmek üzere işkence ediliyorlardı.

Çeşitli ülkelerde ve türlü dönemlerde bir soruşturma yöntemi olarak kullanılan işkence, bugün iç hukukumuza ve taraf olduğumuz uluslararası antlaşmalara göre, bir ceza değil, yapan açısından bir suçtur.

OSMANLI DEVLETİNDE İŞKENCE
(U. Heyd, s. 252-54)

Şeriat genel olarak, zorla ya da korkutarak elde edilen itirafları geçerli sayınamakla birlikte,[4] Osmanlı İmparatorluğu'nda suçu kabul ettirmek amacıyla işkence geniş ölçüde kullanılmaktaydı.[5] İşkenceye çoğu kez *örf (örf-i maruf)* denirdi ki, bu sözün asıl anlamı "(olağan) görenek" değil, *kanun*'dur, yani dünyevî devlet yasası(nın kabul edilmiş) [yöntemi].

Osmanlı Ceza Kanunnamesi'ne göre,[6] bir kimsenin suçluluğundan kuşkulandıracak güçlü belirtiler *(emare)* varsa ve kişiliği de kuşku uyandırıcıysa *(müttehem)*, işkence uygulanır. Salt suçlama *(itham)*, örneğin bir kimsenin kendisinin falancanın yaraladığını veya filân kişinin kendi suç ortağı olduğunu ileri sürmesi, işkenceye başvurulması için yeterli değildir. İşkence yapılan kimsenin suçu kanıtlanmadan ölmemesine özenilmek gerekir, ama ölürse cinayet davası açılamaz. İşkence altında yapılan bir itiraf, sanığın suçluluğu hakkında işaretlerle *(alâim)* de destekleniyorsa, geçerlidir; bu durumda, kadı sanığın cezalandırılmasına itiraz etmemelidir.[7].

Suretleri muhafaza edilmiş olan fermanlar, sanığın sabıkalı *[töhmet-i sâbıka ile müseccel*: geçmişte bir suç işlediği (ya da işlediğinden kuşkulanıldığı) mahkeme kayıtlarına tescil edilmiş, yazımlanmış] olduğu durumlarda, bu kuralların uygulandığını göstermektedir.[8] Bazan, sâbıka kayıtları olmayan sanıklar, özellikle komşuları onların yasaya saygılı yurttaşlar olmadığına tanıklık ederlerse, işkenceye uğratılırlardı.[9]

Bir kanun ve bir fermana göre,[10] işkence kadı'nın onayıyla *(ma'rifet)* uygulanmak gerekiyordu. Sanıklar *ehl-i örf*'e devredilip "davacının talebiyle" ya da "Sultanın buyruğuna göre" yahut "Padişahın kanunu uyarınca" işkence ettirilirdi.[11]

Bazan yönetim görevlileri yasadışı işkence yaptıkları için, kadılara onlara engel olmaları buyurulmuştur.[12] Onaltıncı yüzyıl başlarında yabancı bir gözlemci,[13] şehirlerde subaşı'ların sanıklara önce işkence ederek suçlarını kabul ettirdikten sonra, onları kadı'nın huzuruna çıkarttığını, kadı'nın da bu itiraflara dayanarak kendilerini mahkûm ettiğini ileri sürmektedir. İşkence altında itirafta bulunmaya zorlanan bazı sanıkların sonradan ifadelerini geri alarak, mahkemede, yalan beyanda bulunduklarını söyledikleri yolunda kanıtlar da vardır.[14]

Birçok müftünün, *ehl-i örf*'çe işkence uygulanmasına kuvvetle karşı çıktığına

Solda, mahkemede kadınların cezalandırılışı, sağda, suçlu kadının başına bağırsak bağlanması

şaşmamak gerekir. Hele suçsuz bir kimseyi işkenceyle öldürdüklerinde, müftüler -kanun hükmüne aykırı olarak-[15] bunları kan parası (diyet) ödemeye mahkûm etmişlerdir; ayrıca iftirası işkenceye sebep olan kimseyi de şiddetli bir dayak attırıp uzun bir süre hapsettirmişlerdir.[16]

[1]Emare türü kanıtların kabul edilebilirliği hakkında, bak. Abu'l-Hasan al- Mâwardi (ölümü 450/1058), *al-Ahkâm al-sultâniya;* R. Enger basımı: *Constitutiones politicae* (Bonn, 1853), 141, s. 3. Karş. İbrahim Kemaleddin Dede Efendi (ölümü 975/1567-68?), *al-Siyâsa al-shar'iya* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Yazmaları 697), Bl. iii, varak 70 b vd., Türkçe çevirisi: Meşrebzade Mehmet Ârif, *Tercüme-i Siyasetname* (İstanbul, 1275). s. 38-39, 42.

[2]Bursa Sicilli, A 32, v. 72a-b, 73b, 84a; A 25, v. 39b.

[3]Aynı yer, A 32, v. 84a.

[4]Abu Yusuf, *Kitâb al-Kharâj* (Bulak, 1302), 107. [Türkçe çevirisi: Kadı Ebu Yusuf (çev. Ali Özek), *Kitabü'l-Haraç* (İstanbul: İktisat Fak. Yay., 1970)] Maamafih, bazı hukukçular, "besbelli ki, hırsızlar kendiliklerinden itirafta bulunmayacakları için" böyle itirafları geçerli saymışlardır (Topkapı Sarayı Arşivi, E 12079, sonu). *Shari'a* ve *siyâsa shar'iya*'ya göre, itiraf ettirmek için zor kullanılması hakkında bak. Mawardi, 375, 377; Dede Efendi, Yazma 697, v. 70b vd., 73a; M.Ârif çevirisi, s. 39, 43, 52 vd.

[5]İşkence çeşitleri hakkında bak. Jean Antoine Guer, *Moeurs et usages des Turcs...*, 2 cilt (Paris, 1747), cilt ii, s. 162-63.

[6]Bu kitapta Arap harfleriyle yayımlanan metnin 43 (sonradan şeriata aykırı diye yürürlükten kaldırılmıştır), 82, 88-90'ıncı maddeleri. Ayrıca bak. Mühimme Defteri, cilt 12, no: 441; cilt 21, no: 237.

[7]Buna aykırı bir örneğin kaydı, Mühimme Defteri, cilt 6, no.625'tedir (bir kadı böyle elde edilen bir itirafı geçerli saymıyor).

[8]Mühimme Defteri, cilt 3, no. 1245; cilt 12, no. 441; cilt 14, no: 722; Bursa Sicilli, A 38, v. 9a (sancakbeğilerine ve kadılara yazılmış bir fermanın sureti).

[9]Mühimme Defteri, cilt 3, no. 1307; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, *Onaltıncı Asırda Bursa, 1558-1559* (Bursa, 1943), no. 41.

[10]Osm. Ceza Kanunnamesi, m. 43; Mühimme Defteri, cilt 21, no. 237.

[11]Bursa Sicilli, A 21, v. 251a-b; A 25, v. 28b; Başbakanlık Arşivi, Kamil Kepeci tasnifinde *suret-i sicill*: 677, b. 42b.

[12]Bursa Sicilli, A 66, v. 124a.

[13]Teodoro Spandugino Cantacusino (1490-1510), *Petit Traicté de l'origine des Turcqz*, C. Schefer basımı (Paris, 1896), 211. Ayrıca karş., Giovanni Antonio Menavino (1505-14), *I cinque libri della legge, religione, et vita de' Turchi* (Venedik, 1548), 52.

[14]Bursa Sicilli, A 43, v. 92a.

[15]Osm. Ceza Kanunnamesi, m. 82(2).

[16]Şeyhülislam Ebu's-Su'ud Efendi'nin Bayezit Kütüphanesindeki bir fetva'sına bakınız (Veliyüddin Yazmaları 1466), v. 126b; ayrıca bak. Belediye Kütüphanesi (Belediye Yazmaları 17), v. 382a, 400b.

OSMANLI CEZA KANUNNAMESİ'NDEN İŞKENCEYLE İLGİLİ HÜKÜMLER

[Yazma farkları, ayraç içinde belirtilmiştir] Kaynak: U. Heyd, S. 67, 78, 80.

43 Eğer mecruh beni falan kimesne urmuştur dise itibar yoktur, meğer ol kimesne müttehem [sâbıka (kadîmden) müttehem] olup veyahut mecruh ile adaveti zâhir kimesne olsa kadı marifetiyle örfe kâbil olur [sa örf oluna/sa olur/örfe lâyıktır].

Bazı yazmaların kenar notları:
"Örf yoktur yanlıştır"- Nişancı Paşa
"Şer'le sabit olmadıysa nesne lâzım gelmez"- Ahmet Bey

82 Eğer bir kişinin elinde veya evinde uğruluk nesne [davar] bulunsa satın aldıysa [aldım dise] satanı bulduralar, bulunmaz [bulmaz] ise müttehem ise işkence edeler meğer ki bulcak [satanı bulup] getirip kadıya teslim ede veyahut yabanda bulduğun isbat ede.

Amma işkencede ihtiyat edeler ki kabl es sübut telef-i nefs olmaya, eğer işkencede ölür ise dem yoktur (kanı aranmaz) [kavgası (davası) sorulmaya]

Ama yabanda bulduğun isbat eder ise halâs ola

88 Eğer örf ile bir kimesnenin hırsızlığı sâbit ve zâhir olursa kadı olan kimesne ehl-i örfe hüccet verip ehl-i örf ol hüccet mucibiyle asılmağa müstehak olanı asa [salb edeler] ve kat'-ı uzva müstehak olanı kat'-ı uzv ede ve kadı bu bapta mâni olmayıp [ve siyaset tehir ettirmeyip günah olduğu (işledikleri/ettiği) yerde] siyaset ettire [kendi (kadı) aradan çıka, mezkûr kanunname (siyasetname)mucebince her suçuna göre siyaset edesin]

89 Eğer hırsız işkencede ikrar ederse ve alâim dahi delâlet ederse onun ikrarı muteber ola, suçuna göre siyaset ola [işkencede ikrar edene kadı araya girmeye, ikrar ettiği nesne bulduralar veyahut ödete(ler)]

90 Eğer hırsız bir kimesneye [işkencede] benim şerikimdir dise ol kimesne levend* ve müttehem ise işkence edeler [mucib-i örf olur/örfe muhtaçtır] ve illâ hırsız [mücerret hırsızın] sözüne amel [sözüyle işkence/itimad] olunmaya [bu kaziye bu vechile olmak (olmağçün)]

* Kuşku uyandırıcı. Bu söz, işe yaramaz, tembel, ayyaş, kabadayı, zampara, hatta ibne anlamlarına da gelir.

Mahallelinin Bir Daha Yapmayacaklarına Kefil Olmalarıyla Hapisten Salıverilme

İstanbul Kadı Sicili 25/ s. 134

Ma'rûz

Sekrânen na'ra ile Kavak kal'asından ıtlâk

Hocapaşa kurbında Karaki Mahallesi sâkinlerinden arzıhâl eden Hadîcenin oğulları Süleymân ve Mehmed Emîn arzıhâlinden derc olunduğı üzere Yalı Köşki önünde sekrânen na'ra uran Şehrî İsmâ'îl ile bir kayıkta bulunmağla mezbûr Süleyman işbu der-kenar olunduğı vech üzere saferin dördünci güni târîhinde mezbûr Mehmed Emîn dahi yeniçeri olmağla âher arzıhâlde kezâlik der-kenâr olunduğı üzere saferin beşinci güni târîhinde Kavak kal'asına vaz' olunup müddet-i mezkûreden berü mezbûrân Süleymân ve Mehmed Emînin te'dîb olduklarını ve fî-mâ-ba'd bu makuule fesâdet ve şenâ'atde bulunmamak üzere nefislerine ve hînî mütâlebede ihzârlarına mahalle-i mezbûrândan Mü'ezzin Hüseyin ve Berber Halîl Ağa ve çörekçi Ahmed ve ügey babaları Mustafâ ve Yûsuf Ağa ve Attâr Ahmed ve Çubukçı Ahmed ve arabacı el-hâc Ebûbekir ve Âli ve kayıkçı el-hâc Hasan nâm kimesneler kefîl olmalarıyla ancak mezbûrân Süleymân ve Mehmed Emînin Kavak kal'asından ıtlâkını istid'â eyledükleri ber-mûceb-i fermân-ı âlî-şân huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı.

fî 18 rebî'ü'l-âhir sene 1180

Sunuş

Hocapaşa yakınındaki Karaki Mahallesinden dilekçe veren Hatice'nin oğulları Süleyman ve Mehmet Emin, dilekçesinde yazıldığı üzere, Yalı Köşkü önünde sarhoş olarak nârâ atan Şehri İsmail ile bir kayıkta olduklarından, işbu yazı derkenarında yazıldığı üzere, adı geçen Süleyman sefer ayının dördüncü günü, adı geçen Mehmet Emin'se yeniçeri olduğundan, öteki dilekçede yine derkenar olunduğu üzere seferin beşinci günü Kavak kalesine konulmuşlardır. O günden beri Süleyman ve Mehmet Emin'in uslandıklarını, bundan böyle benzer kötülük ve alçaklıkları yapmayacakları konusunda kendilerine ve istendiği anda hazır bulunduracaklarına adı geçen Mahalleden müezzin Hüseyin, berber Halil Ağa, çörekçi Ahmet, üvey babaları Mustafa, Yusuf Ağa, attar Ahmet, çubukçu Ahmet, arabacı hacı Ebubekir, Ali ve kayıkçı hacı Hasan adlı kişiler kefil olmuşlardır, Adı geçen Süleyman ve Mehmet Emin'in Kavak Kalesinden salıverilmelerini diledikleri yüce şanlı ferman uyarınca, yüce katlarına bildirildi.

25 Temmuz 1766

Esircinin Mahalleden Çıkarılması

İstanbul Kadı Sicili-80/64-b

Ma'rûz

İstanbul'da Gedikpaşa kurbında Esîrî Kemâl Mahallesi imâmı Mehmed Emîn Efendi ve Mü'ezzin Molla Abdulkerîm ve ahâlîsinden el-hâc Sâlih ve el-hâc Mehmed ve es-seyyid Ahmet Efendi ve es-seyyid İsmâ'îl Ağa ve es-seyyid Mustafa Ağa ve Ahmed ve Ya'kuub ve diger Ahmed ve sâ'irleri meclis-i şer'-i münîrde mahalle-i mezbûre sâkinlerinden Esîrci Abdullâh ibn el-hâc Mehmed muvâcehesinde: "Mezbûr Esîrci Abdullâh üç dört seneden berü mahallemizde sâkin olup lâkin kendi hâlinde ırzıyle mukayyed olmayup bed-zebân ve hadîdü'l-lisân ve hâli'ü'l-'izâr olmağla her birimize günâgûn ta'zîri mûceb elfâz-ı kabîha ile şetm ü hetk-i ırz etmeğle bi'd-defe'ât kendüye nush u pend olundukda kemâl-i huşûnetinden nâşî kat'an mütenebbih olmayup ızrârında ısrâr" ve merkuumun sü-i hâlini bi'l-muvâcehe ihbâr ve mahalle-i mezbûreden hurûcını cümlesi bi'l-ittifâk istid'â ve istirhâm eyledikleri İstanbul Mahkemesinden huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundı.

Fî 13 min Receb sene 218

Sunuş

İstanbul ve Gedikpaşa yakınında Esirci Kemal Mahallesi imamı Mehmet Emin Efendi ve müezzin Molla Abdulkerim ve ahalisinden Hacı Salih, Hacı Mehmet; seyyit Ahmet Efendi, seyyit İsmail Ağa, seyyit Mustafa Ağa, Ahmet, Yakup ve diğer Ahmet ve başkaları ışıklı şeriat meclisinde, söz konusu mahallede oturan Hacı Mehmet oğlu Esirci Abdullah'ın yüzüne karşı: "Esirci Abdullah üç dört yıldan beri mahallemizde oturmaktadır. Kendi hâlinde namuslu bir insan değil, kötü sözlü ve sivri dilli ve yüzsüz olduğundan her birimizi incitecek kötü sözlerle sövüp saymada ve namusumuza dokunmaktadır. Defalarca kendisine öğüt verildiğinde çok sert ve kaba bir insan olduğu için kendine gelmeyerek zarar vermesini sürdürmektedir." dediler. Adı geçenin kötü halini yüzüne karşı bildirip, adı geçen mahalleden çıkarılmasını hepsi birden oy birliğiyle isteyip diledikleri İstanbul Mahkemesinden yüce katlarına bildirildi.

29 Ekim 1803

Evliya Çelebi'den Bir Suç ve Ceza Öyküsü

YOL KESİCİ KARA HAYDAROĞLU'NUN HASAN AĞA ELİYLE TUTULUP İSTANBUL'A GÖTÜRÜLMESİ

Kara Haydar adlı haydut önce bir kadıyı öldürüp İbrahim Han'ın tahta çıktığı sırada isyan ederek nice yıllar Sakaltutan, Gir, Felâket, Direkli, Çengelli, Sarmaşıklı, Domalıç, Sabuncu (İzmir yöresinde) Belleri ile daha bu gibi bellerde binlerce kervan basıp haramilik ederdi. Sonunda Kara Mustafa Paşa fermanıyla Anadolu Eyaletleri'nde herkes askere alınarak üzerine yürüdü. Kara Haydar, "Işıklı" adlı kasaba civarında bir eve kapandı. Eve ateş verilip yanarken Kara Haydar can havliyle dışarı çıkıp öldürüldü. Hayırsız kellesi Devlet Kapısı'na geldi. Bütün umumî yollar emniyet buldu.

Ama *"Kara Haydaroğlu"* adlı bir piçi ortaya çıkıp mel'un babasının kanını dava ederek Anadolu'da 20 sancaklı yerde yüz binlerce Tanrı kulunu rahatsız etti. Dördüncü Mehmed Han'ın cülûsunun başlangıcına kadar 3 eyaletlik yeri harap edip yıkmakta idi. Bir türlü ele geçirilemedi. Hatta ben bunlarla Ankara civarında "Balıkhisar" adlı köyde beş ay önce ansızın karşılaşmıştım.

Nihayet, Sultan İbrahim Han çağının sonlarında Melek Ahmed Paşa Efendimiz'in Ağalarından sâbık Türkman Ağası Abaza Kara Hasan Ağa'ya Padişah emirleri gelip "ya Kara Haydar'ın başı, ya başın" diye vaitlerlerde bulunuldu. Bu işi başarırsa Türkman Ağalığı verileceği bildirildi. Hasan ağa dahil 1000 kadar kahraman ve ünlü iş erleri topladı. Bir gün *"Söğüt Dağı"* adlı yerde *"Katırcıoğlu"*, *"Akyakalıoğlu"*, *"Oynağanlıoğlu"*, *"Yeğen Hüseyin"*, *"Kara Memi"* adlı haramilerle Isparta Dağları'nda, Söğüt ve Aydın Dağları'yla Saruhan Elleri"nde gezip tüccar ve ahaliyi incittiği İbrahim Han tarafından duyulunca Anadolu Eyaleti Valisi Vezir Küçük Çavuş Paşa'nın bütün Anadolu askeriyle varması ferman olundu.

Paşa 10.000 askerle bu haramilerin üzerine varıp Karahisar altında iki taraf çarpıştı. Kara Haydaroğlu 700 adamı ile bu 10.000'lik derme çatma Anadolu askeri içine aç kurt koyuna saldırır gibi saldırıp Anadolu Valisi koca bir veziri tutsak edip bağlayarak Haydaroğlu'nun önüne getirdiler.

"Devletin namusu, şerefi vardır" diye "Kara Haydaroğlu", Küçük Çavuş Paşa'yı atıyla, giyimiyle, birkaç yakın hademesiyle "bir daha devletin sancağı askeriyle üzerime gelme" diye yemin verdirerek bırakır. Bu sırada Paşa'nın ve bütün Anadolu askerinin çadırları ve malları "Katırcıoğlu" adlı hayduda kalmıştı. Katırcıoğlu ise Haydaroğlu'nun yanına gelip Paşa'nın salıverildiğini duyunca ağzına gelen sözleri söyleyip hemen Paşa'nın ardınca yetişerek yalnızca avlar. Yapılan çarpışmada kellesini gövdesinden ayırır. Sonra Haydaroğlu'nun yanına gelir. Birbirleriyle iyice danışıp o günden başlayarak ciddi surette asker yazmaya ve başlarının çaresini görmeye karar verirler. Nice yüz ipsiz takımı başlarına toplayıp Kırşehir, Beğşehri, Akşehir, Seydişehri, Eskişehir, Alaşehir ve başka şehirler halkının evini barkını harap, ciğerini kebap ederler. Kadınlara, çoluk çocuğa etmedikleri fenalık kalmaz.

İşte bundan dolayı Dördüncü Mehmed Han'ın cülûsunun hemen ertesi günü Abaza Kara Hasan Ağa, Padişah emriyle Haydaroğlu'nun öldürülmesine memur edildi. Evvelce Türkman Ağası olan Koca Hasan Ağa 2000 kadar bahadır, yarar iş erlerini başına biriktirip Kara Haydaroğlu'nun bir yerde gizlenmiş bulunduğunu haber alarak bütün vilâyet halkına haber vermek suretiyle haramiler üzerine gider. Kendisi Abaza tayfasının en bahadırı olup gayretli, mağrur bir er oğlu erdi. Bütün askeri çifte atlı olduğu halde, çevrede kimse yokken haydudun gizlendiği köye varıp kuşatır. Kara Haydaroğlu, atına binip 200 kadar mel'un yiğitlerle İslâm askerini yararak köyden dışarı çıkıp ister istemez savaşa girişerek kahramanca hücumlarla üç saat kadar vuruşurlar. Hasan Ağa'dan 43 adam şehit olup onlardan da 7 mel'un kara toprağa düşer. İkindiye kadar süren savaşta nihayet Kara Haydaroğlu'nun atı halsiz kalıp Kara Memi adlı haydut arkadaşının getirdiği ata binerken Hasan Ağa tarafından atılan bir kurşun Kara Haydaroğlu'nun oyluğuna isabet eder. Böyle yaralı olduğu halde yine 9 yiğiti şehit edip en sonunda gücü kalmayarak güneş batarken kaçıp görünmez olur. Hasan Ağa'nın askeri dahi dermansız kalıp Kara Haydaroğlu'nu ele geçiremeyerek başarısız halde orada kalır.

Ertesi sabah etrafa herkesin duyup uyması için emirler gönderildi: Kara Haydaroğlu'nu haber verene 5 at ve 5 kese verileceği, yanında olup da haber vermeyenin evi başına yıkılacağı yeminlerle anlatılır.

Üçüncü günü bir Yörük gelip: "Müjde sultanım! Kara Haydaroğlu kurşun yarasından köyde kalıp bütün haşaratları dağılarak kendisi üç adamı ile bir damda kapanmıştır" deyince hemen Hasan Ağa bütün askeriyle atlanıp müjde getiren herifi de bir ata bindirerek o gün ve o gece ılgar ederler. O köyde ateş başında otururken Haydaroğlu'nu basarlar. Girenlerden 7 kişiyi yattığı yerde tüfeklerle şehit edip nihayet aletleri işlemeyince esir ederler. Bağlamazlar. Zira ilk savaş yerinde oyluğuna kurşun gelince akılsız mel'un herif bir kamışa barut doldurarak yarasının ağzına dayayıp ateş vermiş, oyluğu parça parça olup tiftik gibi atılmış, bu sebepten dermansız kaldığından Hasan Ağa kendisine cerrahlar tayin etmişti.*

Kara Haydaroğlu, İstanbul'a götürüldüğü gün biz de Şam'a gitmek üzere Üsküdar'da idik. İstanbul ve Üsküdar'dan 100.000 asker gidiyordu. Alay bizim or-

dugâhtan geçerken benim çadırıma karşı olan "Ağa Tekkesi"ne Hasan Ağa indi. Kara Haydaroğlu'nu iki beygirli sal bir taht üzerinde götürüyorlardı. Başına sarı ipekten basma sarınmıştı. Sırtında yeşil bir kürk vardı. Gayet zayıflamıştı. İki yanına selâm veriyordu. Onu da Ağa Tekkesi'ne bir odaya indirdiler.

Türkman Ağası, tedbirli Hasan Ağa hemen Sadrazama adam gönderip: "Kara Haydaroğlu hainini sayenizde yakaladık. Bağlayarak Devlet Kapısı'na getirdik. Sabahleyin huzurunuza nasıl getirelim ve Padişah Divanı'na ne suretle gelelim" diye sordu. Kendisi de gelip Murtaza Paşa Efendimiz'le buluştu. Murtaza Paşa, kendisine hitaben: "Koca adam! Gazan kutlu olsun. Kılıcını göğe asıp elinin yüksekliğini belli ettin. Hatta Padişahım bana Şam Eyaleti'ni ihsan ettiği zaman, göreyim seni, yolun üzerinde bana Kara Haydaroğlu'nu ele geçirip İslâm hacılarının yolunu emniyete alasın diye ferman etmişti. Allah'a hamdolsun, o öldürülmesi gereğin yakalanmasını Tanrı sana kısmet eyledi" dedi. Bunun üzerine Kara Hasan Ağa, Haydaroğlu ile olan savaşlarını bir bir anlatınca dinleyenler Kara Haydaroğlu, Katırcıoğlu ve Akyakalıoğlu'nun yiğitlik ve sertliklerine hayran oldular.

Sonra ben Kara Hasan Ağa ile buluştum: "Sultanım! Bizim Kara Haydaroğlu Beğ Efendi'mizi Tanrı'ya hamdolsun yakalamışsınız" dedim. Çok hamdedip: "Evliya! Eğer Haydaroğlu ile tanışıklığın varsa yürü, gidelim. Kendisiyle konuşup teselli et. Onu öldürtmeyip Girit Adası'ndaki Deli Hüseyin Paşa'ya göndertilmesini taahhüt edip kurtulacağını kendisine bildir" dedi. Daha başka bazı talimatlar da verdi.

Hasan Ağa ile ikimiz birlikte Kara Haydaroğlu'na gittik. Ben:

— "Esselâmü aleyküm Beğim! Hoş geldin. Safa geldin" dediğimde Kara Haydaroğlu hemen:

— "Bire hay cankurtaran Evliya Çelebim! Sen de hoş geldin ve safa geldin ama ben hoş gelmeyip işte siyaset meydanına getirildim" dedi.

Sonra ben ve Hasan Ağa, Kara Haydaroğlu'nun yanına oturup konuşma sırasında kendisine teselliler verip sohbetler ettik. Haydaroğlu bana:

— "Evliyam! Bilir misin? Ankara Vilâyeti yanında, Balıkhisar köyünde o kış günü bizi bastığın zaman senden nasıl can kurtardık? Nasıl gafildik? Kadınlar gibi ateş başında oturuyorduk. O zaman senden gerçi can kurtarabildik ama şimdi bu Hasan Ağa'nın sayesinde can kuşu uçacak gibi görünüyor, Evliya Efendi" dedi.

Hasan Ağa kendisine:

— "Ya beğim, Evliya Çelebi'yi bilir misin?" deyince Haydaroğlu:

— "Ankara Vilâyeti'nde bir gün 12 atlı ile bir köyde ateş başında oturuyorduk. Bunlar 50 atlı ile bizi bastılar. Hele Allah'a şükür el kadırmadılar. Aklımız başımızdan gidip bir gece bunlarla can sohbetleri ettik. Evliya Çelebi'ye bir çakmaklı tüfek ile 300 altın verip o gece zevk ve safalar ettik" dedi ve ağlamaya başladı. Ben üzülüp:

— "Ne ağlıyorsun beğim? Padişah huzuruna vardıkta, Padişahım, kuşça canıma kıyma. Beni Girit'e Deli Hüseyin Paşa'ya gönder. Din uğruna orada Kâfir'e kılıç vurarak şehit olayım de" dedim.

Kara Haydaroğlu:

— "Behey Evliyam! Ölüm olduktan sonra sızlamak ne boyuna borç ola? Ben bir can için minnet mi ederim" dedi. Ben:

— "Ne? Hele beğim Girit fethinde bulunup orada bir Sancak Beği ol. Bir zaman da orada, hem de din düşmanlarına kılıç çal. Benim istediğim budur. Eğer sen böyle dersen Saadetli Padişah hazzedip seni Girit'e gönderirler" dedim.

Kara Haydaroğlu:

— "Gel Evliyam, senin ağzını öpeyim. Sen iyi diyorsun ama Evliya efendim, ben bana ettim, ben bana" diye oyluğunu açtı. Ne göreyim? Parmak kalınlığında kurtlar! Yara çürüyüp oyluğu parça parça olmuş. Kokusundan adam yanına varamaz. Yine Haydaroğlu sözüne devamla:

— "Evliyam! Gönlümü avundurdun. Allah senden razı olsun" deyip hemen koynundan bir altın, mine zarflı saat çıkarıp:

—"Şu, kendi bağının koruğu helvasıdır. Yine sana nasip oldu" diye bana ihsan etti. Allah bilir ki yıllarca önce "İshaklı" adlı kasabada Kara Haydar'ın kendisi bizi vurup kırıp benim bunca malımı almıştı. Yetmiş yedi kere kendileriyle beraber dağlarda yatıp kalkmıştım. Sonra bu saat oğluna geçmişti. Kaya Sultan'ın ihsanı fevkalâde bir saatti. Ben tanıyıp:

— "Bire beğim! Bu saat vaktiyle benimdi" dedim. Haydaroğlu:

— "Doğrudur! Babam merhum senin malından bana vermişti. Yine sana nasib oldu. İşte Hasan Ağa'ya sor. Şimdi yollarda gelirken bu saat dolayısıyla her zaman seni anıp Melek Ahmet Paşalı Evliya Çelebi'nin saatidir diye seninle dağlarda ve bellerde gezdiğimizi zikrederdim" dedi.

Akşama kadar nice şeyler konuşup sözlerimin özeti kendisini teselliden ibaretti.

Ertesi günü sabahleyin Üsküdar'dan usta bir cerrah gelip yarasını seksen yıllık saf şarapla yıkayarak bütün çürük etlerini çıkardı. Meğer oyluk kemiği parçalanmış. Cerrah: "Bu iyileşmez" diye yarasına merhemler sürüp sararak büyük alayla Üsküdar'dan İstanbul'a Koca Sadrazam'a götürdüler. Ben dahi görmek için birlikte gittim.

Sadrazamın oğlu Süleyman Beğ Efendi'nin yanında idim. Koca Mevlevî Sadrazam Mehmed Paşa, huzurundaki Haydaroğlu'nu söyletmeye başladı:

—"Niçin bu kadar zamandır haramilik edip Tanrı kullarını öldürdün" dedi.

Kara Haydaroğlu, Büyükveziri Mevlevî külâhıyla görünce:

— "Dede Efendi! Kurt oğlu kurt idim. Kişi aldığına göre satar. Baba ve atasından gördüğünü işler. Hüküm Tanrı'nındır" dedi.

Büyükvezir, cerraha yarasını sordu. Cerrah: "Tedavi edilmez" dedi. Hasan Ağa aradan:

— "Sultanım! Girid'e gönderin" deyince Büyük vezir: "Nola? Şimdi gönderelim" dedi.

Hasan Ağa ve 40 kadar adamına fâhir hil'atler ihsan olunduktan sonra Büyükvezir yine söze başladı:

— "Bire Kara Haydaroğlu! Niçin Kütahya Veziri Küçük Çavuş Paşa gibi bir veziri bozup öldürdünüz" dedi. Kara Haydaroğlu:

— "Savaş halidir. Öyle olur. Benim yanıma bağlı getirdiklerinde Tanrı resûlünün bayrağını taşır bir Osmanlı vezirinin ırzı, haysiyeti vardır diye malını kendisine verip serbest bıraktımdı. Sonra Katırcıoğlu arayıp bularak şehit etmiş. Benim haberim yoktur" dedi. Paşa:

— "Ya şehit ettinizse tuğ, davul, sancak gibi hazine malları ne oldu? Bu kadar yıl baban harami idi. Onun elde ettiği mal ve senin bunca zamandır ondan, bundan aldığın mal hangi dağlarda gömülü ve hangi şehirlerin bataklarında saklı" deyince Haydaroğlu:

— "Sultanım! Bunun sorgusu mahşerde olacaktır. Çıkası bir canım için bu kadar Tanrı kulunu ele verip ateşe yakarak onlarda olan ve bellerde gömülü bulunan malları asla söyleyemem. Koca Vezir! Gün akşamlıdır. Dün doğdum. Bugün ölürüm. Hemen işini gör" dedi.

Sadrazam: "N'ola? Baş üstüne" dedi ve Asesbaşı'ya:

— "Varın, Parmakkapı'da asın" diye ferman etti.

Haydaroğlu'nu bir hamal beygiri üzerine bindirdiler. Büyük bir alayla beygir üzerinde iki yanına arslan gibi alayla bakarak Parmakkapı'ya giderken ben de atıma binip ağlayaraktan beraber gittim. Oraya vardığımda boğazına ipi geçirip sağlam urganın ucuna bağladıktan sonra altından hamal beygirini çektiler. Beygir onun yükünden kurtuldu. Haydaroğlu ruhunu teslim etti. Her şeyi kendi ile Tanrı arasında olarak gitti. Nice ikram ve ihsanlarını görüp birçok zaman birlikte yemek yemiştik. Benim tarafımdan Tanrı'nın esirgenliği üzerine olsun.

(Dilce sadeleştirerek basıma hazırlayan) Atsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler II (İstanbul: MEB-Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, 1972), s. 129-37.

---

*Kara Haydaroğlu'nun bu hareketi yarasını barutla dağlamak için yapılmıştır. Eski Türkler'in kızgın demirle yara dağlayıp iyileştikleri malûmdur.

Tom Paine, 8 Haziran 1809'da, İngiltere'de kendi doğup büyüdüğü Norfolk'ta değil, Atlantik'in öte yanındaki New York federe devletinde ölmüştür. Paine, Quaker mezarlığına gömülmeyi vasiyet etmiş olduğu halde, son arzusu bu mezhep üyelerince kabul edilmediğinden, New Rochelle'deki kendi çiftliğinde defnedilmiştir. Cenaze törenine katılan küçük bir toplulukta bir Fransız kadını olan Madame Bonneville ile üç oğlundan ikisi hazır bulunuyorlardı. Mezarın bir ucunda duran Mme. Bonneville, oğlu Benjamin'e de öbür uçta durmasını söylemiş ve "İşte Bay Paine," demişti, "Oğlum Amerika'nın size duyduğu şükrana tanıklık ediyor, ben de Fransa'nın şükranına tanığım."

Fransız ve Amerikan Devrimlerinin etkileşimini göstermesi bakımından, bu mezarbaşı sahnesi, George Washington'un Mount Vernon'daki evinin holünde asılı duran Bastille'in anahtarı kadar sembolik bir değer taşımaktadır. 1790 yılında Lafayette'in Washington'a göndermesi için kendisine teslim ettiği bu anahtarı, Paine ona şöyle bir mektupla sunmuştu:

"Bastille'in anahtarı, Avrupa'ya uyarlanan Amerikan ilkelerinin ilk olgun meyvelerinin simgesidir... Bastille zindanını açanın, Amerikan ilkeleri olduğundan şüphe edilemez; onun içindir ki, anahtar uygun yerine geliyor."

Paine, A.B.D.'nin kurulmasında, *Common Sense* (1776- Sağduyu) kitabı ve savaş yıllarının *Crisis* (Bunalım) risaleleriyle oynadığı rolden kıvanç duyuyordu. Amerikalıların Devrimlerinin başarısını, en çok Fransa'ya borçlu olduklarında her zaman ısrar ederdi. 1796 Ağustosunda George Washington'a yazdığı öfkeli bir mektupta dediği gibi:

"Fransa'dan gelen insan, para ve gemi yardımları olmasaydı, sizin soğuk ve askerliğe aykırı tutumunuz... büyük bir olasılıkla Amerika'nın yitirilmesi sonucunu verecekti."

Paine, XVI. Louis hükûmetinin Amerika'ya yaptığı askeri yardımı iyi bilecek durumdaydı; çünkü 1777'den 1779'a kadar Kongre'nin Dışişleri Komitesinin sekreteri olarak, yardım koşullarından tümüyle haberdardı. Fakat bu konudaki gerçekleri gazetelere yazmakla, yalnız Amerikan Kongresini değil, Fransız hükûmetini de zor durumda bırakmıştı. Kendisinin açıkladığı üzere:

"O Komitenin Avrupa'daki bazı kimselerle yazışmasından anladığıma göre, ... Silas Deane ve Beaumarchais'nin kendilerinin satın aldıklarını ileri sürdükleri cephaneler, Fransa Sarayının bir armağanıydı ve doğruca kralın silâh depolarından gelmişti."

Deane'nin Kongre'nin sırtından kendi cebini doldurmaya kalktığı ve bir yandan da ihanet yoluna saparak İngiltere hükûmetiyle pazarlığa giriştiği, bugün artık hiçbir kuşkuya yer kalmayacak biçimde ortaya çıkmış durumdadır. Fakat Paine'in o zaman Philadelphia gazetelerinde bu diplomatik sırları fâş etmesi, kendisinin Dışişleri Komitesinin sekreterliğinden çekilmesine yol açmıştır. Bu olay, 1779 Ocak ayında olmuştu. Ertesi yıl, Paine Kongre'yi daha fazla yardım sağlamak üzere XVI. Louis'ye başvurulması için sıkıştırıyordu. Kongre, Fransa Sarayından 25 milyon *livres* istemeye ve John Laurens'i özel elçi olarak göndermeye karar vermiş, Laurens de Paine'in kendisiyle gelmesini rica etmiştir.

1781 Ocağında Philadelphia'dan ayrılmadan önce, Laurens Paine'i Marquis de Chastellux ve Marquis de Lafayette'le tanıştırdı. Chastellux, Paine'in kişiliğinin "iş yapmaktan çok düşünmeye daha elverişli olduğu" kanısını, güncesine kaydetmişti. Laurens girişimi büsbütün başarısız olmadı, ama Paine'in kendi yazdıklarından da anlaşıldığı gibi:

"Fransa'dan sağlanan yardım, 6 milyon *livres* ile Hollanda'dan alınan 10 *livres'* lik bir borç için Fransa'nın kefilliği oldu. Fransızların *Resolve* frigatıyla döndük... yanımızda bir buçuk milyon gümüş para vardı, bir başka gemiyle bir brig de elbise ve askerî donatım yüklüydü. Philadelphia'daki millî bankaya onaltı öküz arabasıyla taşınan para, ordunun York Town'a gidebilmesini sağladı..."

Tevekkeli değil, Paine 1782 Ağustosunda yayımlanan *Kuzey Amerika İşleri Hakkında Abbé Raynal'a Mektub'* unda, "önyargılarla savaşmak ve onları yoketmek bakımından, Amerika'daki Devrim ve Fransa'yla bağlaşma kadar birbirine iyi uyan ve güçlü etki yaratan iki olay hiç biraraya gelmemiştir" diye yazıyordu.

Kralların düşmanı Paine, Philadelphia'daki Fransız olağanüstü elçisi La Luzerne tarafından Fransa veliahtının doğumu münasebetiyle verilen kabul resmine katılmakta herhangi bir sakınca görmemişti. La Luzerne Paine'e bundan önce, Amerikalıların Fransa ile bağlaşmadan sağlayacakları yararlar konusunda birkaç makale yazmasını sipariş etmişti. Paine, La Luzerne'den nasılsa yazmak istediği şeyleri yazmak için 1500 *livres* almış ve Abbé Raynal'a Mektub'u yayımlanınca da, La Luzerne ona elli *guinea'* lik bir ek ödemede bulunmuştur. [Yakın zamanlara kadar, bir *Sterling*, 20 *Shilling* eder, 21 *Shilling*'e de bir *Guinea* denirdi. T*T] Paine'in Mektubu'nun Fransa'da beş ayrı basımı yapılmış ve Amerikalı bir gezgin,

FRANSA'YA GİTMEDEN ÖNCE THOMAS PAINE

Paine 29 Ocak 1737'de İngiltere'de Norfolk'un Thettrod kasabasında, bir Quaker ailesinin oğlu olarak doğmuştur. 14 yaşında orta okuldan ayrılmış, bir daha da öğrenim görmemiştir. Bundan sonra, 25 yıl boyunca gemicilikten tahsildarlığa kadar bir sürü işe girip çıkmıştır. 1759'da evlenmiş, ertesi yıl karısı ölmüş, on bir yıl sonra yeniden evlenmiş, fakat bu kere de kısa zamanda ayrılmıştır. Londra'da bilim konferanslarını izlemiş ve Liberal Parti (Whig) klüplerinde tartışmalara katılan Paine, aralarında tanıştığı Benjamin Franklin'den, damadı Richard Bache'ye bir tavsiye mektubu alarak 1774'te Amerika'ya geçmiştir.

Amerika'da onüç yıl kalmış ve siyasetle yakından ilgilenmiştir. Koleliğe saldıran, kadın haklarını savunan ve kolonilerin İngiltere'den ayrılmalarını isteyen yazılar yazmıştır. 1776 yılının başlarında yayımladığı *Sağduyu* adlı küçük kitabı, Amerika'da bağımsız bir cumhuriyet kurulmasını şiddetle savunuyordu. Burada iki temel fikri, İngiltere'ye karşı eylemeye geçmenin faydası ve halk hükûmetinin hem adalet hem de kanun yararı açılarından üstünlüğüydü.

STUART ANDREWS

Tom Paine Fransa'da

Çeviren: METE TUNÇAY

"Deli Tom ya da Hakların İnsanı" İnsan Hakları*'nın yazarı Tom Paine'in 1791'de yapılmış bir karikatürü.*

"Abbé Raynal'a Mektubu, Paine'i bir daha unutulmayacak bir üne ulaştırdı" diye yazmıştır.

Bağımsızlık Savaşı'nı resmen sona erdiren 1783 Versailles Antlaşması, Paine'i bir süre için kovalayacak davası olmayan bir başkaldırıcı durumuna sokmuştur. O yılın Kasımında, Paine Washington'un Princeton dolaylarındaki kır malikânesinde, kuru bir nehir yatağının bataklık gazlarını karıştırıyor ve bunların yanıcı olduğunu göstermeye çalışıyordu; ama Aralık ayında da, *Bunalım* risalelerinin sonuncusunu yayımlamaktan geri kalmadı.

Benjamin Franklin'in Paris'te on yıl geçirdikten sonra, 1785'de Philadelphia'ya dönmesi, Paine'in bilimsel ilgilerini yeniden coşturmuştur. Franklin, Paine'in kendisine gönderdiği bir deste "dumansız mum" karşısında pek heyecanlanmamış olmakla birlikte, Paine'in tasarladığı, önceden fabrikasyon yöntemiyle yapılacak demir köprü projesini çok beğenmiştir. Bu tek gözlü köprünün "ayaklarının açıklığı 100, 130 hatta 160 metre, belki daha bile çok" olabilecekti. Paine'in tasarımı bir örümcek ağının yapısından etkilenmişti. "Doğa bu böceğe ağ kurmayı öğretirken, herhalde böyle bir yapının en iyi yöntemini göstermiştir" diye düşünüyordu. Hazırladığı maket sergilendiğinde, Paine eserinin zerafeti üstüne çokça durulduğunu anlatmış ve "matematik ilkeleriyle fazla tanışıklıkları olmasa da, hiç kuşkusuz ince beğenili yargıçlar sayılmak gereken hanımlar tarafından sık sık ziyaret edildiğini ve beğenildiğini" ileri sürmüştür.

Demir köprü projesi, Paine'in yine Paris'e gitmesini gerektirdi. 1787 yazında *Académie des Sciences*'a bir maket sundu ve bir süre gecikmeden sonra, bu kurumdan olumlu bir değerlendirme belgesi aldı. Elindeki onayın bir eşini de *Royal Society*'den sağlamak umuduyla Londra'ya gitti. (O sıra Paris'te Amerikan temsilcisi olan) Jefferson ile Lafayette, kendisi İngiltere'deyken, projesini Seine nehri üstüne oturtulmak üzere Fransız hükûmetine benimsetmeye çalışacaklarına söz vermişlerdi.

Paine Paris'e dönünce, Lafayette ile Jefferson'un fazla iyimser umutlara kapıldıklarını, köprünün gerçekleştirilme olasılığının pek yüksek olmadığını görmüştür. Ama bu tasarımı, üç adamı biraraya getirmiş ve uzun sürecek bir dostluğun temeli olmuştu. Tuhaftır, ama köprü projesi Paine'i Edmund Burke'le de temasa getirmiştir. 1788 yazında, köprünün parçalarını yapacak bir dökümhane bulmak için İngiltere'ye gittiği zaman, Burke onu Beaconsfield'deki malikânesinde bir hafta geçirmeye davet etmişti. Burke, konuğu hakkında şu gözlemi yapmıştır:

"Siyasetle pek ilgisiz değil, ama çeşitli mekanik tasarımlara çok daha meraklı."

Bastille'in zaptından bir önceki gün, Paine Jefferson'a köprüsünün yapımının ne kadar ilerlediğini yazıyordu.

Ekimde kadınların Versailles'a yürüdükleri ve kral ailesinin Tuileries'e döndüğü haberi üzerine, Paine hemen Paris'e gitmiştir. Yine de, 1790 Martı'nda "bir demir köprü yapmak amacıyla" Londra'ya yollanıyordu. Oradayken, Charles James Fox'u ve parlamento ıslahatını amaçlayan Anayasal Bildirişim Derneği'nin *(Society for Constitutional Information)* üyelerini aramayı ihmal etmedi. Burke Kasımda, *Fransa'daki Son Devrim Üstüne Düşünceler'* ini yayımladığında, Paine Londra'daydı.

Paine, Burke'ün risalesinin kendi yaşamını nasıl değiştirdiğini sonradan şöyle anlatmıştır:

"Bu sırada benim köprü işlerim durakladı. Bay Edmund Burke, Fransız Devrimi'ne saldıran kitabını yayımladı. ... Onun için, ben de köprüyle ilgili çalışmalarımı bir yana bırakıp, daha gerekli bir çalışmaya koyuldum: Bay Burke'e yanıt olarak *İnsan Hakları'* nı yazdım."

Fransa'da olup bitenler, Paine'e göre, Amerikan Devriminin ilkelerinin Avrupa'ya uygulanması ve (Paine'in, kitabının Fransızca basımına önsözünde yazdığı üzere) "Fransız halkının davası, bütün Avrupa'nın, daha doğrusu bütün dünyanın davası" idi.

İnsan Hakları (Human Rights), onbir ay arayla iki bölüm halinde çıkmıştır. İlk bölümde, Lafayette'in Bastille'in zaptından üç gün önce Ulusal Meclis'te yaptığı konuşmadan alıntılar vardır—"Bir ulusun özgürlüğünü sevmesi için bunu bilmesi yeter, özgür olması için de, istemesi." Paine, burada, metnini yapıtına eklediği İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin önemini vurgulamaktadır.

Ulusal Meclis, Paine'e göre, "toplumsal sözleşme"nin cisimleşmesiydi —bunu, yönetimle yönetilenler arasında değil, "bireylerin kendilerinin... bir yönetim kurmak için birbirleriyle yaptıkları bir sözleşme" diye görmek gerekirdi. Paine, şu kışkırtıcı soruyu sormaktadır: "İsa'nın soyağacı Âdem'e izleniyor da, İnsan Hakları niçin İnsan'ın yaradılışına izlenmesin?"

İnsan Hakları' nın ilk bölümü George Washington'a adanmıştı —İngiltere hükümetinin Paine hakkında hemen bir kovuşturmaya girişinemiş olması, belki bununla açıklanabilir. İkinci bölüm, Lafayette'e adanmıştı. Paine bu bölümü Paris'te 1791 yazında yazmaya başlamıştı. Hatta, Lafayette onun yatak odasına dalıp da, kral

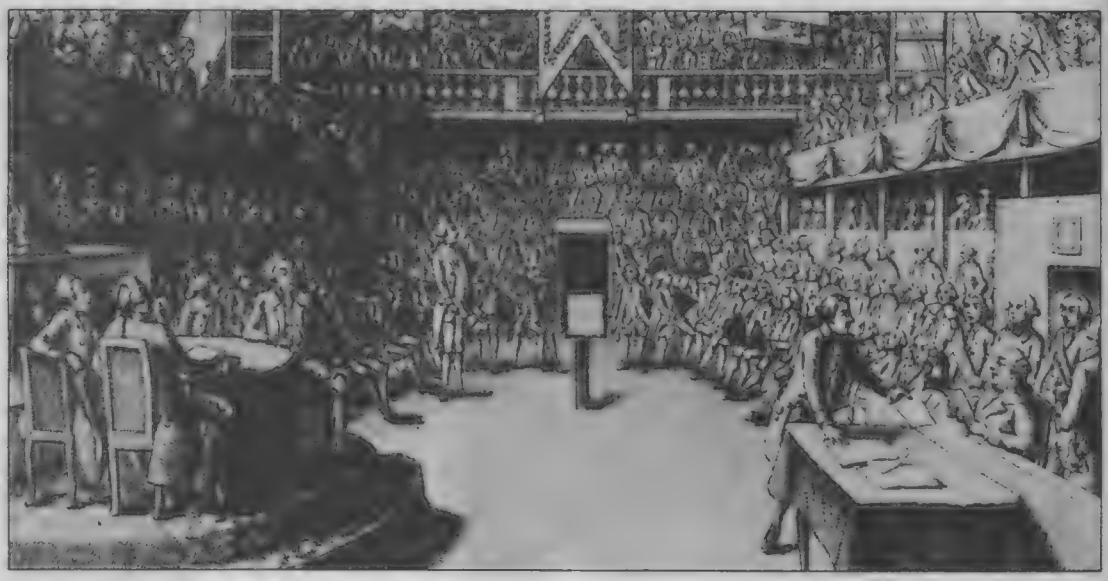

XVI. Louis'in Ulusal Konvansiyon'da yargılanması. 26 Aralık 1792.

ailesinin Paris'ten kaçtığını haber verdiği zaman, Paine ikinci bölüm üstünde çalışıyordu. O gün daha sonra, sokaktaki kalabalık, şapkasında üç renkli kokart olmadığını farkedince, bir lâmba direğine asılmaktan ucuucuna kurtuldu.

Çok geçmeden, Paine gerçek duygularını ortaya koyacaktı. *La Républicain* gazetesinin yöneticilerine gönderdiği bir mektupta devrime hizmetlerini sunuyordu —ama onları şöylece uyarmıştı: "Fransız dilini bilmediğim için, yazılarım bir çeviriden geçirilmek zorundadır." Mektup, kendisinin "iyi bir cumhuriyetçi olduğunu şimdi yeterince açıklamış bulunduğu" umudunun belirtilmesiyle sona ermekteydi.

İnsan Hakları' nın 1792 Şubatında yayımlanan ikinci bölümü, cumhuriyetin ne olduğunu anlatmaktadır. Paine, cumhuriyet "*herhangi* bir yönetim biçimi değildir" der; "Cumhuriyet hükûmeti, kanunun yararına olarak kurulan ve yürütülen bir hükûmetten başka bir şey değildir." Polonya Cumhuriyeti denilen şey, gerçekte "kalıtsal bir aristokrasi"dir. Tek gerçek cumhuriyet, A.B.D.'dir.

Paine, *İnsan Hakları'*nın "İngiliz dilinde yayımlanmış, en çok okunan yapıt" olduğunu ileri sürmekteydi. Daha sonraları, bu kitabın çeşitli basım ve çevirilerle 400.000 ilâ 500.000 nüsha basıldığını hesaplamıştır. Birçok basımlarının ucuzluğu, *İnsan Hakları'* na geniş bir pazar sağlamıştır. 1792 yazında Paine'in devrimci fikirleri, İngiltere parlamentosuna sunulan -Sheffield'deki bir işçi grubun verdiği dilekçe gibi- önerilere girmeye başlamıştı. Hükûmetin bunlara tepkisi, başkaldırılara karşı bir kraliyet buyruğu çıkarmak ve Fransız Devrimi'ni savunmuş bir başka İngiliz aydını olan Joseph Priestley'in evine karşı girişilen saldırı gibi hareketlere göz yummak oldu.

Sonra, Ağustos ayında, Fransa'da krallığın kaldırılacağı ve Yasama Meclisi'nin yerine bir Ulusal Konvansiyon toplanacağı haberi geldi. 26 Ağustosta Meclis, "yazıları ve cesaretleriyle özgürlük davasına hizmet etmiş ve halkın özgürlüğü için çalışmış olan" onyedi yabancıya onursal yurttaşlık vermiştir —bunların arasında George Washington ile Tom Paine de bulunuyordu.

Konvansiyon seçimlerinde, Paine dört *départements'* dan temsilci seçilmiştir. Ama Calais seçmenlerinin şu dayanılmaz çağırısı üzerine, Paine orayı tercih edecektir: "Gel, ey halk dostu; büyük bir halkın, belki de tüm insanlığın kaderini çizecek olan meclisteki yurtseverlere katıl. Uluslar için geleceğini önceden bildirdiğin mutlu döneme girdik. Gel, umutlarımızı boşa çıkartma." 13 Eylül gecesi, Paine Fransa'ya geçti. Yanında Anayasal Bildirişim Derneği'nden John Frost ile Calais seçmenlerinin kendisine elçi olarak yolladıkları Achille Audibert vardı.

Calais'ye varışlarında, yağan yağmura karşın, görkemli bir karşılaşma töreni yapıldı. Muhafızlar Paine'i selâmladılar. Komutanları onu kucakladı ve bir kokart sundu. Toplar atıldı. Sokaklar "*Vive* Thomas Paine!" diye bağrışan halkla doluydu. Şehir Meclisinde bir başka kucaklaşma oldu; bu kere belediye reisi onu öptü ve Audibert'in İngilizceye çevirdiği bir söylev verdi. Paine de coştu ve elini kalbinin üstüne koyarak, yaşamını onların davasına adadığına dair and içti. Frost karşılama töreninin parlaklığının Paine'i çok sevindirdiğini söylemekte, ama "sanırım, öpüşmekten hayli yoruldu" diye eklemektedir.

Paris'e geldiğinde, Paine Konvansiyon'da krallığın kaldırılmasından yana oy kullanmış olmalı. Çok geçmeden, Nicolas de Bonneville onun *Fransa Halkına Mektub'* unu yayımlamıştır. Bu yazısında, Paine Konvansiyon'a seçilmiş olmaktan duyduğu şükranı ve "yurtseverliği, bir bitki örtüsü gibi arazi parçalarına göre ayıran ve yurttaşlığı toprakla sınırlayan engellerin kaldırılmış bulunduğunu görmekten" ne kadar çok memnun olduğunu anlatmaktadır. Yine, "Fransa'nın davası, bütün insanlığın davasıdır" inancını dile getirmekte ve Avrupa monarşilerine karşı girişilen savaşı, "Amerika'daki devrimci savaş"a benzetmektedir. Artık "eski Kurucu Meclis anayasasındaki çelişkiler"in kaldırılması ve yeni anayasanın "Haklar Bildirisi"ne uygun olarak hazırlanması, onca çok önemliydi.

Ekimde Konvansiyon Paine'i yeni anayasayı hazırlayacak dokuz kişilik kurula seçti. Abbé Sieyès'ten sonra en çok oyu o almıştı ve (kendisinin de daha sonra işaret edeceği üzere) Devrim süresince dokuz kişiden ancak ikisi sağ kalacaklardı: "O (Abbé Sieyès) zamana göre eğilip bükülerek, bense eğilip bükülmeden." Öteki üyelerden biri, Paine'in üç yıldır dostluk ettiği Condorcet'ydi, Danton ve Barère' den başkalarıysa Girondin idiler. Taslağın çoğunu, 1776 Pennsylvania Anayasası'ndan hareket eden Condorcet kaleme almıştır.

Girondin'ler kralın yargılanmasına karşıydılar. Fakat Kasım ayında, Louis'nin Fransa'nın düşmanlarıyla mektuplaştığı açıklanınca, artık yargılamayı ertelemeye imkân kalmadı. 20 Kasımda Paine Konvansiyon'un başkanına bir önerge vererek, Louis'nin niçin yargılanması gerektiğine inandığını ortaya koydu. Metnin, şu cümleyle biten ilk paragrafı, Paine'in kamuoyunca tanınmaya ne denli düşkün olduğunu göstermektedir: "Konvansiyon önergemi bu sabah okutmak lütfunda bulunursa çok sevineceğim, çünkü İngiliz gazetelerinde yayımlanmak üzere, bunun bir kopyasını Londra'ya göndermek istiyorum." Konvansiyon'da yazmanlardan birinin okuduğu önergenin özü, "Eğer Louis masumsa, ona suçsuzluğunu kanıtlattıralım; yok eğer suçluysa, ulusun temsil-

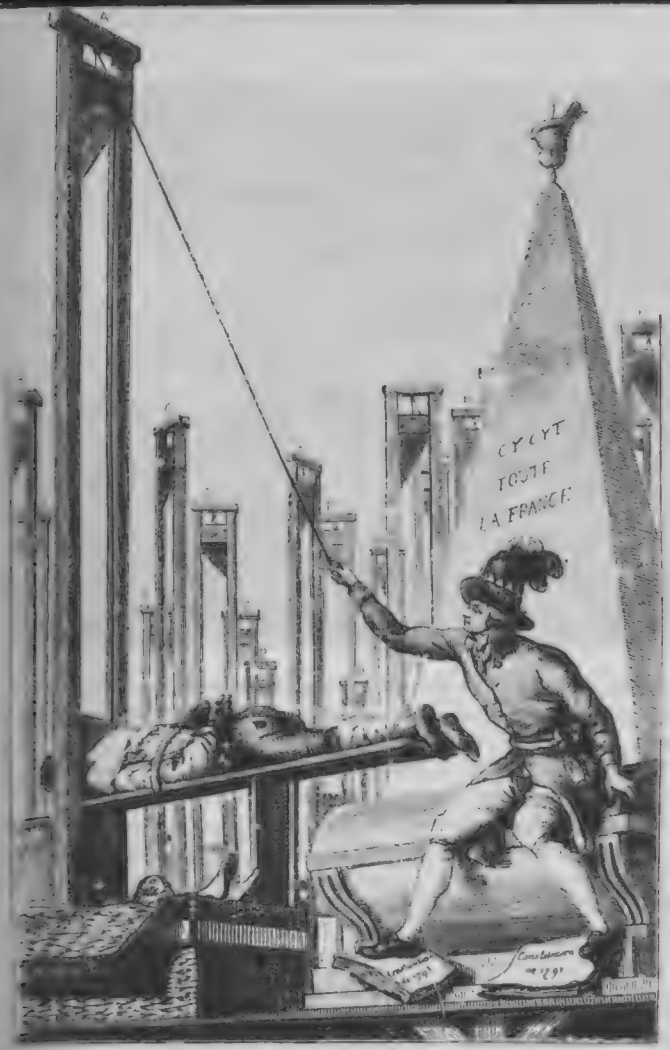

Terörle ilgili bir karikatür: İdam edilecek kimse kalmayınca, Robespierre giyotinle cellâdın kafasını kesiyor.

cileri onu bağışlayacaklarına mı, cezalandıracaklarına mı karar versinler" cümlesiydi. Bu önergeye göre, kral "yalnızca Fransa adına değil, bütün Avrupa'ya karşı bir fesada kalkıştığı için" itham edilmeliydi.

Fakat, Aralıkta -Paine'in kendisinin Londra'da gıyaben yargılanmaya başlanmasından bir hafta önce- Konvansiyon' da kralın davası açılınca, kalıtsal monarşinin bu başdüşmanı, Louis'nin yaşamının bağışlanmasını istedi. Paine'in 15 Ocakta Konvansiyon'da yaptığı konuşma, kralı suçlu saydığını açıkca gösteriyordu. Fakat Varennes'e kaçışından sonra Louis'yi yeniden tahta çıkaranlar ondan daha suçluydular. Paine kendisinin "bahtsız mahpustansa Kurucu Meclis'i mahkûm etmeye çok daha hazır olduğu"nu söylüyordu. Louis bağışlanmayı hak edecek bir tek şey yapmış, Amerikalıların "Britanya'nın adaletsiz ve tiranca boyunduruğu"ndan kurtulmalarını sağlamıştı. Bu nedenledir ki, Paine onun Amerika'ya sürülmesini öneriyordu: "Bırakalım, Birleşik Devletler Louis Capet'nin barınağı ve sığınağı olsun."

İronik niteliğini herhalde çeviride bile koruyan şu sözlerle de, dinleyicilerine, Devrim'in başlangıcındaki yüksek ideallerı hatırlatmaktaydı:

"Ölüm cezasının kaldırılması önerileri çok oldu; Kurucu Meclis'te Robespierre' in bu konudaki insancıl ve yetkin söylevini sonsuz bir hazla anımsıyorum...

Fransa, Avrupa ulusları arasında krallığı kaldıranların ilki olduğu gibi, ölüm cezasını kaldırıp onun yerine daha yumuşak ve etkili bir ceza getirenlerin de ilki olsun."

Oylama yapılınca, tek oy farkıyla idam kararı çoğunluk sağladı. Girondin'ler erteleme isteminde bulundular. Paine'in bu isteği destekleyen konuşması, Fransızcaya çevrilerek okundu: "Çok korkarım ki," diyordu, "Louis hakkındaki idam kararının hemen infaz edilmesi, adaletin yerine getirilmesi diye değil, bir öçalma eylemi olarak kabul edilecektir." Bu konuşmaya müdahele eden Marat, Paine' in Quaker olduğunu, ölüm cezasına dinsel inançlarından ötürü karşı çıktığını, dolayısıyla da itirazının geçersiz sayılması gerektiğini iddia etmiştir. Paine bu iddiaları reddedince, o zaman da Marat Paine' in görüşlerini çevirinin doğru olarak yansıtmadığını ileri sürmüştür. Sonunda, Paine'in konuşmasının çevirisi okunmaya devam etmiş, ama bu karışma yüzünden hitabetinin keskinliği körlenmiştir.

Konvansiyon, 310'a karşı 380 oyla, Louis'nin 24 saat içinde idamına karar verdi. Bu oylama, Konvansiyon'da Girondin egemenliğinin sonu olmuş, onların yenilgisiyle birlikte Paine de artık tartışmaları etkileme gücünü yitirmişti. Ama bu durum hemen anlaşılmamıştır; İngiltere ile Hollanda'ya savaş açıldığı gün, İngiliz halkına yazılacak bildiriyi hazırlamak üzere seçilen dört delegeden biri Paine' di.

Bu olayın tarihi, 1 Şubattır. Önceki ay, Paine Paris'in dışındaki St. Denis'te küçük bir eve taşınmıştı. Evin çekici yanlarından biri de, "iyi düzenlenmiş nefis meyve ağaçları olan" bahçesiydi. Burada oturmanın başlıca sakıncası, Konvansiyon'dan uzaklığıydı —ama Paine, bunun aynı zamanda "Paris'in içinde sık sık başgösteren telâş ve kargaşadan uzak kalmak" anlamına da geldiğini teslim ediyordu. Böyle olmakla birlikte, Girondin temsilcilerin üyelikten çıkarıldıkları gün, Paine yine Konvansiyon'a yollanmıştı. Anlaşılan, Danton onu salonun kapısında tutmuş ve İngilizce olarak, içeriye girmemesini söylemiştir. Bunun üzerine, Paine de bir meyhaneye gidip kafayı çekmiştir. Paris'teki Amerikan büyükelçisi Gouverneur Morris, bir ay sonra, "onun sabahtan akşama kadar sarhoş gezdiğini söylüyorlar" diye güncesine bir kayıt düşürmüştü.

Paine ise, yaşamının bu dönemini, belki de pek uygunsuz olmayan "Unutkanlığa" başlıklı bir denemesinde biraz farklı bir biçimde anlatır:

"Yaz olduğu için, vaktimizin çoğunu bahçede geçiriyor ve hepimizin uzman kesildiğimiz bilya, *scotch-hops, battledores** vb. oynamak gibi, zihni düşünceden uzak tutan çocuk eğlenceleriyle oyalanıyorduk."

Artık, siyasal risaleler yazmaya kalkmıyordu, çünkü "ne yazmanın bir yararı vardı, ne de yazdıklarını basmaya cesaret edecek bir matbaacı." Yine de, kendisine *İnsan Hakları'* ndan çok düşman kazandıracak olan, Hıristiyanlığa saldırısı *Age of Reason*'ın (Akıl Çağı) ilk bölümünü yazmıştır.

Bir yandan da, St. Denis'teki evin sokak kapısına vuruşlardan, Terörün gelişmesini izlemekteydi. İlkin, iki dostunu tutuklamak için "süngü takılmış tüfekleriyle" muhafızlar geldi; neyse ki, arkadaşları iki gün önce İsviçre'ye kaçmışlardı. Paine'in notları şöyle devam ediyor: "bir ay sonra, muhafızlar geceleyin yine gelip evsahibi Georgeit'i götürdüler; bu ev salıneleri, nihayet kendimin de tutuklanmamla sona erdi."

28 Aralık 1793'te Paine Luxembourg zindanının zemin katında bir odaya konulmuştur. Terörün en kızgın döneminde Luxembourg'taki yaşamı, Paine hazin bir azsözlülükle anlatır:

* Birincisi, birdirbir ya da seksek gibi bir sıçrama oyunu olmalı; ikincisiyse, tüy takılmış mantardan bir topa raketlerle vurarak oynanır. T*T

"Herhangi bir gece geçmiyordu ki, on, yirmi, otuz, kırk, elli ya da daha çok kişi hapishaneden alınıp sabahleyin sözde bir mahkemeye çıkarılarak akşama kalmadan giyotinle kafaları uçurulmasın. Temmuz ayında bir gece Luxembourg'tan 169 kişi çıkarıldı ve 160'ının başları vuruldu. Robespierre'in düşmesinden birkaç gün önce, hapishanedeki bir belgeye göre, ikiyüz kişilik bir liste daha hazırlanıyordu. Kimi kanıtlara bakarak benim adımın da bu listede olduğuna inanıyorum."

Paine, kendisinin serbest bırakılması için, Amerikan hükûmetinin niçin resmi bir talepte bulunmadığını bir türlü anlayamıyordu. Konvansiyon'a, Kamu Koruması Komitesi'ne ve Genel Güvenlik Kurulu'na yaptığı başvurular sonuçsuz kalmıştı. Gouverneur Morris parmağını bile oynatmıyordu ve yedi ay mahpusluktan sonra, Paine artık bütün umudunu Amerikan elçisinin değiştirilmesine bağladı. Robespierre'in devrilmesinden bir hafta kadar sonra, Morris'in yerine James Monroe geldi. Paine hâlâ hapisteydi ve kendisinin artık bir Amerikan yurttaşı sayılmadığını dehşetle öğrenmişti. Ama Monroe, 18 Eylülde ona bir mektup yazarak yatıştırmaya çalıştı:

"Devrimimiz boyunca bizimle olmakla, siz orada doğmuşcasına bizim ülkemizden sayılırsınız; artık, herhangi bir Amerikalıdan fazla İngiliz değilsiniz... Amerikalılar Thomas Paine'in kaderini umursamazlık etmezler, edemezler."

Yine de, Paine'in hapishaneden salıverilmesi 4 Kasımı bulmuştur. Monroe bu gecikmeyi bağışlatmak için onu kendi evine davet etti —Paine, Monroe'da 18 ay kaldı. Bu besbelli ki, evsahibinin düşündüğünden uzun bir ikâmetti. Monroe bir notunda ekşi bir ifadeyle "bu olasılıkların herbiri ne denli uzak olsa da," diyor, "ya ölünceye ya Amerika'ya gidinceye kadar burada oturacak, anlaşılan."

Ertesi Temmuz, Paine Konvansiyon'da bir başka yeni anayasa üstüne konuşmuştur —bu kez *Directoire* yönetimi kuruluyordu. Önerilen ana yasa tasarısı, Paine'e göre "Devrimin büyük amacıyla tutarsızdır... Çoğunluğun hakları gözardı etme pahasına" bir azınlığa ayrıcalıklar tanımaktadır. Paine, dinleyicilerine özgün Haklar Bildirisi'ndeki güvenceleri hatırlatmış ve yeni anayasanın onları hangi bakımlardan çiğnediği hakkında örnekler göstermiştir. Onca, yeni bir komisyon kurulmalı ve Anayasa'yı Haklar Bildirisi'yle karşılaştırarak "bunları birbirleriyle yetkin bir biçimde tutarlı ve uyumlu bir hale getirecek değişiklikler yapılmalıdır."

Paine, anayasadan duyduğu hayal kırıklığına ve hapiste geçirdiği süre yüzünden sağlığının bozulmuş olmasına karşın, *Directoire* döneminde siyasetle ilgilenmeyi sürdürdü. *Directeur*'lerin beşiyle de arası iyiydi. 1796'da yayımladığı bir yapıt, İngiliz Maliye Sisteminin Gerileyişi ve Çöküşü, bu hükûmetin teşvikiyle yazılmış olabilir. Monroe, Paine'in Amerikan hükûmetinden çok *Directoire*'a sadakat gösterdiği kanısındaydı.

1

1795-96 kışında, Paine *Agrarian Justice* [Tarımsal Adalet] adlı bir kitap yazarak, bir emeklilik sistemi getirilmesini ve 21 yaşına gelen erkek-kadın herkese, "toprak mülkiyeti ihdas edilmiş olmasından ötürü yoksun kaldıkları doğal kalıtçılık haklarının tazminatı olarak" 10'ar Sterling verilmesini önermiştir. Bunu gerçekleştirecek bir fon kurulunca, kendisi de 100 Sterling bağışlamayı vaad ediyordu —İngiltere'de de böyle bir fon kurulursa, oraya da bir 100 Sterling verecekti.

1796 Ağustosunda *George Washington'a* zehir zemberek *Mektub*'unu yayımladı. 1795-96 yıllarında ona yazdığı birçok mektubu da toplamıştı. Yapıt, hapiste olduğu sırada Washington'un kendisini nasıl ihmal ettiğinden yakınmakla başlıyordu —özellikle son üç ayı, "Robespierre'e değil, onun tasarım arkadaşı (ülküdaşı) George Washington'a borçluyum" demekteydi.

Bu derlemede, İngiltere ile Amerika arasında yapılan Jay Antlaşmasını "Bağımsızlık Bildirisi'yle acı bir alay" diye niteleyen 22 Şubat 1795 tarihli bir mektup da vardı (Monroe, Paine'i o zaman bunu göndermekten caydırmıştı). Paine'e göre, Antlaşma hem Amerika'nın hem de Fransa'nın ticarî çıkarlarına aykırıydı. "Uluslararası antlaşmalar yapılmaya başlayalı, böylesine aşağılık ve uşakça bir teslimolma belgesi imzalanmamıştır" diyordu.

George Washington'a gerek general gerekse cumhurbaşkanı olarak yağdırdığı hakaretler, son cümlede doruğuna ulaşmaktadır:

"Ve özel dostluklarınızda kalleş (çünkü bana öyle davrandınız, hem de tehlike içinde olduğum günlerde) ve kamu yaşamında müraî olan size gelince, efendim, dünya sizin bir DÖNEK mi, yoksa bir SAHTECİ mi olduğunuza, iyi ilkelerinizden yüz mü çevirdiğinize, yoksa başından beri (varmış gibi görünmeye çalışmanıza karşın) her türlü ilkeden yoksun mu bulunduğunuza karar vermekte güçlük çekecek."

Paine, artık Amerika'ya dönebilir miydi? William Cobbett Philadelphia'da onu Cudas'a* benzeten bir risale dağıttı —oysa, sonradan Paine'in kemiklerini İngiltere'ye taşıyan yine Cobbett olacaktı.

Ama o sıra verilen tek zayiat, muhtemelen Jay Antlaşmasını yeterince coşkuyla karşılaşmadığı için, James Monroe'nun geri çağrılmasıydı. Paine, Monroe'ya onu Amerika'da savunmak üzere birlikte gitmeyi önerdi —Monroe, kendisini zor durumda bırakacak bu cömertliği geri çevirdi. Paine de yalnız başına Amerika'ya dönmek için bir gemi bulmak amacıyla Havre-de Grâce'a yollandı, ama Monroe'nun gemisinin yolda İngilizler tarafından arandığını işitince Paris'e döndü. İngiltere'de de bir devrim çıkmasını bekleyecekti.

Artık, kendisini bir iki haftalığına davet eden Bonneville'lerin konuğuydu. Onların evinde beş yıl kaldı. Bir gün General Bonaparte ziyaretine geldi. Her gece yazdığının altında *İnsan Hakları*'nın bir nüshasıyla uyuduğunu ve "evrenin her şehri"nde onun altın heykellerinin dikilmesi gerektiğini söyledi. Paine'in İngiltere'yi gambotlarla istilâ etmek üzere yaptığı plânı tartışmak için, onun da kendisine gelmesini istedi.

Paine'in bu konudaki önerileri, Bonneville'in *le Bien informé*'sinde (Herşeyden Haberdar) iki makale halinde çıkmıştır. Beşyüzler Meclisi'ne yazdığı mektupta da şöyle diyordu: "İşlerimin şimdiki durumu, İngiltere'ye yapılacak çıkartma için açılan ikrazata katılmama elverişli olmamakla birlikte, riayet ettiğim tasarruf küçük bir yurtseverlik bağışında bulunma-

* İsa'ya ihanet eden onüçüncü havari: Yahuda İskariyot. T*T

2

3

RIGHTS OF MAN:

BEING AN

ANSWER TO MR. BURKE'S ATTACK

ON THE

FRENCH REVOLUTION.

BY

THOMAS PAINE,

SECRETARY FOR FOREIGN AFFAIRS TO CONGRESS IN THE AMERICAN WAR, AND AUTHOR OF THE WORK ENTITLED *COMMON SENSE*.

LONDON:

PRINTED FOR J. JOHNSON, St. PAUL'S CHURCH-YARD.

MDCCXCI.

1. 1794'te Fransa'da hapsedilen yabancılar. Paine de, bir "İngiliz" yani düşman-yabancı olarak tutuklanmıştır.
2. 1819 yılında yapılmış bir karikatür: William Cobbett, Paine'in kemiklerini İngiltere'ye getiriyor.
3. İnsan Hakları*'nın ilk basımının kapağı, 1791.*

Paine'in yapıtlarından yalnızca bu kitap, otuz yıl kadar önce dilimize çevrilmiştir: (Çev. Osman Dostel) İnsan Hakları *(Ankara: M.E.B. Yay., 1954). Bertrand Russell'ın 1934'te yazdığı "Thomas Paine'in Kaderi" başlıklı bir deneme de, (Ender Gürol'un Türkçeye çevirdiği)* Neden Hıristiyan Değilim? *adlı kitabında yer almaktadır (İstanbul: Varlık Yay., 1972), 2. bas., s. 141-58 T*T*

mı mümkün kılıyor. Yüz *livres* gönderiyorum." Oysa, *Directoire* Bonaparte'ı İngiltere yerine Mısır'a yolladı.

Fakat, 1804'te New York'ta yayımlanan, *İngiltere'nin İstilâsı hakkında İngiliz Halkına* başlıklı risalesinde, Paine plânının uygulanabilirliğini vurgulamakta, Doğu Anglia kıyısının saldırıya açıklığını —"bir bowling alanı kadar düz" olduğunu- belirtmektedir (kendisi boşuna Norfolk'lu değildir!). Önerdiği, "herbiri onsekiz metre boyunda, beş metre eninde, iki kadem (60 santim) su çeken, başında bir 24 ya da 36 librelik top, kıçında da bir sahra topu taşıyan" 1.000 gemilik filo, 36 saatte (Manş'tan) karşıya geçecektir. "Oraya varınca, kıyının sığlığından ötürü, hiçbir saff-ı harb gemisi ya da frigat bu filoya yaklaşamayacaktır." Paine zafer kazanmış bir edayla yazısını şöyle bağlıyor: "Bu suretle gambotlar, İngiltere'nin o pek övülen donanmasının üstesinden gelecekler! Bu, deniz savaşları tak-

tiğinde bir devrimdir, ama zaten bir devrimler çağında yaşıyoruz." O bunları yazarken, Trafalgar'a onsekiz aydan az kalmıştı.

Paine'in Paris'teki son yılları sâkin geçti. İrlanda Kahvehanesi'nde üç renkli Fransız bayrağının Londra'da ve Dublin'de dalgalanmasına kadeh kaldırıyordu. (Avusturyalıların 1797'de serbest bıraktıkları) Lafayette'le ve Polonyalı general Kosciusko'yla birlikte yemek yiyordu. Kosciusko, çok geçmeden Philadelphia'ya gidecek ve Jefferson'dan "Aziz Generalim ve Dostum" diye başlayan mektuplar alacaktı. Bonaparte'ın *18. Brumaire coup d'etat*'sı hakkında Paine herhangi bir şey yazmadı. George Washington'un ölümü üzerine de sesini çıkarmadı.

Bonaparte, 1801'de Avusturyalılarla yaptığı barış antlaşmasından sonra, İngiltere'yle de böyle bir antlaşma yapıp yapmama konusunda Paine'e danışmıştır. Paine'in buna karşı öğüt verdiğini öğrenmemiz şaşırtıcı olmuyor. Özel sohbetlerinde Bonaparte'ın aleyhinde konuştuğu anlaşılmaktadır, ama kamuoyu önünde onu hâlâ savunuyordu: 1806'da çıkan Avrupa'nın Siyasal ve Askerî İşleri Üstünde Düşünceler adlı yapıtında, Bonaparte'ın bir gâsıp olduğunu yadsımaktaydı. Avrupa'nın taçlı başları hakkında şöyle diyordu: "Aralarında ötekilerden daha az gâsıp olan biri varsa, o da Bonaparte'tır; çünkü şimdi işgal ettiği makam ve rütbeye Fransız ulusu tarafından seçilmiştir."

Bununla birlikte, Paine Fransa'da İmparatorluğun ilânını görecek kadar uzun kalmadı. 1801 Ocağında Thomas Jefferson, John Adams'ın yerine Başkanlığa geçmişti. Paine, aylarca ara verdikten sonra, Jefferson'la yeniden yazışmaya başlamıştı bile. Kendisine bir iş bulunup, yeni yönetime Paris'ten hizmet etmesinin ya da bir Amerikan savaş gemisiyle oraya dönmesinin sağlanmasını istiyordu.

Jefferson, Paine'i Washington'da kabul etmek ve onu herkesin içinde kucaklamak büyüklüğünü göstermiştir.* 1803'teki Bağımsızlık Günü yıldönümünde, Paine New York'ta verilen bir şölenin onur konukları arasındaydı. Fakat Amerikalıların çoğu, onun *Akıl Çağı* ile *George Washington'a Mektub'* unu bağışlamıyorlardı. Bunlardan biri, 1804'te New Rochelle'deki kendi çiftlik evinde pencerenin yanında oturan Paine'e dumdum kurşunu doldurulmuş bir tüfekle ateş etti. (1776'da yazılarıyla Trenton zaferini esinleyen kahraman, artık Trenton posta arabasına bindirilmiyordu; 1805 Kasımında da Amerikan yurttaşı olmadığı gerekçesiyle, Kongre ara seçimlerine katılmasına izin verilmedi.)

Cobbet'in Paine'in ölümü hakkında karamsar öndeyisi -"gözlerini kapatacak bir dost eli bulunmayacak, hiçkimse arkasından figan etmeyecek, tek bir gözyaşı dökülmeyecek"- tam doğru çıkmadı. Onu Amerika'ya izlemiş olan Bonneville ailesi, son görevlerini yaptılar. Ama Paine ölümünden önce, kendisini unutulmuş hissediyordu; bir ziyaretçisine de, Amerika'ya döndüğüne pişman olduğunu söylemişti.

Sonraki kuşaklar Paine'e daha kibar davranmışlardır. Her ne kadar, iki kıta arasında demir köprüsünü kuramamışsa da, yazar ve siyaset adamı olarak yaşamı, Atlantik'in iki yakasını birleştirmiş, Amerikan ve Fransız Devrimlerini birbirleriyle ilişkilendirmiştir. Bu anlamda, Fransız ulusunun A.B.D. halkına armağan Özgürlük Anıtı, doğrudan doğruya onun anısına dikilmiş sayılabilir.

History Today (1983 Ağustos sayısı), s. 5-11

* Jefferson'un bu cömertliği karşılıksız kalmamış; Paine Birleşik Devletler Yurttaşları'na hitaben sekiz tane açık mektup yazarak, onun rakipleri olan Federalistler'e saldırmıştır. T*T

Ölümünün 68. Yıldönümünde
TANBURÎ CEMİL BEY:

Türk Mûsikîsinin Son Peygamberi[1]

CİNUÇEN TANRIKORUR

Mimar-karikatürist Tan Oral'ın 70-100 boyutundaki afişi.

Bezm-i Cemşîd'de devrân ki kadehlerle döner
Şevk, şeb-tâ-be-seher raks-ı mükerrerle döner

Tutuşur meş'ale-i dille merâyâ-yi huzûz
Hüsn-ü Aşk ortada bin mâh, bin ahterle döner

Cümle ervâh-ı makāmât açılır Arş'a kadar
Râst Mâhûr ile, Uşşâk Muhayyer'le döner

Kurtulur pây-i tarab yerden o dem ki melekût
Yere gökten süzülür, halka-i şehperle döner

Her gelen rind kanar zevka bu mecliste Kemâl
Cânib-i rahmete son çektiği sâgarle döner

Büyük şairimiz Yahya Kemâl'in bu gazeli, bir dâhînin rûhunu ta'zîz için yazılmıştır. Bu dâhî ise, eline aldığı bütün sazlarda -taklîdi şöyle dursun- tasavvuru bile imkânsız seviyelerde mesaj rüchâniyetine sahib olduğu halde, Yenikapı veya Galata Mevlevîhanesinde bir kenara ilişip, hudutsuz ye's melâlinden bir ân olsun kurtulabilmek için iltica ettiği Mevlevî mukabelesini gözyaşları içinde dinledikten sonra sessiz sedasız çıkıp giden *Tanburî Cemil Bey*'dir.

2500 yıllık bir tarihî mesafeden gelen Türk mûsikîsini, mızrabında ve yayında, benzersiz bir "İstanbul Mûsikîsi" olarak özetleyen ve son 80 yılın Türk saz mûsikîsine âdetâ peygamberâne bir kudretle (hem perde, hem üslûp yönünden) hâkim olmuş olan Cemil Bey, bundan 68 yıl önce, 1916 yılının bir 28 Temmuz gecesi sabaha karşı, özlediği âleme doğmak üzere son nefesini veriyordu. Dünya misafirliğini bu terkediş, bir ölümden çok, bir kurtuluştu: duygularındaki engin mânâ, yaratıcılığındaki korkunç dehâ, yaşadığı toplumun ölçülerince hiçbir zaman gereği gibi değerlendirilemeyecek olan bir yarı-tanrının, zayıf, sinirli bir bedene hapsedilmiş rûhunun, kırkbeş yıllık boğuşmadan sonra, nihayet, özgürlüğüne kavuşmasıydı. Tanburî Cemil, insancâ bir gaflet içinde, ömrü boyunca başka bir devri özledi: toplumunu daha çağdaş bir noktaya götüreceğini düşündüğü yenilik çabalarının günahını kanıyla ödeyen bir mutlakıyet idaresi hükümdarının devrini... Veya "İlhamî" mahlâslı dîvânına:

TANBURÎ CEMİL BEY

Bâğ-ı âlem içre zâhirde safâdır
saltanat
Dikkat etsen manevî gavgaya câdır
saltanat
Bu cihânın devletine etme hırs u tama'
Pek sakın İlhamî, zîrâ bî-bakâdır
saltanat

sözleriyle başlayacak kadar insan kalabilmiş olan bir padişah-sanatkârın, III. Selim'in devrini... Ama, insana öyle geliyor ki, eğer o zaman gelmiş olsaydı dünyaya, bu defa herhalde daha eskilerin zamanını arzular ve yine istediğini bulamayıp daha eskileri, hep daha eskileri ararda. Çünkü gerçekte asıl özlediği, ufacık insanların arasına gelmeden önce yaşadığı "elest bezmi"ydi: sınırsız bir ıztırap coşkunluğu içinde yarattığı seslerin yankılanabileceği tek âlem!..

Herbiriyle bir ömür boyu uğraşmış olanların tasavvurundan dahi âciz kaldıkları bir kudretle çaldığı sazlar, Tanbur, Kemençe, Lâvta, Ud, Yaylı Tanbur, Viyolonsel, vd., onun, içine sığmayan hasretinin dışarı taşabildiği küçük birer menfezdiler sadece. Gerçekte ne bu sazlar, ne de kendisinin, mucizevî içgüdüsüyle on-oniki yaşlarından itibaren icad ettiği esrarengiz mûsikî âletleri -bardaklar, fotin lâstikleri, teneke kutulardan sonra alto Kemençe ve Yaylı Tanbur- ona ifade aracı olabilmekten çok uzak kalmışlardır. Merhum Gölpınarlı'nın deyimiyle "mûsikîyi şiirden daha fazla seven" ve "Konya'yı mûsikîyle doldurmuş olan" Hz. Mevlânâ, kamışlıktan koparılan Ney'in feryâdını, ruhların elest bezminden ayrılışlarındaki acıya benzeterek, ünlü Mesnevî'sine:

Dinle Ney'den, bak, nedendir
söylenir...
Ayrılıktır derdi, ondan sızlanır!..

beytiyle başlamıştı. Tanburî Cemil'in, bir dostuna söylediği, "Okyanus seferlerine mahsus azîm (kocaman) bir vapurun güvertesine, buharla mühtez [titreşen] ve sekiz oktav vüs'atinde [genişliğinde] müteaddit düdükler vaz'u ikame etmek [yerleştirmek] suretiyle uçsuz bucaksız denizi seslerle doldurmak" arzusu da, herhalde böyle bir özlemin acısıyla söylenmiş olmadır. İnsanlara nağmelerle anlatmak istediği duyguları eksiksiz olarak ifade edebilecek bir âletin içini yakan hasreti, bir yandan yukarıda işaret ettiğimiz mânâ âlemi özlemine, öte yandan Tanrının, sinirlerinin dayanıklılığını sınamak istermişcesine ardarda verdiği ölüm acılarına eklenince, ıstırabının en kalın çizgileri meydana geliyordu. İşte, kırkbeş yıllık bir ömrün, çok defa kaderin cilvesi gibi âciz bir izahla geçiştiriverdiğimiz ıztıraplar kronolojisi:

Yaş üç: babasının ölümü.. Yaş onüç: himayesinde bulunduğu amcasının II. Abdülhamid tarafından zehirlenerek öldürülmesi... Yaş onsekiz: önce Bakırköy'de, sonra Kartal'da yanında kaldığı amcazadesinin Humus'a tayini ile üçüncü defa hâmîsiz kalışı... Yaş otuzbir: hayatının en büyük dostu, gerçek bir Mesen ruhu taşıyan Ferik Mustafa Paşa'nın ölümü... Yaş otuzaltı: umumî tensîkata [malî reform amacıyla devlet tarafından işten çıkarılma] tâbî tutulup para için plâklara çalmaya mecbur kalışı... Yaş otuzdokuz: ağabeyinin ölümü.. Yaş kırkbir: dünya harbinin patlamasıyla orduya çağrılışı, şubedeki muayenesinde verem olduğunun anlaşılması ve Avrupa'ya tedaviye gönderilmeyi reddedişi.... Ve yaş kırkbeş: dönüşü olmayan yolculuk...

Psikiyatride "obje kaybı" olarak açıklanabilen bu acıların etkisiyle bünyesi iyiden iyiye nevrastenik hale gelen Tanburî Cemil'i, çocukluğunda, bir Tanbur'a kavuşana kadar, kendi yaptığı mûsikî âletlerini çalan mûcid bir hârika çocuk olarak tanıyoruz. İlk gençliğinde, henüz 17-18 yaşlarında toy bir delikanlı iken, devrinin usta tanburîsi âşık bestekâr Ali Efendi'ye, yaptığı bir taksimden sonra, "bunca yıldır bu sazı çaldım, eh, biraz yendiğimi de sanırdım; şimdi seni dinledikten sonra ben artık elime Tanbur filân alamam" dedirten acemi, sıkılgan, fakat şimşek gibi göz kamaştırıcı bir kudret olarak tanıyoruz. 27-28 yaşlarında onu, Lavignac, Decoudre, Fétis ve Marmontel'in mûsikî teorisi kitaplarını tercüme eden ve iki mûsikî arasındaki sistem farklarını mukayeseli neticeleriyle anlatan nazarîyat kitabı *Rehber-i Mûsikî* (İst. 1902; 2. baskısı, 1925)'nin yazarı bir idealist müzikolog olarak tanıyoruz. Yine onu, 30-32 yaşlarında, Tanburu ve Kemençesiyle davet edildiği II. Abdülhamid'in sarayında, yaylı Tanburla yaptığı taksim "teessür-ü şâhâne"sini mûcib olduğu kulağına fısıldandığı padişahla, Kemençesinde ninni çalıp çocuk ağlatarak, mahalle bekçisini "Hatice hanım, Fatma hanım, duydunuz mu, yangın var" diye bağırtarak, yani huzurdaki konserini, "zıll'ullah-ı fi'l-âlem"i[2] derhal neşelendiren bir "farce musicale"[3] şekline döndürüp alay edebilecek kadar korkusuz bir sanatkâr olarak tanıyoruz. Tanburî Cemil'i, nihayet, Türk mûsikîsinin ilk resitalini veren bir konser solisti olarak tanıyoruz.

Ama bütün bunlardan bize kalan ne? Bir din kitabından kopmuş, soluk ve yırtık birkaç yaprak gibi, 15-20 parça eski taş plâktan ibaret terekesiyle, hayatı ve sanatı hakkında birtakım mitolojik hikâyeler değil mi? Hayır, hayır, biz Tanburî Cemil'i tanımıyoruz! "Mûsikî Tanrının sesidir" diyen bu adamı çağdaşları arasında dahi, onu bir ibadet vecdi içinde, ayakları dibine diz çöküp dinleyen dostları arasında dahi tam olarak tanımış ve anlamış olan yoktu. Nasıl olabilirdi ki, Tanrısıyla yüzyüze gelen insanın gözü görmez, kulağı duymaz, şuuru işlemez olur; tek duyduğu şey, sınırsızca şaşkın bir mutluluk içinde kayboluşu, rüzgârda savrulan bir avuç toz gibi dağılışı, yok oluşudur.

Böyle bir dehânın esas kaynağı nasıl izah edilebilir? Aile çevresinde mûsikîşinas olmayan yok; hattâ gerçek sanatkâr sayılabilecek olanlar dahi var. Fakat, karmaşık irsiyet kanunları da,çevre etkileri de Tanburî Cemil'in bir kuyruklu yıldız misâli, sonsuzluklar içinde ancak yüzyıllarda bir gelip geçen mûsikî cevherinin ferdî kaynağını izah edemezler. Hattâ, tam tersine, imparatorluğun merkezdeki dış parlaklığına, o zamanki İstanbul ailesinde çocukların mûsikîye, genel kültürlerinin bir şartı sayılarak sevkedildiği görgü geleneğine ve bugün -sanat duygularımızın ebedî hasreti olan o asîl nağmelerin sahipleri olarak- adlarını saygı ile andığımız 19. yüzyıl mûsikîcilerinin Tanburî Cemil'in çağdaşı ve arkadaşı olmalarına rağmen, devrin genel sanat durumu onun hâlis bir mûsikî kültürü edinebilme şartları bakımından çok aleyhinedir. Çünkü III. Selim'den başlayarak sonraki bütün padişahlar, hem birbirine zıt hem de birbirine tesirli çifte cereyanın bizzat kapıldıkları dalgaları arasında, mûsikî hayatının amatör koruyucuları olmuşlardır; fakat, önce Giuseppe Donizetti ile Angelo Mariani'nin, sonra da sırasıyla Pisani, Guatelli, d'Osep ve d'Arenda'nın ellerine tevdî olunan saray içi mûsikîsinin, aslında, Batı kültürü adına gerçek sanat anlayışına hiç yaklaşmadığını, ne Bach'ın çoksesli sanatı, ne de Haydn, Mozart ve Beethoven'ın senfonik dünyası hakkında en küçük bir fikir dahi uyandırmadığını, böylece mûsikînin sahte olduğu kadar göz kamaştırıcı bir alafranga dekor içinde, romantik İtalyan modasından ileri gidemediğini... farkedememişlerdi.

M.R. Gazimihal'in, *Türkiye-Avrupa Mûsîki Münasebetleri*'nde, "Çocukken ihmalcilik edip ne kadar az mûsikî öğrendi ise, mûsikî kültürünün hududu da sonradan hep o kadar dar kalmış, ayrıca bütün hükümlerini hep bu kısır bilgiye dayanmak suretiyle başarıyla yürütebileceğine ölünceye kadar inanmıştı" dediği II. Abdülhamid'in sarayı ise, ihtiyar bir çınar gibi hâlâ ayakta duran, fakat klâsik bünyesi yavaş yavaş kemirilen eski Türk mûsikîsinin yanında yeni yeşeren Batı mûsikîsi için şan, orkestra ve bale bölümleriyle

bir nevi konservatuar niteliğini taşıdığı halde, "avrupalılaşma" çabaları ancak sarayda ve saray örneklerine bağlı bir elit sınıfı arasında revaç bulmuş, bu suretle atılan ilk tohumlar Abdülaziz'le Abdülhamid zamanlarında iyice soysuzlaşarak sanat hayatımızda hâlâ sürüp giden "alaturka-alafranga" tedirginliğini yaratmışlardır.

Bu noktada, sanat açısından bir toplum talihi meselesi herhalde sözkonusu edilebilir. Milletleri yöneten liderler, sırf insan olmaları yüzünden, toplum gerçeklerinin bir noktasında eksikli olabilirler: ya siyasette, ya askerlikte, ya teknikte, ya sanatta. Bu eksiklik o liderlerin etrafındakilerin tepkisiyle değil, alkışlamasıyla karşılaşır, çünkü o etraftakiler de kendi çıkarlarından vazgeçemeyecek kadar insandırlar. Sonuç? Tanzîmat çağının Batı medeniyetine yetişme savaşımızda, hızımızı kesen alaturka tümörlerimizin kazınması cümlesinden, diğer geleneklik özelliklerimiz yanında mûsikîmizden de soğutulmamız gaye edinilir. "Şanlı atalarımızın tarihimize altın sayfalar yazdıran kahramanlıkları"na bir moral iksîri gibi sarınılır, fakat ne Farâbî'nin, ne Merâgî'nin, ne Safiyüddin'in üzerinde durulur. Önce Abdülmecid'in , sonra Abdülhamid'in sanat eksiklikleriyle zaten kâfî derece zayıflamış, üstün sanat ruhunu ve mânâsını hemen hemen kaybetmiş olan mûsikîmiz, klâsik ve folklor türleriyle, ciddî bir devlet konservatuarına kavuşturulması halinde, tiyatro sanatımızdaki başarıyı rahatça tekrarlayabilecekken, bilindiği gibi, önce Konservatuar (Dârülelhân)'dan (1926), sonra okullardan (1927), en sonra da Radyodan atılmıştır (1934).

Altmış yıl boyunca Türk çocuklarına - çağdaşlık hatırına- daha ilkokuldan itibaren Itrî'nin, Dede'nin, Cemil Bey'in biyografisiyle eserleri değil, Schubert, Schumann ve Chopin'in biyografisiyle eserleri ezberletilmiştir. Okul müzik kitaplarında Türk mûsikîsi "basit", "iniltili", "çağgerisi" bir müzik olarak tanıtılmıştır,[4] önce mandolinlerinde, sonra blok flütlerinde kendi küçücük parmaklarının çıkardığı ilk sesleri duyan körpecik kulakları, meselâ "Yine bir gülnihâl"in, "Hicaz Ağırlama"nın, "Şedaraban Sazsemâîsi"nin basit melodileriyle değil, sonatlar, rondlar, kanonlarla doldurulmuştur. Peki, hepsi güzel, ama bu bir nevi "Fransızcayı öğretebilmek için Türkçeyi unutturma çabası" sonunda ortaya koyduğumuz ne olmuştur? Dünya dinleyicisine "Hah, işte Türk mûsikîsi!" dedirtecek eserler mi verdik? Yoo... Opera besteledik, bale süiti besteledik, oratoryo besteledik, türkülerimizi çokses (?!)lendirdik. Hiç kimsenin bir defadan fazla dinleyemeyeceği bir yığın uydurma, özenti, taklit... Şaşırmamak elde değil: meselâ bir Ney ile Flüt arasında, ciddî veya lâübalî çalışma sonucu iyi veya kötü çalma'dan başka hiçbir fark olamayacağını, "Batıcı" müzisyenlerimiz neden görememiş, hangi baskılar altında düşünememişlerdir?!. Daha 1928'de, New York'ta Town Hall'de Ud gibi ilkel görünüşlü bir âletle Türk mûsikîsi dinlettiği ve içlerinde Godowsky, Kreissler ve Heifetz gibi ünlülerle yirmi gazetenin sanat tenkitçisinin de bulunduğu yüzlerce kişilik dinleyici kitlesine kendisini ayakta alkışlattığı, konserinin günlerce dedikodusunu yaptırdığı zaman, Şerif Muhiddin Targan adındaki adam bir sihirbaz mıydı acaba?.. Hayır, değildi. Sadece, İstanbul mûsikîsindeki Cemil dinamiğini görmüş, bu dinamiğin melânkolik lirizmini tatmış, bunu Batının kompozisyon anlayışına uygulamıştı, o kadar.

Yanda üstte: Tanburî Cemil, Tanburî Ali Efendiye dinletildiği 17-18, en üstte: 26 yaşlarında, üstte: ölümünden birkaç yıl önce çekilmiş fotoğrafı.

Konumuza dönelim. II. Mahmud zamanından başlayarak bata-çıka sürüp giden Batı akımı, Tanburî Cemil'in kuvvetle benimsediği zıt tesirlerden birincisidir ki, eserinde bu akımın üslûplaşmış bir örneği ve meydana getirdiği kompozisyonun ana unsurlarından birisi olarak büyük ölçüde payı vardır. Cemil'in Batı mûsikî esprisine karşı açık ilgisinin ilk işaretinin, Kemanî Rıza Efendi'nin (1780-1852) "Tâhir-Bûselik Peşrevi" üzerinde, bu peşrevin melodik kuruluşundaki virtüozca tasarrufunda görürüz. Cemil bu eseri, doğu ve batı mûsikî anlayışının yeni bir terkiple birleşmesine doğru giden zahmetli yolu en doğru yönünde yakalayan sezişiyle, Batıya mahsus canlılık ve parlaklıkta, mutlak mûsikînin profan ve enstrümental bir örneği haline getirmiş, "Tâhir" gibi daha çok doğuya, "Bûselik" gibi daha çok batıya özgü iki karaktere aynı zamanda sahip olan peşrevi, çağının ikili akımının bir sembolü gibi ortaya atmıştır.

Tanburî Cemil'in ilk gençlik çevresinin mûsikî açısından genel görünümünü teşkil eden bütün bu Tanzîmata mahsus alafranga akımının yanında, eski köklü esas sanatımız hâlâ uzun nefesleriyle ayakta duruyor, genç sanatkârı kolları arasında

17 Kasım 1968'de Ankara Millî Kütüphane'de İnönü, eşi ve A.Ihsan Göğüş'ün arasında, C.Tanrıkorur'un hazırlayıp sunduğu Tanburî Cemil Anma Konseri'ni izlerken (C.Tanrıkorur arşivi).

tutuyor ve onu, kendisi farkına varmadan, Batı akımı kadar kuvvetli ikinci zıt tesirle, Folklor Mûsikîsi ile besliyordu. Gerçi o zamanlar, içinde mûsikî de olduğu halde sanatla sonsuz ilişkileri olan geniş bir *folk-lore* ufku bütün dünyada henüz açılmış değildi. Taşıdığı dinamik cevherin değerinden bugün dahi gaflet içinde bulunduğumuz bir Halk Mûsikîsi temelinden Cemil'in de, çevresinin de haberdar olmasına imkân yoktu. "Payitahtlı"nın kulağına gelen "köylü türküleri" mûsikîden sayılmaz, küçümsenirdi. Fakat o zamanki İstanbul'da, bugün köylerde-obalarda aranan âşık'lar han odalarını, kahveleri, hattâ sokakları doldururlardı. Tanburî Cemil'in yüksek sınıftan zengin dostları, onu çok kere sohbet meclisinin dağınık bir ânında kaybederler, aradıkları zaman da ya mutfakta ahçıbaşının kavalını veya parkın bir köşesinde bahçıvanın bağlamasını dinlerken bulurlardı. O günlerle ilgili bir hatırayı Mes'ud Cemil'den dinleyelim:

"Birgün, Sinekli Bakkal'daki evimizin selâmlığında babamın yanındaydım. Bir dilencinin sesine ikimiz de kulak kabarttık. Babamın dikkat ve ilgisinin ses yaklaştıkça arttığını görüyordum. Dilenci, evin önünden ağır ağır geçip Lânga'ya inen yokuştan aşağı uzaklaşmaya başlayınca acele ile redingotunu giydi, sokağa fırladı; ben de yanında... Dilenci, uzun sopasıyla taşları yoklayarak yürüyor, kalın, berrak ve yumuşak bir sesle hep aynı melodiyi tekrarlıyordu. Şimdi, aradan bunca zaman geçtikten sonra ancak söylemeye cesaret edebilirim ki, bu Harput, Diyarbakır yahut Elâzığ dolaylarından yarı mistik bir halk havasıydı. O önde, biz arkada, tâ Etyemez'e kadar gittik. Yolda babam, gelen geçene göstermeden avucunun içindeki yetmişlik tütün paketinin arkasına melodiyi Hamparsum notası[5] ile yazdı. Merak ve sevinç içindeydi. Benimle pek az konuştuğu, lâübalîliği hiç sevmediği halde, o gün sanki beraber bir oyun oynuyormuşuz gibi, "Mesud efendi," diyordu, "işitiyor musun, ne güzel!" Tanbur'la "Kürdî Taksîmi", "Gülizar Taksîmi", Yaylı Tanbur'la "Hüseynî Taksîmi", Kemençe ile "Çeçen Kızı", "Çoban Taksîmi" ve diğerlerindeki hâlis halk üslûbu, Cemil'in alıcı ve yaratıcı ruhuna bu cins kaynaklardan sinmiş, orada şekillenmiştir."

Denebilir ki, yüzyılımızın tartışmasız en büyük Türk mûsikîsi bestecisi olan Sadettin Kaynak, nasıl, 1914'lerde yedeksubaylık görevi yaptığı Diyarbakır'da daha yakından dinleme imkânı bulduğu halk mûsikîmizin cazibesinden ömrünce kurtulamayacak ve bu cazibeyi bestekârlık dehasının en büyük kozlarından biri olarak klâsik kalıplar içinde (bir bakıma Bartók gibi) cesaretle değerlendiren çağdaş bir bestekâr olmak şerefini nasıl daima taşıyacaksa; Tanburî Cemil de halk zevkindeki büyüyü -elimizdeki ses belgelerine göreen önce sezmiş olan bir klâsik mûsikî icracısı olmak şerefini daima taşıyacaktır.

Cemil'in icrasındaki sihir, halk mûsikîsindeki dinamik cevherin keşfinden ve klâsik formlara tatbikinden ibaret değildir. Esasen o, sadece Tanbur ve Kemençe'yi değil, çaldığı öbür âletleri de, bir tek motifini aynen taklitten bugün dahi âciz bulunduğumuz tasavvurüstü bir seviyeden konuşturmuş olduğu halde, sözlük anlamında ne sadece bir "virtüöz", ne de sadece bir "besteci"dir. Türk mûsikîsinin geleneklik formları üzerinde bestecilik -üstün nitelikli bazı saz ve söz eserlerinin sahibi olmasına rağmen- onu hiçbir zaman fazlasıyla çekmemiştir. Belki de nevrastenik bünyesi yüzünden, yerleşmiş her türlü kural ve kalıba karşı gösterdiği insiyakî tepki, onu başka türlü bir bestecilik, mûsikîmizde daha önce hiç sözkonusu olmamış olan "taksim besteciliği"ne itmiştir. İrticalî [içten gelme] bir ifade olan "taksim" formu, söz mûsikîsindeki karşılığı olan "gazel" formu gibi, notaya dayalı bir icra tarzı olmadığı için, dar anlamda besteciliği de sözkonusu değildir. Ne var ki, Cemil'in taksim'leri, sadece makam seyirlerinin gösterilmesini amaçlayan, klişe cümlelere dayalı basmakalıp tekerlemeler değil, Cemil zevkiyle yetişmiş Tanbur virtüozumuz Necdet Yaşar'ın isabetle belirttiği gibi, mûsikînin felsefesini yapmak mertebesine erişmiş irticalî kompozisyonlardır. Yine Yaşar'a göre, "Tanburî Cemil eşsiz bir virtüöz olarak değil, milliyet farkı gözetmeyen bir gerçek sanat anlayışının sembolü olarak öğrenilmelidir."

Mes'ud Cemil bu konuda şöyle diyor:

"Tanburî Cemil, Rauf Yektâ, Ali Rifat ve Musa Süreyya beylerle, ölümünden sonra onu anlatmaya çalışan diğerlerine göre dahî bir virtüöz, bir "Paganini"dir. Türk mûsikîsi sazlarının tavırlarını esasından değiştirmiş, enstrüman tekniğine yaratıcı bir yenilik, canlılık, korkutucu bir ritm ve seyrine doyulmaz bir renk anlayışı getirmiştir. Ama onun bu yaratıcılık vasfının asıl temeli, şaşırtıcı icra tekniğinden önce, bestecilik kudretindedir. Tanburî Cemil önce besteliyor, sonra çalıyor ve bu *spontanèes* besteler, yalnız kendisi tarafından ilk ve son defa çalınmış oluyordu. Bestekârın ebedî, virtüozun fanî bahtını kendi şahsında birleştiren bu adamın, 15-20 parça eski plâktan ibaret olan terekesi bile, bir hikâye olmaktan çıktığı gün, geleceği arayan Türk bestekârının geçmi-

şe doğru mecbur olduğu tredünyon'un[6] tâ kendisi bulunmuş olacaktır."

Özetle, Cemil icrasının başlıca özellikleri bizce şöyle sıralanabilir:

A) TEKNİK AÇIDAN:

1. Müzik dilinin çarpma, tril, tremolo, senkop, üçleme, beşleme, glissando, ritardando, accelerando, agitato, appassionato, giocondo, funebre, maestoso, sottovoce, vivace, legato, tenuto ve pizzicato gibi bütün unsur ve nüansları; tesadüfe, tereddüte, hataya yer vermeyen kusursuz bir sağ ve sol el tekniği.
2. Taksimlerinde makamlara her defasında değişik orjinal bir giriş cümlesiyle başlaması ve yine orjinal bir finalle bitirmesi;
3. Bir nevi antiphonarium ve responsorium tarzında soru-cevap motifleri kullanması, sorunun da, cevabının da her defasında değişmesi;
4. Yer-yer belirdiği bir usûlü olan veya kendi kendisine tempo verdiği pasajlara girmesi (taksimlerinde), usûlsüz olan taksim içinde bu pasajlara giriş ve çıkışlarındaki orjinal mafsallanmalar;
5. Kendisinin veya başkalarının eserlerinin icrasında, tekrarlanması gereken cümleleri her defasında değişik bir varyasyonla (çeşitleme) çalması, böylece monotonluğu gidermesi;
6. Parçanın ritmik yapısına nefes kesici bir dinamizm ve canlılık getirmesi (Cemil'in aynı zamanda didaktik olan icrası ortada durup durduğu halde, TRT'nin 50 yıldanberi "sesi mıymıy, sazı tımtım" icra ile ritm yönünden de milleti afyon yutmuş hale getiren uyuşukluğu hiçbir mazaretle tevil edilemez)...

B) MÂNÂ AÇISINDAN:

1. Taksimlerinde âdeta konuşur, sohbet eder, tablolar, manzaralar çizer, ders verir, isyan eder veya şakalaşır gibi doyumsuz bir belâgat ve insanı âdeta başka zaman ve mekânlara götüren bir heyecan seli; koyu bir melankoli veya coşkun bir lirizm;
2. Türk mûsikîsi makamlarındaki perdeleri[7] kendi anlayışına göre yeniden değerlendirilişi -ki Türk mûsîkisinde son 60 yılın bütün klâsik icralarına hâkim olan perde sistemi, Arel'in kısmen ilmî, fakat sun'î sistemi değil, Cemil'in sistemidir;
3. Anlatmak istediği konuya göre özel bir akort, perde sistemi ve ritm dengesi seçmesi:
4. Zaman zaman birkaç tele birden (açık veya belli akor düzeninde basılı) aynı zamanda vurarak, bağlamadakine benzer özel bir çoksesli derinlik arayışının öncülüğü...

Sonuç:

Yüzyıllarda bir gelip geçen bir kuyruklu yıldız misâli, sanat ufkumuzda bir anda belirip kayboluveren Tanburî Cemil mucizesi, önceleri muhafazakâr çevrenin tepkisiyle karşılaşan nefes kesici icrasıyla son 80 yıllık Türk mûsikîsini tamamen tesiri altına almış, bütün tanınmış Türk mûsikîsi icracılarının doğrudan veya dolaylı hocası, ilham kaynağı olmuştur. Ve mutlaka bundan sonra da olmaya devam edecektir; çünkü o, yüzyıllar öncesinden yüzyıllar sonrasına seslenen, çağlar ve uluslarüstü bir sesin sahibidir.

Çok insan anlayamaz eski mûsikîmizden
Ve ondan anlamayan birşey anlamaz
bizden

diyen Yahya Kemal'in, Tanburî Cemil'in ruhuna gazeliyle başlayan bu yazıyı, yine bir büyük şairin, büyük mûsikîciye ithafen yazdığı şiirle bitirmek istiyoruz:

CEMİL ÖLÜRKEN[8]

-Mesut Cemil'e-

Elâ gözleri dalgın, geniş alnı sararmış,
Bir sanatkâr hastadır, Cemil hasta yatıyor
Odayı bir matemin görünmez rengi sarmış,
Başında duranların kalbi yorgun atıyor.

İnce parmaklarını ıslattı gözyaşları,
Odanın sükûnunda hıçkırıklar inledi,
Hastanın yavaş yavaş çatılarak kaşları,
Sanki derinden gelen bir sadayı dinledi.

Mukaddes elemini andı bir kere daha,
Uzak serviliklere çevirerek yüzünü,
Ah, ey gafil fânîler, iman edin Allaha!
Bir ilâhî ruhun da geldi işte son günü...

Çok kudretli oluyor bir dehanın gurûbu,
Ecel, onun yanına sen de el bağlayıp gir!
Nefesinle titreyen fanîlerden değil bu,
Ölmeyen bir sanatkâr ölüm döşeğindedir.

Gökler geri alıyor yeryüzünden sesini,
Şimdi geniş alnında ebedin gölgesi var!
Başında ağlayanlar sonuncu bestesini,
Ağır ağır kapanan gözlerinden duydular!..

Nâzım Hikmet

[1]Bu yazı, dâhî sanatkârın oğlu Mes'ud Cemil'in (1902-1963), sadece roman sürükleyiciliğinde bir biyografi değil, aynı zamanda Türk dilinin -bizce- muhteşem bir âbidesi olan *Tanburî Cemil'in Hayatı* adlı eserinden (Ankara 1974) geniş ölçüde faydalanılarak ve iktibaslar yapılarak hazırlanmıştır. Bu vesileyle, baba Cemil ile birlikte, ona ölümsüz bir biyografi yazmış olan "hayr-ül-halef" oğluna da Cenab-ı Hak'tan rahmet ve mağrifet diliyoruz.

[2]"Allahın yeryüzündeki gölgesi". Abdülhamid, kendisinin, halife ve padişahlar için kullanılan bu ululama deyimiyle anılmasını pek severmiş.

[3]Müzikli maskaralık (tiyatro terimi).

[4]Bkz. Ekrem Zeki Ün, *Liselerde Müzik* (İst. 1963), s. 132.

[5]Büyük Dede'nin öğrencisi ve III. Selim'in teşvikiyle yeni bir nota yazısının mücidi olan Hamparsum Limoncuyan'ın (1768-1839), kendi adı ile anılmış ve Batı notası Mızıka-i Hümâyun'la girip yerleşene kadar rağbetle kullanılmış olan notası.

[6]Fransızca *trait d'union*'dan. Birleşik kelimeler için kullanılan ara çizgisi. Bu işareti "tire" söyleyişiyle kullananlarımız hâlâ var.

[7]Nota yazısı kullanımından çok, kulak yoluyla ezbere ulaşan ses ve saz eğitimine dayalı Türk mûsikîsinde, bir nevi "ses yüksekliği" veya "derecesi" demek olan "perde" kavramı çok önemlidir. (Ses sisteminin açıkca görüldüğü sabit bir "perdeliğe" sahip olan Tanbur'un karşısında, perdeleri olmadığı için yaklaşık icraya açık kalan Ud'un Türkler arasında uzun süre tutulmamış olmasının bir sebebi de budur.) Herhangi bir makamın dizisini oluşturan sesler -Batı notasıyla diyez-bemol işaretleri kullanılarak yazılmak zorunda olsalar dahi- birer "ârızalı nota" değil, o makamın kendine mahsus şahsiyeti olan "perde"leridir; bu yüzden de, dizilerinde yer aldıkları makamların adlarından tamamen bağımsız olarak, "rast", "segâh", "hicaz", "nevâ", "hisar" gibi özel adlarla anılırlar.

[8]Kerim Sadi, *Nâzım Hikmet'in İlk Şiirleri* (İst. 1969), s. 80. (Bu şiir, C. Tanrıkorur tarafından bestelenmiştir.)

Eski yazı, güzel yazı

ATİLÂ TÜRK

Anadolu, heykel sanatıyla yüzyıllarca içiçe yaşadı. Osmanlı, Piramitler ülkesi Mısır'da üçyüzyıl egemenlik etti. Yine de heykeli, heykeltraşı mumla arıyoruz. Oysa Anadolu köylerinde, kentlerinde ozan kalabalıklarına rastlanır. Ressamlar, ozanların yanında silik. "Şâir milletiz"dir de, "ressam millet" değilizdir.

Akdeniz uygarlıklarından İtalyan resmi, İtalyan sinemasına yataklık ederken, yaşlı bir genç olan Türk sineması daha çok Türk edebiyatına yaslanıyor. Okuma geleneği olmayan, *köylü gözü* ile yaşayan uluslarda görsel sanatlar gelişkindir, açıklaması yeterli olamaz. Leonardo: resmi bilimle, heykeltraşlığı el işçiliği ile açıklamaktan yana.[1] Ne ki, bu yazı güzelsanatların iç sorunlarını konu edinmiyor.

Diyelim biraz "gericilik" yapıyoruz: Eskiyazı'dan yola çıkarak güzelyazı'ya, resme değindik. İslâm'da *heykel-resim yasağı*'nın gölgesinde varolmuş yazı-resim güzel sanatı geleneğinin günümüzdeki modern ör-

[1] Leonardo da Vinci, çeviren: Heinrich Ludwig, *Das Buch der Malerei* (Viyana, 1882), 1.1-46.

Üstte ve altta; İskenderiye Medresesi Güzel Sanatlar Akademisi yönetmeni Kâmil İbrahim, ikî Dîvânî yazı örneği üzerinde çalışırken.

neklerinden, kısa şiir tadında kimi seçkileri sergilemekle yetindik. *

Din ve Dünya Derebeyliği, Yasak ve Sanatçı

İslâm'da heykel-resim yasağı, bizde resim geleneği yokluğunun belirleyicisi oldu. Ancak açıklamayı sırf ve yalnız bu *yasak*'ın kendisiyle sınırlı tutmak yeterli değil. *Geç ve güç devletleşen*** Osmanlı'da *dinsel baskı* XVI. yüzyıldan sonra artacaktır. *Şeyhülislâmlık* bu adla ancak XVIII. yüzyıldan başlıyarak anılmıştır. Önem kazanması XVI. yüzyıl-da(Ebussuud dönemi)dır. *Hilâfet* kurumu da etkinliğini asıl XVIII. yüzyıl sonlarından başlayarak kurabildi. (Kaldırılışına değin geri dönülmezce resmî yazışmalara girişi III. Selim ile-dir.)

Devletleşme ve İmparatorluk konağında resim-heykel yasağı, artan din baskısıyla neredeyse yeniden yürürlüğe girer. Yoksa daha *"15. yüzyılda Yunan heykelleri getiriliyor, G. Bellini gibi ressamlar faaliyet gösteriyordu... Kanunî'nin gözde Sadrazamı İbrahim Paşa 1526 Mohaç Seferinden sonra Budin'den üç adet tunçtan heykel getirmişti. Bu heykel grubu Herkül, Apollon ve Diana'yı tasvir ediyordu ve At Meydanı'na dikilmişti."*[2] *Saray Resmi*, tanısa tanısa yabancılara olanak tanır, Müslüman'a yasak kalkmamıştır, diyebiliriz. Ya getirilen heykellerin saray avlusuna, Paşa konağına değil de, *Meydana dikilme*lerine ne buyurulur?

Osmanlılığın henüz Hilâfet ve *resmî* İslâmlıkça beslenen bir ideolojisi olmadığı XVIII. yüzyıl öncesi (ve özellikle kuruluş-devletleşme döneminde), resmini yaptıran padişaha, heykel getirip meydana diken sadrazama rastlanması, *göçebe demokrasisi gelenekleri*[3] ile askersel demokrasinin düşünce dünyasındaki tolerans kalıntılarıdır.

Kitap resimlemeciliğinin yok oluşu da yine XVIII. yüzyıla rastlayıverir. Bu yüzyılın neyin dönüm noktası olduğunu bir kez daha yinelemeye gerek yok.

Osmanlı yıkılışa uğrarken, İslâm, avuntu sarıncası olarak yeniden gündeme geldiğinde baskıcılığını yine arttırır. Ne ki Osmanlı kitap resimlemeciliği, egemen sınıfların resmî din silâhını benimseme-kullanma yordamına göre tepki ya da destek gördü. İslâm'ın resim-heykel yasaklamasının ölümcül etkileri bile, o güzelim *"resim-yazı"*ların doğuşuna, bugüne kalmasına engel olamadı.

Minyatür'de: Levnî'ler, Buharî'ler, Nakkaş Osman'lar, Matrakçı Nasuhî'ler... Hat'ta: Mustafa Râkım'lar, Hakkı'lar, Şefik'ler, Faik'ler... doğayı ve biçimleri değiştirerek gerçek yaşamdan kaçarcasına, gerçekdışı biçim ve renge kapanarak: resmetmeden misalliyerek, bu yasaktan *bilinçle* sıyrılmaya çalıştılar. Bizim Minyatürcülerin, çağdaşları Leonardo'lar, Michelangelo'lar, Rafael'ler, Tiziano'lar, Rembrandt'ların evrensel yapıtlarına erişemediklerine bakıp, onları küçümseyemeyiz. Kim Batı'nın bu usta ressamlarını İsa, Meryem resmi yaptı diye kınayabilir? Resmi Kilise'ye ve Saray'a hapsettiler diyebilir miyiz? Kitap resimlemeciliğimiz, süslemeciliğimiz, din ve dünya iktidarını yansıtırken az çok yaslandığı İslâmöncesi gelenekler, daha gerçekci ürünler miydi?[4] Bizimkilerin emekleri Saray'a, başkent camilerine, koda-

1

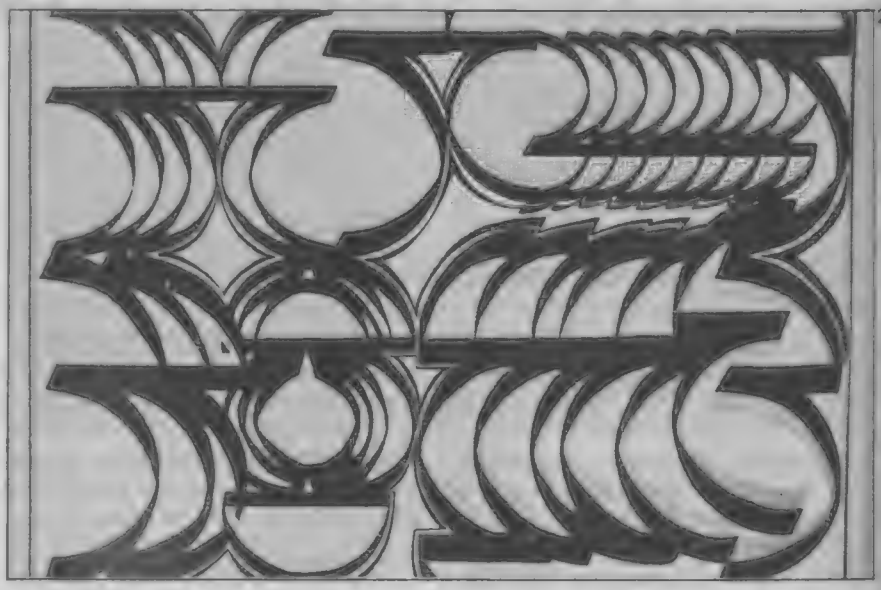
2

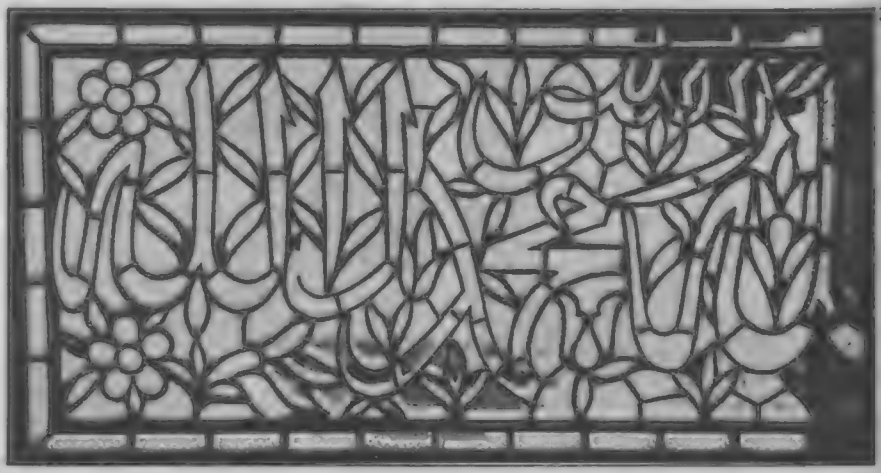
3

4

5

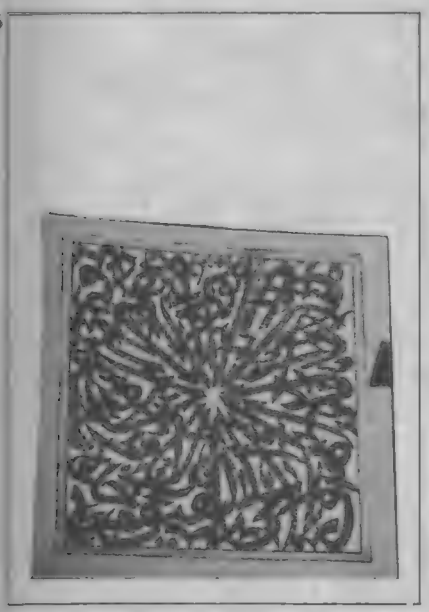

manların mükellef evlerine, onların duvarlarına-pencerelerine, kitaplarına-kütüphanelerine hapsolup kalmamıştır. Anadolu'da da kimi kentlerin, hatta köylerin cami, ev duvarlarında, kahvehanede, ve süfli evlerinde, Mevlevihanelerde, tekkelerde, Alevi odalarında: resim olup, hat olup, tuğra olup, aynalı yazı olup, besmele olup, çifte vav olup yayılmıştır. Özellikle İstanbul resmi yapmış kimi modern ressamlarımız, minyatürdeki İstanbul resmi deformasyon ve stilizasyonuna yaslanmıyorlar mı?[5] Sait Maden'in, Ferit Erkman'ın... düzenledikleri güzelim kitap kapaklarında, hattatlarımızın izlerini bulmamak mümkün mü? Bu satırların yazarı, türkü yerine güzel yazı yazmıyor mu?

Güzel Yazı

Deformasyon ve stilizasyonla ulaşılan resim sanatı başarıları içinde "güzel yazı" öne çıkıyor.

Yazı, bulunduğundan beri, varlıkları saymak-saptamak ve hem bu dünyada hem de öte-dünyada ceza kesmek için kullanıldı durdu. *Okumak*: yönetmek için,hem bu-dünyayı hem öte-dünyayı yönetmek için, bir ayrıcalık aracı oldu. *Okuma -yazma*, yüzyıllarlık geleneksel işlevinden sıyrılıyor. Demokratikleşme ve ilerleme, bu aracı da kapsamına alıyor.

Bugün olduğu gibi, başlangıçta da, Bilgi pratiğe dayanıyordu. *Öğrenme*'yi, üretim yani insan gereksinimlerini belirliyordu. *İlk öğretmen*, insanın kendi toplumsal emeği idi. *Okul*, hayatın kendisi idi. Öğrenme süreci karmaşıklaşmamıştı, başlangıçta. Kafa ve kol emeğinin ayrılması, ilkin, zorunlu ve ilerici bir rol oynayan bir işbölümü idi. Kültürde, eğitimde, sanatta insanlığın tüm kazanımlarının gelişip serpilmesine yol açmıştı.

İbn Haldun, oldukça genç olan Arab yazısının, İslâm-öncesi Arab olmayan, yerleşik: göçebe olmayan Tubba Saltanatı döneminde işlenip geliştiğini söylüyor. İbn Haldun'un burada önemle vurguladığı: yazının, göçebelik-yerleşiklik çelişkisine olan belirleyici ilişkisidir.[6]

Son derece yetkin bir "uzunşiir" olan Kur'ân'ın, ezberden yazıya geçirilişi ile maceramız başlıyor.

İslâm'a göre: din ve inancalarda *Kitaplı-Kitapsız* ayırımı, *inanmış-kâfir* ayırımı denli ayırdedicidir. *Kitap*, Tanrı varlığının kanıtıdır. İslâmlaşan Arablarda *Yazı*, iletişim aracı olmaktan öte, sanatsal anlatım ve asıl: Kur'ân'ın yazıldığı kutsal bir araç olarak benimsenir.[7] *Hanbeli* mezhebince kâğıt da mürekkep de, kutsaldır. Partiler: mezhepler, okullar: tarikatler, doktrinler: meslekler.. arasında, Zahirîlik, Mu'tezile, Sünnî Ortodoksi...

1. Kûfi yazıyla Besmele: Ali Bekir, Külliyat el-fünûn el-cemîle, İskenderiye, 1979.

2. Azza Ebu el-Su'ud, Külliyat el-fünûn el-Cemîle, İskenderiye, 1979. Ayın harfi üzerine kaligrafik deneyimler.

3. Beyt Sennari, Kahire, 1979. Memlûk Sülüs' üyle yazılmış besmele. Alçıdan yapılan pencerede boş alanlar renkli camla doldurulmuştur.

4. Turistik armağanlıklar: Kahire kenti kapılarından Bâb al-Futûh'un, Kûfî yazısıyla alçıya çıkarılmış turistik armağanlıklardan biri, 1979.

5. Sülüs yazılı pirinç levha. Kahire, Vekâlet el-Gûrî.

6. Arabesk bir kenarlıkta Kûfi yazı örneği. Malzeme: kâğıt, kumaş ve alçı. İlmekleme ivedi. Kahire, Beyt Sennari.

6

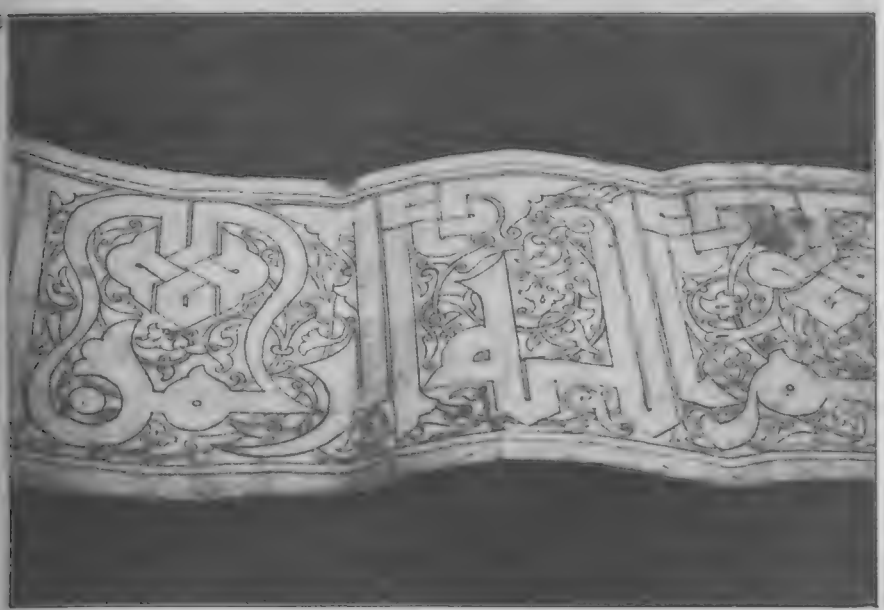

* Bu alanda bizim sanat tarihçilerimizin, müzecilerimizin, yabancı uzmanların yayınları ile Sait Maden'in *Çevre*: Mimarlık ve Görsel Sanatlar Dergisi (1979-1980)'nde yayınladığı Grafik Sanatlar yazı dizisine eklenebilecekler, bu yazının sınırlarını aşacağı için bu yolu seçtik.

** Devletleşme Fatih Mehmet II ile başlar, XVI. yüzyılda bütünleşir.

[2]İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Y. İstanbul, 1983, s. 127.

[3]Bakınız: Dr. Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, AÜ. SBF Yayını, Ankara, 1982. (2. baskı)

[4]Bastığı yerde ot bitirmeyen Moğol akınlarından günümüze ulaşabilenleri karşılaştırma olanağımız var.

[5]Bakınız: N. Berk, *Türk Resminde İstanbul*.

[6]İbn Haldun, *Mukaddime*, İngilizce Rosenthal çevirisi, London, 1958, c.2, s. 378.

[7]*Kur'ân*, Sûre: 46, âyet: 3-4, ayrıca: LXXX, 13-16. "Açık, okunaklı yazıdan Kur'ân yarattık", XLIII, 2 vd.

ilişki çelişkileri, yazı-tanrı-insan ilişkilerini didikleyip durur...

Kur'ân'da açıkca resim yasağından değil, heykel yasağından söz edilir.[8] Şarabın, Kumarın... yasaklandığı âyet'e, yorumla, resmi de katarlar. Gerçi Hz. Muhammed, bir Hadîs'inde "resmin ve köpeğin bulunduğu eve melekler girmez" der. Tektanrılı dinlerden Hıristiyanlığın tersine, *Kitab*'ını (*Anayasa*'sını) *iktidar*da iken yürürlüğe koyan İslâmiyet, hayatın tüm alanlarına kurallar, yasaklar getirmeyi görev edinmiştir. Ne ki, yasak tek başına herşeyi açıklamıyor. Lâik Cumhuriyet Türkiyesinde İbn-î Taymiya'nın izleyicileri Modern *Tireli Hoca*'lar, *Molla Kaabız*'lar, *Üstüvan'ı Mehmet Efendi*'ler yok mu?***

Yasak, yasaklayan: herşey gibi değişir. Doğuş halindeki İslâm'da yasak, İslâm-öncesi egemen din ve onun sahiplerine karşı iken, Hulefa-i Raşidîn dönemi sonrası iktidarının yasağı olmuştur. Aslında üzerinde durulması gereken yasak, *neden-niçin-nasıl* sorularının temelden yasaklanmasıdır.**** *Hür düşünce* yasaklandı mı, hayatın her alanında tagallüp ağır basacaktır. Egemen din, egemen sınıfla bütünleştikçe, Arab yazısının kendi özelliklerinden gelen olanaklara, rakam-sayı-harf-sözcüklere mistik, mutlak, kutsal, büyücül anlamların yüklenilmesi eklenir.[9] Arabça *"mektub"* sözcüğü İslâm'da "alınyazısı" anlamına gelir. Halk buna "Allah yazısı-yazgısı" der. Gerçekten, Tanrı, insanların alınlarına geleceklerini yazmakla kalmaz, asıl insanların kendilerini kalem gibi istediğince kullanır. Burada Allah, *iktidar*dır. Bizim *epik sevda türkülerimizde* bile, Celâleddin Rûmî (öl. 1273) ve Hafız (öl.1390)ların Divanlarında oya gibi işledikleri mistik düşünce kendini ileri sürer: *Karacaoğlan*'ın koşmalarında, türkülerinde ELİF, *Yunus*'un divan'ında "Elif, lam, mim" olur. İslâm şiirinde kaf'lar, re'ler, cim'ler, nun'lar : sevgilinin saç büklümleridir. Mim ise, küçücük hokka ağızdır. Nun da gamzesi. Lâmelif: sevdiğini saran şâirdir. 9. yüzyıl büyük Arab ozanı Nuvâs, bu alanda benzetmelerini, cinselliğin her alanına yöneltir, yayar.[10] Cumhuriyetin okumuş lâik kuşakları, İslâm'ın tarih ve güzelsanatlara vurduğu bu damgaya yabancılaştılar.

Modern Arab kaligrafisi, en özgün örneklerini Mısır'da öne sürüyor. Mısır'da, gazete başlıkları, kitap adları, politik parola ve sloganlar, reklâm metinleri, yönetime ilişkin belgeler... içeriklerinin yanında biçimleriyle de birbirinden ayrılıyor: yazanın, yazdıranın politik tutumlarını yansıtıyorlar. Sözcüklerin içerikleriyle bütünleşik, kişisel yorum aşırılıklarından uzak, halk yığınlarının kolay anlıyabileceği yeni güzel yazılar gelişiyor. Çağdaş Arab kaligrafisi, unutulan eski Mısır'ın mirasına, İslâm dışı özellik ve geleneklere, Batı birikiminin teknikleriyle Hiyeroglif geleneklerini organik bir bütünlük içinde yoğurmaya çalışıyor (bkz. resim 7, 8) İskenderiye Medresesinin tutucu yorum ve tavrına karşı, Kahire Güzel Sanatlar Akademisi yöneticisi usta yazıcı Ahmed Fuad Selim, ulusal bir değer olunmadıkça evrensel değere ulaşılamayacağını kanıtlarca işe koyuluyor. (r)leri olağanüstü boyutlarda virgüllere dönüştürüyor. Ra'ları yanyana getirdiğinde bükülmüş-eğilmiş insan, kimi yerde de soru işareti-hayret ifadesi olarak kullanıyor.

Almanya'ya göçmüş kimi Türk aydın-işçiler, İslâm dışı isimleri, türküsel duygularını, eski-güzel-yazıya döküyor. (Resim: 10)

Yasaklar, Din'e, Saray'a özgü değil. Din'de, Saray'da kalmadı. Tektanrılı dinler, köle yığınlarının isyan çığlığı olarak doğduklarından, dinsel yasaklar mutlaklaşamadılar. Her din, kendisine bağlı-karşı sanatçıları kışkırttı.

Sanatlar, en yoğun olarak Saray'

7

6

larda gerçekleştirildi. Saray şâiri *Nefi*, başını yitirdi. Saray ressamı *Goya*, halkı resmine alınca, litografileri bildiri gibi elden ele dolaştı. Ülkesinden oldu. Halk ayaklanmasına bayrak oldu.

Bir anlatım aracı olarak sanat, her dönemde her türden yasaklarla savaştı. Anlatım araçlarından resmin bir soylu kolu olarak güzelyazı da, resim gibi bu yasaklarla karşılaştı. Yasaklara karşı savaştı.

9

7.8. Ahmed F. Selim, 1978.

9. "Hamse" 15. yüzyıldan kalma bir Kur'an-ı K'erim'in yan süsü (Baltimore, Walters Sanat Galerisi)

10. Atilâ Türkün bir denemesi: "Barbara"

10

Sanatçı, söyleyeceği bir şeyi oldukça, inatçı bir ırmak gibi aka aka yatağını buldu.

İslâm'da güzelyazı'nın evrensel boyutlara ulaştığını, ulaştırıldığını söyliyemez miyiz?

P. Klee, J. Miro, Kandinsky...lerin emeklerine bakın. Toplumsal bilincin yüksek bir gelişme düzeyi gösterdiği toplumlarda, yasağın yenildiği toplumlarda, sanat yaratıcılığı nasıl kalıcı bütünselliğe ulaşıyor.

---

[8]V,90. Tektanrılı dinlerden Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta da aynı yasak yer alır. Erken-Hıristiyanlıkta (ilk üç yüzyıl)ki resim yasağı, 730-843 arasında en uç noktasına varır. Yahudilik aynı yasağı koyarken, resim ve heykeli eşanlamlı tutar. Arabça'da *bara'a*: halketmek, *savvara*: biçimlemek-yansıtmak sözcükleri eşanlamlı. Bara'a'dan *al-bâri'*: halik, tanrı; savvara'dan *müsavvir*: ressam sözcüğü türer.

*** Vedat Türkali'nin *Film Yakımı* üzerine Cumhuriyet'te çıkan yazısında Evliya Çelebi' den aktardıklarını bir kez daha okumalı (24 Aralık 1983).

[9]Bkz: İbn Haldun, *Mukaddime*, Rosenthal çevirisi, Londra, 1958, cilt: 3, s. 156, 169, 170, 173, 180.

****Resim yasağına karşı Hıristiyanlıkta görülen tartışma, İslâmda yoktur, genelde. Ama 661-750 döneminde yasak uygulanmaz.

[10]E. Wagner, *Abu Nuwâs. Eine Studie zur arabischen Literatur der Abbassiden Zeit*, Wiesbaden, 1965, s. 396 vd.

KAYNAKÇA

İslâm Ansiklopedisi, Arabistan (Yazı), Hadis, Hat, Sure... maddeleri

İslâm, 12, Strassburg 1922-13, 1923.

Ars Orientalis, Michigan University, 1957, 2. cilt.

Ars Islamica, 8. Michigan, 1941-13-14, 1948.

Ars Orientalis, IV., 1961.

Kunst des Orients.

Arts Asiatiques, XV, 1967-XIX, 1969.

Kurân-ı Kerîm, Ömer Rıza (Doğrul) çevirisi.

K.A.C. Creswell, *A Bibliography of Painting in İslam*, Cairo 1953.

Ibn Haldun, *Mukaddime*, çeviren: F. Rosenthal, London 1958, 3 cilt.

Dr. Ümit Hassan, *İbn Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi*, AÜ. SBF. '80

M.Ş. İpşiroğlu, *Das Bild im İslam. Ein Verbot und seine Volgen*, Verlag Anton Schroll, Wien-München, 1971.

İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul, 1982. özellikle s. 45 vd.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Y., İstanbul, 1983. özellikle: 4. bölüm.

İlber Ortaylı, "Tarihsel ve Toplumsal Nedenleriyle Türk Harf Devrimi" *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*- içinde, s. 406-413.

Aksel, Aslanapa, Çağman, Atasoy, İnal, Ünver, Öğütmen, Yazır, Yurtaydın...ın çalışmaları.

Haliç Köprüleri

E. Amiral FAHRİ ÇOKER

Son yılların İstanbul için önemli konularından biri de 72 yaşındaki Galata Köprüsü'nün yerine bir yenisinin yapılması.. Gerçekten 27 Nisan 1912'de Sultan Mehmet Reşat V.'in tahta çıktığı günün üçüncü yıldönümünde açılış töreni yapılmış olan bu köprü, artık onarımlarla varlığını sürdürme imkânını kaybetmiş, ayrıca günün ihtiyacına cevap veremez olmuştur.

Fatih'in İstanbul'u alışında askerlerini Kasımpaşa'dan karşıya geçirmek üzere kurdurduğu askerî köprü ve daha sonraki dönemlerde Leonardo da Vinci ve Mikelanj'ın sonuçsuz kalan tasarı ve önerilerinden söz etmezsek, Haliç üzerinde ilk köprü H.1252 (1836) yılında Azapkapısı ile Unkapanı arasında yapıldığına göre, önce bu yöndekileri anlatalım ve sonra Galata tarafına geçelim.

UNKAPANI KÖPRÜSÜ I

(Cisr-i Atik, Hayratiye Köprüsü, Mahmudiye Köprüsü):

Olay, beş yıl önce Türkiye'nin ilk gazetesi olarak yayınlanmaya başlanan "Takvim-i Vekayi"in 19 Recep 1252 (30 Ekim 1836) tarihli 138'inci sayısında şöyle anlatılır:

"İstanbul ile karşı Galata arasında deniz olduğundan iki taraf ahalisinin bir taraftan diğer tarafa geçişlerinde ve ticaret eşyasının naklinde kayığa muhtaç olduklarından ve bu cihetle yazın ve özellikle kış mevsiminde zahmet ve meşakkat çekilmekte olduğuna binaen 640 zira mesafesi olan Galata sahilinde kâin Azapkapısı'ndan İstanbul tarafında Kapandakik (Unkapanı)'e geçilmek üzere yeni ve metin bir köprü inşasının Kapudan-ı Derya Vekili Müşir Ahmet Fevzi Paşa tarafından gerçekleştirilmesi hususuna irade üzerine köprünün resmi Padişaha sunularak Rebiülevvel nihayetinde inşasına başlanmış ve olağanüstü bir çalışma ile ondört haftada sal üzerinde inşa edilerek Recep ayı başında ikmal olunmuştur. Böyle bir eserin yerine konulup bağlanmasının mu'lu bir güne rastlatılması uygun olacağından bu ayın ondokuzuncu perşenbe günü [20 Ekim 1836] verilen izin üzerine yerine çekilmiş ve kutsal Regaip kandilini kutlama töreninin bu günde yapılması tensip olunmuştur. Padişah Sultan Mahmut II, Azapkapısı'ndan Unkapanı'na yürüyerek geçmek suretiyle köprüyü hizmete açmıştır."

"Köprünün eni iki araba ve iki yüklü beygir ve iki taraflarında yürüyen kimseler biribirine dokunmadan kolaylıkla geçebilir genişliktedir. Köprünün altından deniz vasıtalarının gelip geçmesi için kemerli iki gözü olup büyük yelkenli kayıklar ve gemiler için özel kapıları vardır. Gerektiğinde kapıları açıp kapamak için memurlar atanmıştır. Köprü hizasında yeni bir kapı açılarak Bab-ıl-cisr —Köprü kapısı— olarak adlandırılacağından Azapkapısı ünvanı kaldırılacaktır."

Köprü kapısı üzerinde Pertev Paşa'nın bir tarih dörtlüğü bulunmaktadır:

Bahr üzre tersim eyledi
Alem Bedihi Söyledi
Mahmut Han Cisr-i Kavim
Hâza Sırat-ı Müstakim

Köprü ve memurlarının carî masraflarına karşılık olarak geçenlerden belli bir para alınması düşünülmüş, ancak Padişah buna izin vermemiştir. Bu nedenle köprü, halk arasında (Hayratiye) olarak adlandırılmıştır. 1281 (1864) yılında "hayır cihetinin" yalnız yayalara ait olmasına, hayvan ve arabalar için geçiş parası alınmasına ve köprüye "Mahmudiye Köprüsü" adı verilmesine irade çıkmış, tahta köprünün yangından korunması için geçenlerin köprü başlarında sigara ya da çubuklarını söndürmeleri için nizamlar konulmuştur.

UNKAPANI KÖPRÜSÜ II:

1870 yılında Galata Köprüsü'nün yeniden inşası için Fransız (Forges et Chantiers de Mediterranee) şirketi ile yapılan sözleşme, Fransız-Alman savaşı nedeniyle gerçekleşmeyince 1872'de ayni şirketle köprünün Unkapanı'nda kurulması anlaşılmış ve köprü 1875'de hizmete girmiştir. 26 duba üzerine kurulu köprünün uzunluğu 481, eni 18 metredir. Her iki tarafında küçük vapurların geçebilmesi için 5 metre genişliğinde geçit mevcut idi. Ortadaki kapı gözünün kanatları ırgatlarla ve insan gücü ile açılıp kapanıyordu. Köp-

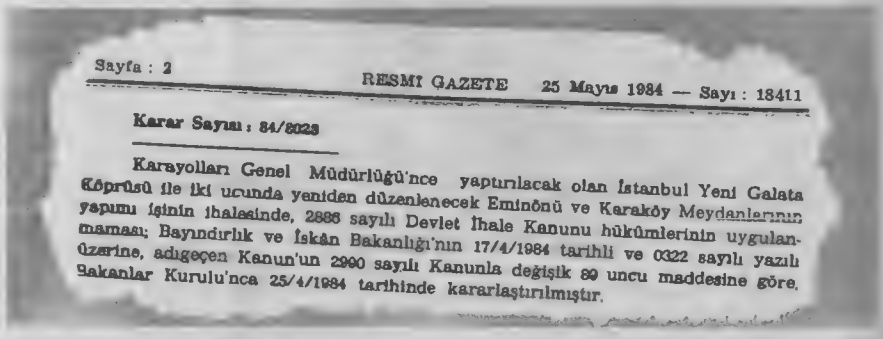

Sayfa : 2 RESMİ GAZETE 25 Mayıs 1984 — Sayı : 18411

Karar Sayısı : 84/8029

Karayolları Genel Müdürlüğü'nce yaptırılacak olan İstanbul Yeni Galata Köprüsü ile iki ucunda yeniden düzenlenecek Eminönü ve Karaköy Meydanlarının yapımı işinin ihalesinde, 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu hükümlerinin uygulanmaması; Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'nın 17/4/1984 tarihli ve 0322 sayılı yazılı üzerine, adıgeçen Kanun'un 2990 sayılı Kanunla değişik 89 uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulu'nca 25/4/1984 tarihinde kararlaştırılmıştır.

rü 135.000 altın liraya malolmuştur. Ancak bu miktara Tersane'de imal edilen her biri 1200 kg. ağırlığındaki 96 gemi demiri (çıpa) ile montaj masrafı dâhil değildir.

UNKAPANI KÖPRÜSÜ III:

1912 yılında yenisi yapılınca eski Galata Köprüsü Unkapanı'na götürülmüştür. Ancak 37 yıllık olan bu köprü, Azapkapı-Unkapanı yönünün rüzgârlara daha açık olması nedeniyle özellikle kış mevsimlerinde karayel fırtınalarından etkilenmiş, on yıl sonra hurda bir hale gelmiştir. Bu durumda 1924-1925 yıllarında bazı kısımları değiştirilen köprü, özenli bir bakımla 1936 yılına kadar dayanmış, 12 Şubat 1936 gecesi çıkan bir yıldız-karayel fırtınası köprüyü parçalayarak Haliç'e dağıtmıştır.

UNKAPANI KÖPRÜSÜ IV

(Gazi Mustafa Kemal Köprüsü, Atatürk Köprüsü):

Hurdalaşan 3. köprünün yenilenmesi için 1927 yılından itibaren çalışmalar yapılmış, 14 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen 1223 sayılı kanunla, köprünün inşa masrafına karşılık olmak üzere İstanbul civarında işleyen vapur ve trenlerle belediye sınırları içinde işleyen vapur, tren, tramvay ve tünel arabaları, otobüs ve minibüs gibi genel ulaştırma araçlarında yolcu biletleri ve abonman defterlerine beher sefer için on para zam yapılması, belediye vergi ve resimleri kanununun 23. maddesinde belirtilen resimlerden zata mahsus otomobil, çift ve tek hayvanlı binek arabalariyle binek hayvanlarına ilişkin kısmına şehir meclisinin yüzde yüz ve kalanına yüzde elliye kadar zam yapmasına —bu miktarlar 24 Nisan 1930 tarih ve 1596 sayılı kanunla çoğaltılmıştır— izin verilmesi hükme bağlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aynı tarih ve 411 sayılı kararıyle "Gazi Mustafa Kemal Köprüsü" olarak adlandırılması kararlaştırılmış olan bu köprünün projesi 1930 yılında tamamlanmış olmasına rağmen yeterli paranın birikmemiş olması ve başgösteren ekonomik kriz dolayısiyle, M.A.N. Gustavsburg Dortmunder Union G.H.H. ve Werk Sterkrade Fred.GRUPP Fried-Alfred-Hütte adlarındaki Alman firmalar grubuna ihalesi 1935 yılı sonlarında yapılmıştır. 1940 yılında inşaatı tamamlanan ve maliyeti 2.200.000 lirayı bulan bu köprünün tüm boyu 477, eni 25 metredir. İki yanda yaya yolları ve ortada 16 metrelik araç yolu mevcuttur. Köprü 24 çelik duba üzerine kurulmuş olup dubalar arasında 8.50 metre aralık vardır. Altından her çeşit direksiz deniz vasıtaları geçebilir. Köprünün açılıp kapanması römorkörle yapılmaktadır.

1935 yılında "Atatürk Köprüsü" adını alan köprü, dünyanın en büyük dubalı köprüsü olarak bilinmektedir.

GALATA KÖPRÜSÜ I:

Karaköy-Eminönü arasında ilk köprünün inşasına 1260(1844)'da başlanmış, bir yılda tamamlanarak Padişah Sultan Abdülmecit tarafından geçişe açılmıştır. Köprüden geçenlerden üç gün bir ücret alınmamış, ondan sonra "Müruriye"

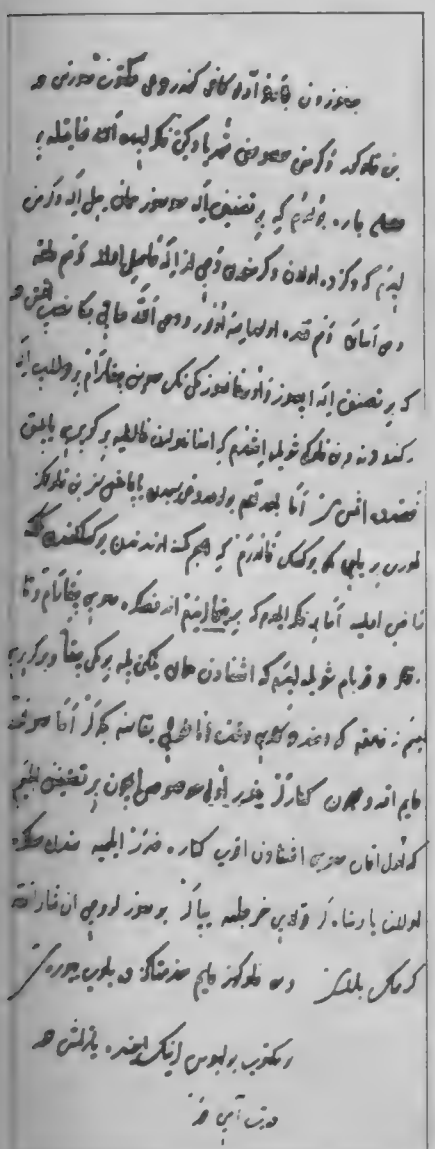

(1) Ceneviz'den Linardo adlı kâfirin gönderdiği mektup suretidir. (2) Ben kulunuz değirmen hususunu şimdiye değin fikredip Allah inayetiyle bir (3) veçhile çare buldum ki bir tazyik ile susuz hemen yel ile değirmen (4) idem ki denizde olan değirmenden dahi izale hasıl ola hem halka (5) dahi asan ve hem kande olursa olur ve dahi Allah Taalâ bana nasip etmiştir (6) ki, bu tazyik ile ipsiz ve urgansız geminin suyun çıkaram bir dolap ile (7) ki kendi döne. Kulun şöyle işittim ki İstanbul'dan Galata'ya bir köprü yapmak (8) kasdın etmişsiz, ama bilir âdem bulunmadığı sebepten yapmamışsız. Ben kulunuz (9) bilirin. Bir yay gibi yüksek kaldırım ki hiç kimse üzerinden yüksekliğinden gitmeye (10) razı olmaya. Ama bir fikreyledim ki, bir çatma idem, andan sonra suyu çıkaram ve ka(11)zıklar koyam. Şöyle idem ki aşağıdan hemen yelkeniyle bir gemi çıka... Ve bir köprü (12) eyleyem ki, kalka ki istedikleri vakit Anadolu yakasına geçeler. Ama sular (13) daim aktığı için kenarlar yenir, ol husus için bir tazyik eyleyem (14) ki ol akan suyu aşağıdan akıp kenara zarar eylemeye. Senden sonra (15) olan padişahlar kolaylık harçlar yapalar. Bu sözlerini inşallah (16) gerçek bilesiz ve ben kulunuzu daim hizmetinizde bilip buyurasız (17) Bu mektup Yulyus ayının üçünde yazılmıştır (18) (Dört aydır) [3 Temmuz 1503].

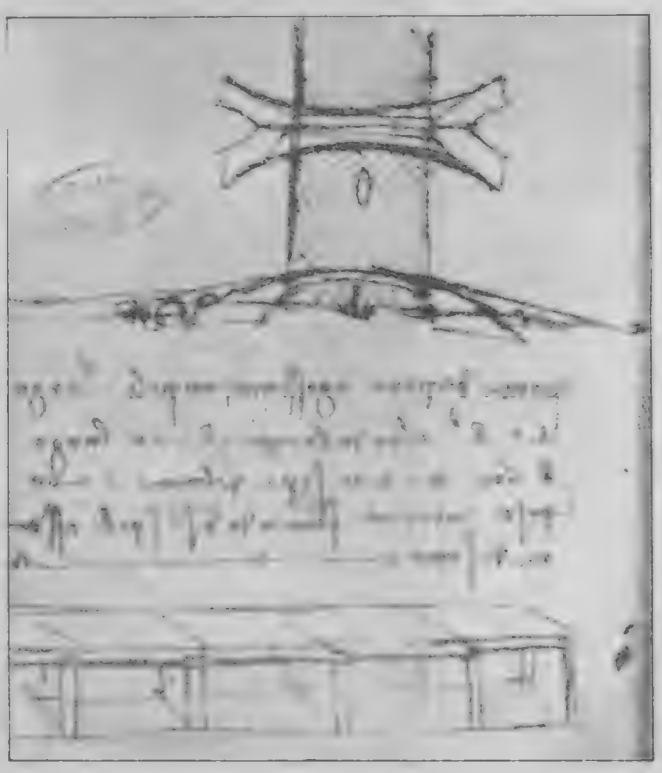

Yan sayfada: Allom'un bir gravürü: Unkapanı (1841) Solda: Leonardo da Vinci'nin Haliç Köprüsü projesi (Paris, İnstitutde France Bibliothéqe Nationale) ve II. Bayezid'e gönderdiği mektubun Osmanlıcaya çevrilmiş metni, üstte; çevrim yazısı.

adiyle geçiş parası alınmağa başlanmıştır. Müruriye, yayalardan beş, yüklü hamallardan on para, yüklü arabalardan ise ikiyüz para idi.

Azapkapı-Unkapanı arasında yapılan ilk köprü gibi bu köprü de Tersane'de yapılmış olup dubalar üzerinde ve ahşap olarak inşa edilmiştir. Uzunluğu 500 metre kadardır. Köprü, Yeni Camiin ön tarafındaki Gümrük Emaneti önü ile karşı tarafta şimdiki Denizcilik Bankası binası arasında kurulmuştu. Dolayısiyle bugünkü köprünün biraz daha boğaz tarafında idi.

İlk köprüye "Cisr-i Atik" de denilmesine karşılık "Cisr-i Cedit" denildiği gibi inşa masraflarının Padişahın annesi Bezmiâlem Valde Sultan tarafından karşılanmış bulunmasından kinaye olarak "Valde Köprüsü" diye de anılmıştır.

GALATA KÖPRÜSÜ II:

Zamanla eskiyen ahşap köprü yerine bir yenisinin yapılmasını Padişah Sultan Abdülaziz, Derya Kaptanlığına yeni atadığı Ateş Mehmet Salih Paşa'ya havale etmiş ve O'nun gayretiyle 1280(1836)'de ikinci Galata Köprüsü, birincisinden daha geniş ve sağlam olarak hizmete girmiştir. Bu köprü resimlerinde görüldüğü üzere kenar ayaklarından ortaya doğru gittikçe yükseliyor, sonra ayni şekilde iniyordu. Ortasındaki kemer gemilerin geçebilmesi için yapılmıştı. Ahşap korkuluklu köprünün iki kenarına vapurlar da yanaşabilmekte idi. Boyu 500 metre kadar olan köprüden geçiş eskisi gibi ücrete tâbi tutulmuştu.

1. 1910'da W. Göble'nin yaptığı bir Galata Köprüsü resmi
2. 1912'de yapılmış bir Galata Köprüsü kartpostalı.
3. 1835'de Barthlett tarafından yapılmış Galata Köprüsü graviri.
4. İst. Bel. Taksim Atatürk Kitaplığından alınma bir Galata Köprüsü resmi daha: üzerinde satıcı, o dönemlerin ulaşım aracı araba ve yayalar...

GALATA KÖPRÜSÜ III:

İkinci köprü de ahşap olması itibariyle on yıl içinde harap bir hale gelmiş, bu kez demirden yapılması kararlaştırılarak Nafia Nâzırı Edhem Paşa ile bir İngiliz şirketinin temsilcisi olan George Wells arasında 1289(1872)'da bir sözleşme imzalanmıştır. Aslında İngiliz şirketi Unkapanı Köprüsü'nü, yukarıda açıklandığı gibi bir Fransız şirketi de Galata Köprüsü'nü inşa edecek idi. Ancak Fransızlar ile yapılan anlaşma, savaş nedeniyle gerçekleşemeyince anlaşmalar bu yönde geliştirilmiş idi. Üç yılda tamamlanan ve 105 bin altın liraya malolan bu köprünün Karaköy ayağı şimdiki Denizcilik Bankası'nın yerinde bulunan Aziziye Karakolu'nun önünde olup Eminönü'ne hafif bir rampa ile bağlanmıştı. Uzunluğu 480, eni 14 metre olan 2.10 metrelik yaya yolu ve 9.70 metrelik şose kısmından oluşmakta idi. Üzerine oturtulduğu 24 dubanın ortadaki dördü ikişer ikişer birleştirilmiş, bir kapının iki kanadı gibi menteşe çevresinde 180 derece dönerek iki tarafa açılıp gemiler geçtikten sonra ayni şekilde kapanmakta ve bu açılıp kapanma ırgat ve dolap düzeni ve insan kuvvetiyle yapılmakta idi. Köprüden geçiş, önceki gibi ücrete tâbi olup müruriye ücretini alan memurlar için köprünün iki tarafında sağlı sollu kulübeler yapılmıştı.

GALATA KÖPRÜSÜ IV:

Karaköy-Eminönü arasındaki üçüncü köprü de sık sık döşemelerinin yenilenmesine rağmen zamanla eskimiş ve yenisinin yapılması çin 1312(1894)'den itibaren girişimler başlamıştır. Bu girişimleri, Sadrazam Sait Paşa 1328(1912)'de yayınladığı "Hatırat"ında şöyle anlatır:

"Zâtı Şahane (Abdülhamit II) Galata Köprüsü'nün müceddeden ve muntazaman inşasını arzu ediyordu. Vâkıa şimdiki köprü harap bir halde bulunduğundan iki üç sene daha kullanılırsa bir gün nâkabili telâfi zayiat vukua gelmesi muh-

1

2

temeldir. Diğer taraftan etrafında mağazalar bulunduğu ve ortasında arabalar ve mâşiyen mürur edenler (yaya geçenler) ve devabb'a (binek hayvanları) mahsus vüs'atli yollar olduğu halde rasîn ve muntazam bir cisr yapılır ise Karaköy ile Eminönü arasında pâyıtahtın methal ve manzarası dahi tezyin edilmiş olur. Bu iş Bahriyeye havale olunsa hem uzayacağı hem de imalât yolunda olamıyacağı cihetle bunun Avrupa sermayedaranı vesatetiyle ve mütefennin ecnebi mühendisler mârifetiyle yapılması lâzımdır. Binaenaleyh Fransa'da o gibi imalâtı sıraiye ve miyahiye ile iştigal eden bazı şirketlere bu işi sureti mahsusada yazdım."

Sait Paşa sonucu Saraya arzeder. Saray, köprünün etrafında mağazalar yapılmasını asayişin korunması yönünden sakıncalı bulur. Sait Paşa, konu Tersanece ele alınarak incelenmesi ve ondan sonra cihet maliyesine Babıâli'ce karar verilmesi lüzumunu arzeder. Bu sırada Almanya Sefareti Baştercümanı gelip köprüyü bazı Alman şirketlerinin yapmak istediklerinden bahisle plânların gösterilmesini ister. Sait Paşa, plânların Mabeyn'e gönderildiğini söylerse de Sefaret ısrarlı olur. Sait Paşa, yetkili merci olarak Bahriye Nezaretine müracaatı tavsiye eder. Dört yıl sonra 1323(1907)'de Bahriye Nezaretinin bir Alman firması ile vardığı anlaşma Meşrutiyet İnkılâbı ile hükümsüz kalır.

1908 yılı sonunda iş yeniden ele alınarak İstanbul Şehremanetince köprünün yeniden inşası ve İstanbul'un sair bayındırlık işlerine harcanmak üzere Türkiye Millî Bankası Genel Müdürü Sir Henry Babington ile Şehremini Halil Bey arasında Maliye Nâzırı Cavit Beyin Hükûmet adına kefaletiyle bir borçlanma anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma 24 Şubat 1325 (1909) tarihli kanun ile onanmıştır. Bu kanuna göre, Haliç vapurları geliri 1326 (1910) Mart'ından itibaren Şehremanetine terkedilecek, Emanet bu borçlanma için Haliç köprüleri geçiş resmi ve Paşabahçe gaz depoları gelirini karşılık gösterecektir.

Alman "Vereinigte Maschiner Fabriken, Augensburg-Nürnberg" firması tarafından 1910'da yapımına başlanan köprünün inşası iki yılda tamamlanmış, 27 Nisan 1912'de Padişah Sultan Mehmet Reşat V.in tahta çıktığı günün yıldönümünde açılış töreni yapılmıştır. Bu köprünün uzunluğu 465.60, eni 25 metre olup iki yanda 5.5 metre genişliğinde yaya, ortada 14 metre genişliğinde araç yolu bulunmaktadır. Ortaya açıklığı 67 metre olan kapı gözünün altında küçük gemilerin geçmesi için 12 metre genişlik ve 5.30 metre yükseklikte iki geçit mevcuttur. Köprü 1954 yılında esaslı bir tâmir görmüş, 1936 yılından itibaren de zaman zaman eskiyen dubaları değiştirilmiştir. Köprünün maliyeti 250 bin altın liradır. Bu köprüden geçiş öncekiler gibi paralı olmuş, giriş yerlerine dizilen memurlar tarafından ilkel bir biçimde yürütülen ve türlü olaylara neden olan paralı geçişe 1929 yılında son verilmiştir.

Gönülden dileğimiz, artık yaşlanan bu köprünün, yerini günün teknolojisini yansıtan, ancak Sadrazam Sait Paşa'nın seksen yıl önce ifade ettiği gibi güzel İstanbul'un girişini süsleyen bir köprüye bırakmasıdır.

Constantinople. Le nouveau Pont 1912.

Kaynakça

1. İslâm Ansiklopedisi, Cilt: (5/II) s.1214/32, İstanbul maddesi Prof.Dr.S.EYİCE
2. Türk Ansiklopedisi, Cilt (18), s.374, S.E.
3. Hatırat, Sadrazam Sait Paşa İst. 1912, C.2, s.212.
4. Mecmuayı Seneviyei Bahriye, 1.Sene-s.129, Osmanlı Ticareti Bahriyesi, A.Fahri.
5. Asırlar Boyunca İstanbul, s.165, Halûk ŞEHSUVAROĞLU, Cumhuriyet Yayını 1953.
6. Hayat Tarih Mecmuası, Ekim 1966, sayı 9, Karaköy ve Unkapanı Köprüleri.
7. İstanbul'un Köprüleri, Orhan DURU, Milliyet 25-27 Haziran 1972.
8. Boğaz ve Haliç Geçişlerinin Tarihçesi, 1973, Karayolları Genel Müdürlüğü.

Grundig Video 2000 kasetleri en büyük kulüplerde ve Grundig servislerinde

✓ Yerli-yabancı, dublaj veya alt yazılı, yılların ve son günlerin en çok sevilen, aranılan filmleri.

✓ Dünyanın en ünlü şarkıcı ve gruplarının show konserleri.

✓ Çocuklar için çizgi filmler.

Hepsi en temiz kayıt ve en titiz baskılarla ve orijinal Avrupa kasetlerde Grundig Video 2000 sahiplerinin hizmetinde.

GRUNDIG VIDEO 2000

CİHAN

ELEKTRONİK SANAYİİ A.Ş.
Barbaros Bulvarı No. 137 Yıldız-İstanbul Tel: 166 94 00

İşte Grun

ULUSAL'IN BAYİLE

İSTANBUL
Varol Ticaret Sınan
22 Gayrettepe

Suhendan Curan
Küçukyalı, Bağdat Cad
Tel: 359 70 83 Maltepe

Cuneyt Arsan
İ. Çalışlar Cad. 42/8
Bahçelievler

Meşaik Karakuş
Bağdat Cad 221/1
Tel 358 78 90
Selamiçeşme

Galip Oymak
Şair Nigar Cad
Tel. 140 17 51 Os

Turgut Tulga Kıztaş
Tel: 521 20 30 Fatih

Tek Video Bağdat C
Tel 520 65 86-528 1
Caddebostan

Celal Yılmaz Millet C
Tel: 525 37 73-523 7
Aksaray

Reşat Çelik-Raşit
Tel: 524 74 20-527 0
Eminönu

Gungor Yuksekbilg
Pırıçavuş Sok
Tel: 338 36 18-520 7
Bahariye

Aydın Özçelik
Ağabey Özçelik
Tel 160 42 72

Aziz Gundoğdu
İ Hakkı Tezcan
Cumhuriyet Cad
Tel 140 75 20 Tak

Omer Özçelebı
Tahir Karslı
Belediye Cad Tel
Sılıvrı

Yaşar Gundoğdu
Adliye Karşısı
Tel 571 37 77-571
Bakırkoy

Gungor Yuksekbilg
Ayşekadın Cad
Tel: 357 45 54

Eke Ticaret
Buyukdere Cad. 2
Çatalca

Asuman Acar
Istasyon Cad
Pınar İş Hanı 14

White House Ltd S
Sipahıoğlu Cad. 2
Yeşılyurt

Meşaik Karakuş
Hatboyu Cad 60

ANKARA
Makıv Vıdeo Hos
158/A Tel: 39 39 6
Yukarıayrancı

Imbat Vıdeo Sela
10/19 Kızılay

İZMİR
Yuksel-Melih Kaz
Kıbrıs Şehitleri
Tel: 21 55 25 Als

ADAPAZARI
Ethem-Erhan Koç
Küçuk Osman Sok
Tel: 18014

BALIKESİR
Ayhan Büyukdem
Emek Sineması Y

Video 2000 kasetlerini bulabileceğiniz kulüpler

et Gulgen
Cad. Tel: 2962

- Miroğlu-
Cad Tel 23 804

AKKALE
rbaş
Tel 1210-1242

BAKIR
Aydın
lu Cad
0-13952

EHİR
Buyukerşen
Pehlivan Cad

NTEP
Yuksekbilgili
Tel: 13266

NDERUN
Çopur
Çakmak Cad
333

Cad. Tel 11544

Dağ Terziler Sitesi

RELİ
Şen Tel: 229

ELİ
Cad. Tel. 19757

N-Resit Erte
Uzunçarşı

DAK
Cumhuriyet

N BAYİLERİ

Cad 104/1
35 Kiziltoprak
Incirli Cad. 27
20 Bakirkoy

Cad 59
41 Bakirkoy

Mah Atifet Sok.
1 Moda

12 Erenkoy

94 Şişli

Atiye Sok 14
62 Teşvikiye
Pala

Cad Kismet
Tel 160 82 11

Cad. 54

29 99 Bahçelievler

Cad
15

Aynur Şenkal
Yahya Kemal Beyatlı Cad.
21/1 Küçükçekmece

ANKARA
Ayla Gurbuz
Tel 38 88 15 Çankaya

Filiz Ortaç
Ankara-Beymen
Tel. 18 43 43

İZMİR
Süheyl Cansın
Cumhuriyet Bulvarı
Bulvar Apt
Tel: 21 79 90 Alsancak

KAHRAMANMARAŞ
Hasan Ozmen
Tic. ve San Odası Altı
Tel: 14 05

ZONGULDAK
Halil Firat
Gazi Paşa Cad. Tel. 12 81

NECO'NUN BAYİLERİ

İSTANBUL
Nilay Video Hurriyet Cad.
28/A Tel: 579 81 56
Cennet Mahallesi

El-Men Elektronik
Baharıye Cad
Tel: 337 44 96-338 98 85
Kadıkoy

Hayko Video
Kurtuluş Cad. 49/1-A
Kurtuluş

Murat Video
Mumcu Bakkal Sok. 18
Tel: 160 32 80 Beşiktaş

Kosmos Video
Tel: 166 62 02 Gayrettepe

KIRKLARELİ
Özden Video
Vilayet Karşısı

SİVAS
Mahmut Çevik
Şenyurt Sitesi 29

GRUNDIG SERVİSLERİ

İSTANBUL
Abdullah Duzgun
Tel. 528 07 48-527 05 02
Unkapanı

İbrahim Ege
Tel: 332 18 73 A. Hisarı

Recep Duman
Tel: 581 06 03 Eyup

Necdet Ertan
Tel: 571 39 33-571 96 61-
572 42 72 Bakirkoy

Zeki Tacal
Tel: 527 51 05-522 52 94
Aksaray

Zeki Tacal
Tel: 579 03 82 K. Çekmece

Metin Ekmen
Tel: 576 32 33 Bayrampaşa

Mursel Özkan
Tel: 521 21 56 Karagumruk

Mustafa Arslan
Tel. 147 78 21 Çağlayan

Cemal Yaşlak
Tel: 140 14 61
Ferikoy/Şişli

Niyazı Kuçukozer
Tel. 331 05 92 Beykoz

Yalçın Sokmen
Tel: 337 46 18 Kadıköy

Elçin Sokmen
Tel: 338 98 95-337 44 96
Kadıköy

Engın Demirel
Tel: 160 21 97 Ortakoy

Muharrem Odalıbaşı
Tel: 333 37 21 Usküdar

Husnu Çil ve Ort.
Tel: 352 17 58 Küçukyalı

Husnu Çil ve Ort.
Tel: 354 11 98 Pendik

Yalçın Bıyıklıoğlu
Tel: 167 44 41-166 82 13
Mecidiyekoy

Nazım Özkan
Tel: 585 01 30
K. Mustafapaşa

Bulent Işık
Tel: 145 08 01 Beyoğlu

Mahmut Guldu Tel: 176
B.Çekmece/Çatalca

Metin Ekmen
Tel: 578 91 88 Küçukkoy

Bulent Ertem
Tel: 150 03 60
Hasköy/Kasımpaşa

Mustafa Ulu
Tel. 335 19 92 Umraniye

Saim Ay
Tel: 165 31 32 İstinye

Mehmet Batmaz
Tel: 197 Silivri

ANKARA
Ahmet Elgın
Tel: 33 04 04-05 Yenişehir

Yılmaz Ergelen
Tel. 15 68 29 Yenimahalle

Sadı Ar
Tel: 23 10 58-23 23 87
Bahçelievler

Embiya Akçay
Tel: 16 24 35 Dışkapı

Mehmet Kırmacı
Tel: 26 24 72
Yukarıayrancı

Mehmet Akcan
Tel: 20 41 00 Cebeci

Alı İhsan Harput
Tel: 16 14 03
Aydınlıkevler

Ahmet Elgın
Tel: 21 30 79 Etlik

İZMİR
Set Elektronik
Şener Akgun
Tel: 27 62 63 Hatay

Avni Acımaz
Tel: 17 17 38 Buca

Atilla Koç
Tel: 11 18 36 Karşıyaka

Set Elektronik
Şener Akgun
Tel: 13 72 04 - 14 01 86
Çankaya

ADAPAZARI
Necmettin Şanlıl Tel: 17 43

AFYON
Oruç Solmaz Tel. 433

AMASYA
Faruk Yeşiltaş
Cumhuriyet Cad. Merzifon

ANTALYA
Murat Aydoğdu Tel: 46 93

ARTVİN
Özdem Akaltun
Tel: 207 Şavşat

AYDIN
Mehmet Aytaç
Kamilpaşa Mah. 16. Sokak
Çubukdağ

Alı Tokuç Lozan Cad
Germencik

Cemil Kaynak
Tel: 14 13 Nazilli

BALIKESİR
Kemal Alver Tel: 28 45

Ufuk Engın Torkay
Tel: 15 59 Susurluk

BİLECİK
Alaaddın Çağan
Bursa Cad 18

Abdullah Kaya
Cumhuriyet Cad. 15
Osmaneli

BOLU
İsmail Tombul
Tel: 196 Mudurnu

BURSA
Alı Ozturk Tel: 13 357

Kemal Akın
Tarlabaşı Sok.3 İznik

ÇAYIROVA
Kasım Uçar Tel: 194-30

DENİZLİ
Necip Toros
Tel: 21 72-45 77-47 31

EDİRNE
Ahmet Boral
Tel: 12 22-35 79

Alı Topanlık
Tel: 175-203 Havsa

Hakkı Gungor
Tel. 634 Uzunkopru

ESKİŞEHİR
Hasan Dulger Tel. 13 086

GAZİANTEP
Mahmut Bildırıcı
Telgraf Sok. PTT Karşısı
6/B Nizip

HATAY
Suleyman Ocakoğlu
Tel: 24 74-22 94 Antakya

Abdulmesih Yanar
Tel: 44 90 İskenderun

ISPARTA
Mehmet Kaplan
Çınar Bulv. 2. sok. 4 Yalvaç

İÇEL
Şemsettin Sezer
Tel: 26 37 Mersin

KARS
Tuncer Bukni Tel: 11 88

Kerim Uç Tel: 16 19 Iğdır

KASTAMONU
Ertuğrul Çelikten
Tel: 16 05'den

KAYSERİ
Saadettin Erdoğan
Tel: 153 Pınarbaşı

KIRKLARELİ
Meftun Kerimoğulları
Karakaş Mahallesi
27 Mayıs Cad. 12

Ilker Adanur Tel. 20 24

Meftun Kerimoğulları
Tel: 22 88 Lüleburgaz

KOCAELİ
Huseyin Özen
İstasyon Cad. Kavaklar
Sok. 12/B Derince

Ahmet Karadağ
Tel: 12 16 Gebze

Huseyin Özen
Tel: 16 210 İzmit

Huseyin Özen
Tel: 13 595 (Şube) Derince

Osman Akdeniz
İstiklal Cad. 3/4 Kandıra

KONYA
İsmail Tok Tel. 16 359

Rahmi Bozkurt
Tel: 11 447-11 765 Akşehir

Ö. Faruk Tezcan
Tel: 19 55 Ereğli

KÜTAHYA
Hasan Güneş Tel: 19 60

Ahmet Demirkol
Tel. 95 Altıntaş

MANİSA
Nihat Ergan Tel: 17 73

Osman Turkum
Tel: 22 90'dan Akhisar

Azmı Cusuntaş
Tel: 262 Kırkağaç

KAHRAMANMARAŞ
Asaf Özmen Tel: 14 05

NİĞDE
Ali Sağlam
Tel: 46 87 Aksaray

Mehmet Sural
Niğde Caddesi Bor

ORDU
Mahmut Aksay
Doğruluk Cad. 33 Kat 1

SAMSUN
Faik Er Tel: 15 083

Kemal Bahtiyar
Tel. 10 85 Bafra

Ahmet Er Tel: 721 Havza

SİVAS
Hasan Kumru Tel: 23 63

Mehmet Koç
Aşağı Çarşı 60 Divriği

TEKİRDAĞ
Muzaffer Kıvan Tel: 28 57

TOKAT
Turan Yavuz Tel: 13 84

Ömer Gökçek
Tel: 10 82 Zile

TRABZON
Abdullah Ertuğrul
Tel: 48 37

URFA
Ramazan Pehlivan
Tel: 21 29

VAN
İhsan Kutlu Tel 21 67

ZONGULDAK
Cumhur Zırtlıoğlu
Tel. 25 11 Bartın

BAĞIMSIZ GRUNDIG BAYİLERİ

İSTANBUL
Zafer Uysal
Fevzi Paşa Cad. 356
Edirnekapı

Orhan Tutay
Macar Kardeşler Cad.13
Fatih

Halil İbrahim Yavuz
Battal Gazi Sok. 12 Fatih

Suleyman Gundoğan
Karamursel Cad. 12
Yalova

Unal Kızıltepe
Abdi İpekçi Cad. 51/A
Bayrampaşa

Video Dünyası
Guvercin Sok. 32 1. Levent

Şan Video
Ustundağ Pasajı 283/2
Kocamustafapaşa

Yuvasan Ticaret
Bağdat Cad.127 K. Maltepe

Kurt Elektronik
İhlamur Dere Cad.162/24
Guven Apt. Altı Beşiktaş

ADANA
Tombul Plak Gazı Paşa
Bulvarı, Toros Cad

ÇORUM
Cevdet Etli Tele Video
Gazi Cad. 42/10

ELAZIĞ
İzzet Zorlu Sergi Moble
Hurriyet Cad 62/A

Mustafa Çelikkol
2. Harput Cad 6/A

ERZURUM
Nihat Çapadağ
Eser Ticaret
Doğu Sineması Altı

Yurttaşlar Ticaret
Cumhuriyet Cad
Yurttaşlar İşhanı

EZİNE
Muharrem Eker
Eker Video
Sefersan Cad. 14

GELİBOLU
Niyazı Kıraz Kıraz Tic
Sağlık Merkezi Cad. 3/B

GİRESUN
Arif Bilgi Gazi Cad. 23

Ersoy Video Rustem Mah
70 Evler Cad. 17

ISPARTA
Halit Hamamcı
Matbaacılar Cad 35

KARADENİZ EREĞLİSİ
Orhan Unsal Studyo Yankı
Dikmen Pasajı 17

KARAMÜRSEL
Mustafa Kara
Cumhuriyet Cad. 50

KASTAMONU
Ahmet Keskin
Plevne Cad. 54

KIRIKHAN
Başturkler Koll. Şti
Kanatlı Cad. 154

KONYA
Birol Tektaş
Stadyum Cad. 28

KÜTAHYA
A. Refik Öge Uysal Ticaret
Mısır Çarşısı 5

MENEMEN
Rahmiler Ticaret
Mithat Paşa Cad. 80

MERSİN
Fıbsaş Ltd. Şti.
Çankaya Mah. 19

OF
Nadir Saral
Cemal Paşa Cad. 57

RİZE
Osman Zeki Mataracı
Ataturk Cad. 46

SİNOP
Ömer Gundoğdu
Derya Mağazası
Sakarya Cad. 65

SİVAS
Mehmet Tatarhan
Atatürk Cad. 2/C

YOZGAT
Şinasi Altınsoy
Belediye Cad. 6 Yerköy

ADMAR

Kurze Beschreibung der In Europa Befintlichen Völckern Und Ihren Eigenschafften

Namen.	Spanier.	Frantzoß.	Wälisch.	Teutscher.	Engerländer.	Sch
Sitten	Hochmüthig.	Leicht sinig.	Hinderhaltig.	Offenherzig.	Wohl Gestalt.	Stark
Natur Und Eigenschaft	Wunderbarlich	Goldseelig Und gesprächig	Eifersichtig.	Ganz Gut.	Lieb-reich.	Grau
Verstand	Klug un Weiß.	Fürsichtig.	scharffsinig.	Witzig.	Unmuthig.	Harlt
Anzeugung deren Eigenschaften	Mänlich.	Kindisch.	Wie iederwill.	Über Allmit	Weiblich.	Unerk
Wissen schaft	schrifftgelehrt	In Kriegssachen	In Geistlichen Rechte	In Weltlichen Rechte	Welt Weis.	In Freuen
Tracht Der Klaidung.	Ehrbaar.	Unbeständig	Ehr sam.	Macht alles Nach	auf Französischeart	Von
Untugent.	Hoffärtig.	Betrügerisch	Geilsichtig.	Verschwenderisch	Unruhig.	Über Gl
Lieben.	Ehrlob und Rüm	Den Krieg.	Das Gold.	Den Trunck.	Die Wohllust	Köstli
Krankheiten.	Verstopfung.	An Eigner	An bösser seüch.	An bodogrä.	Der schwindsucht	Der W
Ihr Land.	Ist fruchtbaar	Wohlgearbeith	Ergötzlich Und Wohllistig.	Gut.	Fruchtbaar.	Berg
Krigs Tugente	Groß Müthig.	Grg listig.	Fürsichtig.	Uniberwindlich	Ein See Held.	Unu
Gottesdienst	Der aller beste.	Gut.	Etwas besser.	Noch Andächtiger	Verenderlich Wie der Mond.	Eifrigi
Erkennen für Ihren herrn	Einen Monarchen	Eine König	Einen Bäterärch	Einen Käiser.	bald den balt jene.	Freüe
Haben Überfluß	An Früchten.	An Waren	An Wein.	An Geträid.	An fich Weid.	An Ür
die Zeit Vertreiben.	Mit Spillen.	Mit betrügen	Mit schwätzen.	Mit Trincken.	Mit Arbeiten	Mit
Vergleichung Mit denen Thiren	Ein Eldfanthen	Ein Fuchsen.	Einen Luchsen.	Einen Löben.	Einen Pferd.	Einen
Ihr Leben Ende	In Böth.	In Krieg.	In Kloster.	In Wein.	In Wasser.	Auf d

Boläck.	Unger.	Muskawith.	Tirk oder Hried
Bäürisch.	Untreÿ.	boßhafft.	Wie das Abrilweter.
Hochwilder.	Aller Graussambst	Gut Ungerisch.	Ein Lung Teüfel
Gering Achtent.	Hochweniger.	Gar Nichts.	Oben Auß
Mittlmässig.	Bluthbegirig.	Unentlichkrob.	Fart-lich.
In Underschid-lichen sprachen	In Ladeinischer sprach	In Krichischer sprache	Ein Falscher Bollitieus.
Lang Röckig.	Viel Färbig.	Mit böltzen.	Auf Weiber Art.
Bratter.	Geräther.	Gar Gerätherisch	noch Geräterischer.
Den Adl.	Die Aufruhe.	Den Brügl.	Selbsteigne Liel
Un Den durchbruch	Un der freis.	Un Reichen.	Un Schwachhei
Waldich.	Und Frucht gott Reich.	Voller Eiß.	Ein Liebreiches
Un Gestimt.	Aufriererisch.	Miesamb.	Gar faul.
Glaubt Allerleÿ	Unmüessig.	Ein Abtriniger.	Eweneinsolchen
Einen Erwelden.	Einen Unbeliebigen	Einen Freimiligen	Ein Thiran.
Un Böltzwerch.	In Allen.	Un Immen.	an zart Und weichen sachet
Mitt zancken.	Mit Miessigehen	Mit schlaffen.	Mit Kränkeln.
Einen Bern	Einen Wolffen	Ein Esel.	Einer Katz.
Im stall.	beüm säwel	In schnee.	In betrug.

Avrupa'da Bulunan Milletlerin ve Özelliklerinin Kısa Tasviri

İsimler	İSPANYOL	FRANSIZ	GALLİ	ALMAN
Hali Tavrı	Gururlu	Hoppa	Hilekâr	Açıkkalpli
Karakteri ve Özellikleri	Harika	Sevimli ve Konuşkan	Kıskanç	Çok iyi
Zekâsı	Akıllı ve zeki	Dikkatli	Keskin zekâlı	Şakacı
Özelliklerin kazanılması	Erkekçe	Çocukça	Herkes istediği gibi	Her yerde
Bilimi	Dinî bilimler	Savaş	Din hukuku	Lâik hukuk
Giyimi	Edepli	Sürekli değişir	Edeplice	Taklitçi
Kötü özellikleri	Asil	Dalavereci	Cimri	Müsrif
Sevdiği şey	İtibar ve iktidar	Savaş	Altın	İçki
Hastalıkları	Kabızlık	Kendi hastalığı	Kötü hastalık	Şecere
Ülkesi	Bereketli	İyi işlenmiş	Sevimli ve eğlenceli	İyi
Savaş yeteneği	Muhteşem	Kurnazlık	Dikkatli	Yenilmez
Allaha inancı ve ibadeti	Herkesten iyi	İyi	Biraz daha iyi	İmanı yerinde
Yöneticilerini nasıl tanırlar	Bir hükümdar	Bir kral	Pederşahilik	İmparator
Fazlasıyla mevcut olan	Meyveler	Eşyalar	Şarap	Tahıl
Vakit geçirme biçimleri	Oyunla	Dalaverayla	Gevezelikle	İçkiyle
Hangi hayvana benzediği	Fil	Tilki	Vaşak	Arslan
Hayatı nasıl biter	Banyoda	Savaşta	Manastırda	Şarap içerken

18. yüzyıl başlarına ait bir Avusturya halk resmi, "Uluslar tablosu"

Avrupa'da Milletlerin ve Kısa

18. yüzyıl başlarında Steiermark (veya Styria)'da yapılan yağlıboya bir halk resmi, Avrupa'da yaşayan halkların tasvirini yapmaktadır. Buradaki betimlemeler, eğrisi ve doğrusu ile ulusların birbirleri hakkındaki önyargılarının gerçekte sanıldığından çok daha çabuk değiştiğini göstermektedir. Sözügeçen betimlemelerin, okuryazar aydın çevrelere ait olmayıp, sıradan insanın görüşlerini belirtmesi daha çok ilgimizi çekmektedir. Tablodaki önyargılar, bizim kendi önyargılarımızı da değiştirmemizi gerektirebilir. Örneğin, şu Yunanlının Avrupa'nın şımarık çocuğu olduğu rivayetini bir daha ele almalıyız. Bu tabloda görüldüğü gibi, Avrupa insanı yakın zamanlara kadar, Türkle Yunanlıyı da pek ayırdetmiyormuş... Gene Avrupa milletlerinin içinde Türk veya Yunanlı en sevilmeyeni, ama en küçümseneni değil. Bu konuda Polonyalı, Rus ve Macar'ın durumu daha da ümitsiz. Tabii aynı tabloyu Macarlar, Polonyalılara veya Ruslara hazırlatmak mümkün olsaydı, kimbilir daha ne cevherler ortaya çıkardı? Nitekim halk edebiyatı üzerinde bu açıdan yapılacak araştırmalar ve yapılanlar, ilginç ve renkli sonuçlar ortaya koymaktadır. Tabloda dikkati çeken özellik; Batı Avrupalının sokaktaki adamının bile, kendini daha o çağda doğu Avrupalıdan ayırmasıdır. Avusturya halk adamı için, Alman, Fransız, İngiliz genelde olumlu görünümü olan adamlardır. Tabloda İspanyol en mükemmel karakter olarak betimlenmiş. Bu, Avusturya Habsburgları ile İspanya Habsburglarının ortak kaderinden ve İspanya'nın Katolik Liga'daki üstünlüğünden ileri geliyor. Gerçi bu asırda İspanya artık eski üstünlüğünü kaybetmiş, ama adı sürüyor. Fransa'nın XIV. Louis devrin-

İNGİLİZ	İSVEÇLİ	POLONYALI	MACAR	RUS (MOSKOF)	TÜRK VEYA YUNANLI
Kalıbı yerinde	Uzun boylu kuvvetli	Köylü gibi	Sadakatsiz	Hiddetli	Değişken, Nisan havası gibi
Sevgi dolu	Zâlim	Daha da beter	Adamakıllı zâlim	Tam Macar gibi	Genç bir şeytan
Neşesiz	İnatçı	Değer vermeyen	Daha da az	Hiç yok	Üstün zekâlı
Kadınsı	Tanınmayacak şekilde	Orta	Kan içici	Son derece kaba	Şefkatli ve yumuşak
Dünyevî bilgi	Güzel sanatlarda	Çeşitli dillerde	Latince bilir	Yunanca bilir	Ucuz politikacı
Fransız tarzı	Deriden	Uzun etekli	Bol renkli	Kürklü	Karı gibi
Huzursuz	Bâtıla inanır	Farfara	Hain	Büsbütün hain	Daha da hain
Eğlence	Lezzetli yiyecekler	Asalet	Kargaşalık	Dayak	Kendini sever
Sara	Nikris (Gut)	Çiçek hastalığı	Ispazmos	Öksürük	Zafiyet - güçsüzlük
Bereketli	Dağlık	Ormanlık	Meyve ve altın dolu	Buz dolu	Dünya güzeli
Deniz kahramanı	Yılmaz	Kararsız	Kışkırtıcı	Yorucu (zahmetli)	İşe yaramaz (tembel)
Ay gibi değişir	Gayretli bir mümindir	Her şeye inanır	Mutabık	Dinden çıkmış biri	Onun gibi bir şey
Bir bunu, bir onu	Özgür yöneticilik	Seçilmiş birini	Sevilmeyen birini	Bir gönüllü	Bir müstebit
Çayır	Maden	Kürk	Her şey	Arılar	Yumuşak ve zarif şeyler
Çalışmakla	Yemekle	Hırgürle	İşsiz güçsüz dolaşmakla	Uykuyla	Hastalanmakla
At	Öküz	Ayı	Kurt	Eşek	Kedi
Denizde	Toprak üstünde	Ahırda	Kılıçla	Karda	Dolandırıcılıkta

- Önyargıların zaman içinde nasıl değiştiğini düşündüren bir belge-

Bulunan Özelliklerinin Tasviri

deki parlaklığı, modada, savaştaki öncülüğü, kıskanılan yanı da görülüyor. Türk veya Yunanlı, korkak, dalavereci, kurnaz, politikacı, şeytan zekâlı, ama en güzel ülkenin sahibi, yumuşak ve ince zevkli adamlar olarak tarif ediliyorlar. Dinî inançları ise Rus'unki kadar olumsuz biçimde tanımlanıyor.

Polonyalılar ve Macarlar, sevilmeyen Katoliklerdir, hele Macarlar. Fransız o çağa özgü bir görüşle, savaşçı olarak niteleniyor. Halk her değişikliği çabuk görmez. Büyük Petro reformlarına rağmen, Rus gene 17. asırdaki gibi tanımlanıyor. 17. yüzyıl başındaki büyük taht buhranı ve boyarların ricalarıyla tahta davet edilen çarlar hatırlanıyor olmalı ki, Rusların yöneteni için "gönüllü biri" deyimi kullanılmış. Türkleri yönetenin bir tiran olduğu ise, Steiermark köylüsünden Montesquieu'ye kadar herkesin üstünde birleştiği bir görüştü, anlaşılan...

Önyargılar değişir, ama değişmeyen yanları çok tutucu ve usdışı olmalarıdır. Bu doğru bir tanılama, ama böyle usdışı betimlemelerde tarihî olayların belirli bir kalıntısı olduğu da bir gerçek. Galiba ussubaşında kuşaklar ve tarihçiler için bu gibi malzemenin gözden geçirilmesi, eğlenceli olmanın ötesinde sırf bu nedenle gerekli de oluyor.

İLBER ORTAYLI

Not: Bu tablo 104 x 127 boyutlarında Viyana'da Museum für Volkskunde de Envanter Nosu 30.905 de kayıtlıdır. II. Viyana Kuşatması'nın 300. yıldönümü nedeniyle *Maria Theresia und ihre Zeit* adlı sergi katalogunda da (Viyana 1980, Nr. 135.01) ve *Die Türken vor Wien* adlı sergi kataloğunda (Viyana 1983, Nr: 20/29) da yer almıştır.

Bir yapıya bakarken, sanıyorum siz de, ilkin "Ne yapısı?" olduğunu düşünürsünüz. Onun oluşmasındaki ilk adımda da "Ne için?" sorusu, daha doğrusu, "gereksinim" vardır.

Bir toplumun kültür düzeyini, yarattığı "gereksinim"lerle ölçebilirsiniz. Öyle ya, bir okul, bir tiyatro gereksinimi duymamış bir toplumla, bu gereksinimi duymuş ve onun yapısını bile düşünüp kurmuş bir toplum arasında elbette ayrım vardır. Toplumun, yönetimi, iç-dış ilişkileri, kurumları geliştikçe, yapıları da çeşitlenir. Kimi toplumlar, kimi yapıların "ilk"lerini yapmış olmanın onurunu taşırlar. Bizim de gereksinimini duyup, programını belirleyip, ilk kez gerçekleştirdiğimiz yapı türleri vardır. Örneğin, medrese yapıları böyledir. İznik'teki Nilüfer Hatun İmaretinden, Süleymaniye Külliyesine varan yolu da biz çizmişiz.

Tekke sözcüğü, dinsel kavramı dışında, biz mimarlar için, bir yapı türünü belirler.

Tekke nasıl bir yapıdır? İçinde ne gibi gereksinimler giderilir ki, bir yapı türü olarak (çok kesin çizgilerle olmasa da) belirmiştir?

Bu soruyu elbette ki durup dururken sormadım kendime..

Üsküdar'daki Özbekler Tekkesi'nin onarım tasarımı ve uygulamasının denetimi için işliğimize başvurulduğunda, "evet" demeden önce bu sorunun karşılığını öğrenmemiz gereği ile karşı karşıya kaldık.

Öğrendiklerimiz, mimarlık alanını aştı, önce tarih alanına girdi; ardından da daha pek çok alana... Bunların bizden başka pek çok kişiyi ilgilendirebileceğini düşününce de bu çalışma ortaya çıktı.

Tekkenin selâmlık bölümü, restorasyondan önce, restorasyondan sonra.

Üsküdar'ın Sultantepe'sindeki

Özbekler Tekkesi

CENGİZ BEKTAŞ

TEKKELER

Abdülbaki Gölpınarlı'ya[1] göre tarikat, İslâm'da, kulu tanrıya ulaştıran, zevk, neşe, irfan (kültür), aşk, cezbe yoludur. En kısasını sorarsanız "irfan yolu" diyebilirdi size Gölpınarlı...

Tarikatların sayısını bugüne dek bir bakıma hiç kimse kesin saptayamamış. Herkesçe sayılabilenler şunlar: Mevlevî Kaadirî, Rifaî, Halvetî, Bektaşî, Bayramî, Celvetî, Nakşibendî. Gölpınarlı, tekkeleri, temelde ikiye ayırıyor: "Esma yolu"nda olanlarla, "Müsemmâ yolu"nda olanlar. Birinciler, ayrı giyim kuşamla, özel törenleriyle halktan ayrılırlar, vakıftan geçinirler... Tanrıya, onun adlarını belirli sayıda ya da sayısız anmakla ulaşacaklarına inanırlar. İkincilerse, halktan ayrılmayı istemezler, vakıfla geçinmeye karşıdırlar. Tanrıya "aşk" ve "cezbe" ile varılacağına inanırlar.

Tarikatın bir ilk düşüneni, kuranı, pîr'i vardır. Bu pîr'in halifeleri; halifelerin, doğru yolu göstermekle, yaymakla görevlendirdikleri şeyhleri vardır. Şeyhlerin de dervişleri, 'mürid"leri, bağlanmışları...

Pîr, *Âs'tane* denilen tekkede yatar kalkar, Tarikatın Âs'taneden başka, *hânkah* denilen büyük tekkeleri; toplantı-zikir (Tanrı'nın adını ardarda söyleme) yeri olarak *dergâh*'ları; konup göçenleri ağırlamak için *zaviye*'leri vardır.

Bizim kullandığımız *tekke* sözcüğü, Farsça *tekye* (dayanmak, dayanılan yer) sözcüğünden gelir.[2] Bu sözcüğü, başta da söylediğim gibi, dinsel kavramı dışında,

Tekkenin şimdilik restore edilmeyen harem'i.

en çok, bir tip yapıyı anlatmak için kullanmışız. Tekkeler, genelde, adına açıldıkları tarikatların dervişlerinin toplandıkları, zikrettikleri, kendi törelerini, törenlerini sürdürdükleri yerlerdir.[3]

Tekkenin bir şeyhi vardır. Ondan sonra *nakıyb* (tekkede şeyhe yardım eden en eski derviş ya da dede) gelir.

Nakıyb, şeyhin sağ koludur. Meydancı konukları karşılama, meydanı açma işlerine bakar. Kahveci kahveden, ferraş (süpürgeci) temizlikten sorumludur. Ayrıca türbedar, çerağcı (aydınlatma işine bakar), aşçı vardır. Bir de bunların yardımcıları...

Bütün bu kişilerin, dervişlerin, konukların karınları nasıl doyurulur; bakımları, giyim kuşamları (özel tâc, hırka, kemer vb.) nasıl sağlanır? Gölpınarlı'nın dediği gibi, başkasının sırtından geçinme üzerine kurulan kimi tarikatların tekkeleri için vakıflar kurulur. Böylece koca bir tüketim kalabalığı ortaya çıkmıştır.

Tekkelerin, Osmanlı toplumu içinde, yalnızca dinsel ve "manevî" gereklerin karşılanması görevini değil, bir sosyal-kültürel kuruluş olarak toplumsal görevleri üstlendikleri de olmuştur. Ne var ki, Cumhuriyet döneminde lâik devlet için sakıncaları iyiden iyiye belirince, H. 30.11.1341 (1925) günkü 677 sayılı bir yasa ile kapatılmışlardır.

TEKKE YAPILARI

Gölpınarlı, "tarikatların sayısını Tanrı bilir" diyor. Her tarikatın da kendine göre töresi, töreni, yaşam biçimi var. Bu nedenle her tarikatın yapısının, karşılaması gereken kullanıma göre, özellikleri de değişiyor. Kısacası tek tip bir tekke yapısından söz edilemez. Her birinin tarikata, giderek şeyhine göre özellikler göstermeleri doğal... Örneğin, Mevlevi tekkelerinin semahaneleri, ölçüleri değişik olsa da, Muğla'dakiyle, Galata'dakinde benzerlikler gösterir: Ortada bir çokgen alan, çevresinde oturma yerleri... Ancak işte o kadar...

En bilinenler de, en yaygınları oldukları ndan ve en azından pir makamları birer müze ve halk bilimi ögesi olarak korunduklarından, Mevlevi ve Bektaşi tekkeleridir.[4]

En genelde de, çağının orta halli evinin özelliklerini taşıyan harem bölümünün (şeyhin evi), selâmlığı (erkek konukları ağırlama ve sohbet yeri), konup göçenler için konuk odalarını (zaviye) ve mescidi (hem ibadet hem de zikir ve tören yeri) bir tekkenin ana bölümleri olarak sayabiliriz.

Sultantepe Özbekler Tekkesi'nde de bütün bunları bulabiliyoruz.

ÖZBEKLER VE TEKKELERİ

Kimi kaynaklara göre; Osmanlı ülkesinin dışındaki Müslümanlar, farz olan hac görevi için Mekke'ye gitmeden önce; bizim bildiğimiz, örneğin yakın akrabaları arasında başkasına el açacak yoksul bulunmaması gibi kimi koşulları yerine getirmekten başka; İstanbul'a uğrayıp, Eyüp Sultan'ı ziyaret etmek ve Halifeden izni almak zorundaymışlar.[5, 6, 7] Özbekler bu töreyi izlerlermiş... Özbekistan'dan İstanbul'a gelirler, burada kentin uygun bir yerinde çadırlarını kurarlarmış. Birkaç gün eyleşip, "Eyüp Sultan Ziyareti"ni yapıp, padişahın bir Cuma namazında bulunduktan, böylece ondan simgesel olarak izni aldıktan sonra, Mekke'ye giderlermiş.

18. yüzyılda birgün gene böyle gelmişler, kendilerine özgü, nakışlı, ipekli süslemeli kıl çadırlarını kurmuşlar. Bir raslantı, o dönemin sultanı, bir at gezintisi sırasında oradan geçmekteymiş.[8] Çadırlar ilgisini çekmiş... Önce bir adamını salıp neyin nesi olduklarını öğrenmiş; sonra da kendi varıp onlarla söyleşmiş. Bu söyleşiden de pek hoşlanmış. Özbeklerin başındaki Nakşî şeyhine, Mekke dönüşü İstanbul'a yerleşmesini önermiş. Söyleştikleri bu yeri onlara verecek, bir de tekke yaptıracaktır. Sultan, ancak neden sonra kendini tanıtır. Özbekler de anlarlar ki işin şakası yok...

Özbekler de Sultan da sözlerinde dururlar.

Üsküdar'da Sultantepe'de bugünkü Özbekler Tekkesi'nin bulunduğu yerin kimilerine göre az daha doğusundaki yamaçta[9] ilk tekke yapılır. Vakfı da kurulur.

Bu söylencenin ötesinde (8) no'lu notta sözünü ettiğim belgelerde de şunları buluyoruz: Tekkenin içindeki yapılardan biri olan mescid'in son cemaat yerinin duvarında 54×127 cm. büyüklüğündeki bir yazıt (kitabe) da, Sadrazam kethudâlığından mir-i miranlık ile Maraş Valisi olan Abdullah Paşa'nın bu tekkeyi 1752'de (H. 1166) Sultan Üçüncü Mustafa çağında ye-

niden yaptırarak Semerkandlı Özbekî Şeyh Abdullah-ül Ekber' i buraya şeyh atadığı yazılıdır. Bu kişinin Özbekî lâkabından ötürü tekkeye de Özbekler Tekkesi denilegelmiş.[10] (Abdüllah-ül Ekber' in gömütü de bu kitabenin yanındaki. mezarlığa bakan pencerenin tam önündedir.)

Ayrıca İsmail Ayvansarayî, *Hadikat-ül Cevâmî* adlı yapıtında,[8b] tekkeyi, 1753 Zil-hiccesinde sadrazam kethudalığından Mir-i miranlık ile Maraş Valisi olan Abdullah Paşa'nın yaptırdığını yazmaktadır.

İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nde burası Sultan [III.] Mustafa (tahtda kalış süresi: 1757-1774) vakfı olarak kayıtlı. Üsküdar ana ticaret defterinde de ve emlâk işleri müdürlüğünde de (H.17/119 no'lu) böyle kayıtlı[3]...

Kısacası, bu bilgilere göre, şimdiki tekke en azından ikiyüz otuz bir yıllık bir yapıdır.

Bu yapı, o günden bugüne, elbette kimi onarımlar geçirmiştir:

a) İbrahim Hakkı Konyalı[10], 1941 yılında tekkede yaptığı inceleme sırasında, tahta bir levha üzerine tâlik ile yazılı (Süleyman Ruhi efendice 1780 yılında yazılmış, 1814 (H.1230)'de kopya edilerek dergâha asılmış) bir "manzume"-de Avnî Paşazâde Mir Ahmed'in 1780 (H. 1194)'de tekkeyi onarttığını okumuştur.

b) Bahçedeki sarnıcın üzerindeki 1804-5 (H. 1219) tarihli yazıttan, II. Mahmud' un haremindeki başkadın efendinin çeşmeyi yaptırıp, yolları onartıp yenilettiğini öğreniyoruz.

c) Tekke'nin ana giriş kapısı (selâmlık kapısı) üzerindeki, bir bölümü çimento ile sıvalı olduğu için tümüyle okunamayan, Abdülmecid'in tuğrasını taşıyan yazıtta, lütfuyla bu Özbek hankâh'ını bayındır eyleyen sultana teşekkür edilmektedir. Tarihi de 1844 (H. 1260)'dür.

d) Gene 1844 tarihli, sarnıcın üzerindeki bir başka yazıttan, bir çeşmenin daha yaptırıldığını öğreniyoruz.

e) Kendisinden daha sonra söz edeceğimiz, tekkenin en önemli şeyhi İbrahim Edhem'in tekkede bulunan bir mektup taslağı bize, padişahtan, Özbek dervişlerinin sığınağı olan bu tekkenin onarımı için yardım istendiğini belgeliyor. Günün padişahı II. Abdülhamid, istenen yardımı vermiş.. Bunu da 1896 (H. 1314) günlü bir teşekkür şiiri kanıtlıyor...

Araştırma derinleştirilirse, daha başka onarım belgeleri bulunacağından kuşkum yok.

Kısacası, hemen her dönemde tekke, yardım, daha doğrusu yardımlar görmüştür. Bugüne, çok kötü durumda da olsa, ulaşabilmesinde bu yardımların payı elbette büyüktür. Ancak yapıların bugüne ulaşabilmesinin gerçek nedeni, içinden insan eksik olmamasıdır. Özellikle Şeyh Necmeddin'in yokluk içinde bile sürekli bakımı, yapıların en azından ayakta kalmalarını sağlamıştır.

TEKKENİN BUGÜNKÜ DURUMU

Yapının ve çevresinin bugünkü durumlarında değişik dönemlerin izleri açıkca görülmektedir. Kimi uygunsuz eklerle ve çok kötü durumda da olsa, iki-üç yüzyıl öncesinin nitelikli halk sanatı yapısı, soylulukla direnebilmiştir.

Ahşap çatıda kullanılan çiviler, en azından üç yüz elli yıl önce de Perşembe Pazarı'nda Mıhçılar sokağında üretilen mıhlardır.

Pencerelerde eski çağların kafeslerinin yerleri vardır da, kafesler yoktur. Kafesleri, gerçekten aydın bir kişi olan Şeyh Ata efendi, "bu çağda kafes mi olur?" diyerek çıkarttırmış.

(İlginç bir çelişkinin altını çizebilmek için anlattım bunu... Çoğu restorasyon uzmanı (!) için, yapıyı ilk durumuna getirmek en ağır basan kaygıdır. Hem de ne ağır, bilseniz...

Oysa, çağının aydın kişisinin kafesi kaldıran düşüncesinin varlığının kanıtlanması, korunması, kendi çağımıza yakışan aydınlık düşüncesiyle sürdürülmesi, o kafesin korunmasından çok daha önemli olsa gerektir.)

Tekke, bugün, üç bölümden oluşmaktadır.

1. Güneyinden Bülbülderesi caddesiyle, kuzey ve kuzeybatısından Münir Ertegün sokağı ile bitimlenen 11.570 m²'lik ağaçlıklı bir bahçe...
2. Bu bahçenin kuzey batısında aşağı yukarı 1,5 dönümlük bir parçasını kaplayan gömütlük (mezarlık).
3. Tekke yapılarının ve aralarındaki duvarların çevrelediği 1190 m²'lik asıl tekke...

Bu üçüncü bölümde, üç katlı bir harem yapısı, iki katlı bir selamlık yapısı, iki katlı bir mescid, iki gözlü bir sarnıç, bir de helâ ve yıkanma yerini de içeren mutfak yapısı vardır. Bu yapılar, bu bölümün, dört yanını çevrelemişlerdir. Böylece ortada hoş bir iç bahçe oluşmuştur. Bu bahçenin bir bölümü, duvarla, harem için ayrılmıştır. Eskiden bu ayırıcı duvar üzerindeki bir dönme dolap, selamlık bölümünden, hareme (içeriyi görmeden) yemek verilmesini sağlarmış.

En yüksek yapı olan harem, orta sınıf Anadolu kenti evleri gibi, hizmetlere ayrılan bir yer katı, bir kışlık, bir yazlık kat olmak üzere üç katlıdır.

Gerçekte, ortadan geçen bir çizgiye göre bakışımlı (simetrik) iki evden oluşur.

Bunlar yan sofalı evlerdir. Sofaları dar ve uzundur (2,2x11,2 m). Sofaların tam ortalarına gelen dış yanlarda birer merdivenle birer helâ vardır. Bunların iki yanında, birerden iki oda da sofaya açılırlar. Yer katında, haremin ön yüzü olan, sofa uzunluğuna dik yüzde bir tek cümle kapısı vardır. Bu kapıdan, gene tam ortada yer alan bir giriş oylumuna girilir. Bu oylumdan, giriş kapısının karşısına düşen yüzünün ortasındaki bir duvarla bakışımlı olarak ayrılan iki taşlığa geçilir. Bu taşlıkların öteki uçları arka bahçeye açılırlar. İki dış yanlara düşen ortalarında da üst katları bağlayan merdivenler gene bakışımlı olarak düzenlenmişlerdir.

Yer katında, iki evin ikişer odası sayılarak 4 oda vardır. Bu dört oda, harem yapısının dört köşesine düşmektedirler. Orta kat (kışlık kat) yer katı ile tümüyle eştir. Yalnızca bu kattan ve merdiven yerinden, sonradan, hareme bir bağlantı kurulmuştur. Üst (yazlık) kat da ise merdivenden kalan boşluktan yararlanarak ön yüzdeki odaların iç kenarlarına bitişik birer odacık küçük sandık odaları elde edilmiştir. Haremin böyle ikiz yapılması, iki kardeş için yapılmış olmasından. Selâmlık iki katlıdır. Alt katta, 16 sokak numaralı ana giriş vardır. Bu kapının üzerinde, daha önce sözünü ettiğim 1844 (H. 1260) tarihli, Abdülmecid tuğralı, sultana teşekkür yazıtı vardır.

Selâmlık girişi, bahçeye açılan bir geçite açılır. Bu geçitin ortasında ve solundaki bir kapıyla, sonradan kendisi de doğrudan sokağa bağlanan bir bölüme geçilir. Burası arabalık olarak kullanılmıştır. Bu oylum üzerinden bir depo bölümüne daha geçilir. Geçitin sağında da son yıllara dek kullanılan kendi içinde hela ve pişirme yeri ile küçücük bir oda vardır. Bu odayı bir derviş,konut olarak kullanmıştır. Geçitin, üstündeki yapıdan kurtulup bahçeye birleştiği yerin solundan bir merdiven selâmlığın birinci katına çıkar. Selâmlık L plânlıdır. L'nin bir kolu Münir Ertegün sokağına (ön yüz) koşut, öteki kolu diktir. L'nin dış köşesinde selâmlık ve söyleşi odası yer alır. Bu, tekkenin en büyük odasıdır. L'nin iç köşesinde bir sofa vardır. Sofanın merdivenle ulaşılan girişine göre sağ yüzüne, bir büyük mutfağın, bir helânın ve söyleşi odasının kapıları açılır.

Karşı yüzüne de bir başka odanın kapısı açılır. Bu oda ile söyleşi odası arasına, çok sonradan, iki kanatlı bir kapı açılmıştır.

Burada yemek yenilirmiş. Sofanın sol yüzündeki bir kapıdan da haremin kışlık katına bağlanan geçite kapı açılır. Geçitin üzerinde bir mabeyn (selâmlıkla harem arasında bağlantı) odasıyla bir aralık vardır. Bu aralıkda, mutfakta kullanılan büyük kazanlar, tencereler, kepçeler saklanmaktadır. Bu aralık ve altına düşen bölüm, çok sonraları, selâmlıkla harem yapısı arasındaki boşluk doldurularak elde edilmişlerdir.

Selâmlık sofasının dış giriş kapısının hemen sağında aşağıya inen merdivenin bulunduğu, yukardaki açıklamalardan anlaşıldı sanıyorum. Merdivene doğru sağa

Tekkenin eski halini gösteren bir yağlı boya tablo.

dönmeyip de doğru gidilirse, burası bir açık geçit (koridor)tir. Eskiden küçük çakıllarla kaplı olduğu için adı Çakıllık'tır Çakıllığın sağ yanı, 1,5-2 m. aşağıdaki bahçeye bakar. Sol yanında iki konuk odası vardır. Buralarda konuklar kalırmış. Bu çakıllığa iki odadan başka bir de üstü açık bir alan bitişir. Çakıllığın sonu mescidin, sonradan kapatılan son cemaat yerine bağlanır.

Son cemaat yerinin döşemesi, Şeyh İbrahim Edhem'in kendi eliyle yaptığı bilinen, çakıllardan bir büyük yıldız motifiyle süslüdür.

Buradan 6×7,5 m. ölçüsündeki mescidin üst katına düz ayak geçilir. Mescidin mihrab yüzü Bülbülderesi'ne tepeden bakar. Buradan Çamlıca tepeleri de görülür. Marmara Denizi de... Mescidin son cemaat yeri ile çakıllığın birleştiği yerden, çeyrek yuvarlak plânlı bir merdivenle bahçeye inilir. İnilen yerin hemen önünde barok biçimli bir havuz, havuzun karşı yüzünde de bir derin kuyu vardır. Havuzun solundan geçilerek, mescidin güneyine düşen yerde mutfak yapısına varılır. Bir kapıdan ana mutfağa geçirilirken onun sağındaki bir kapıdan bir helâlar bölümüne girilir.

İnilen yerin hemen önünde barok biçimli bir havuz, havuzun karşı yüzünde de bir derin kuyu vardır. Havuzun solundan geçilerek, mescidin güneyine düşen yerde mutfak yapısına varılır. Bir kapıdan ana mutfağa geçilirken onun sağındaki bir kapıdan da helâlar bölümüne girilir.

Mescid'le mutfak arası, sonradan bir duvarla kapatılmıştır. Bu duvarın üzerinde, büyük bahçeye açılan, iki kanatlı bir kapı bırakılmıştır. Bu kapıdan çıkıldığında sağda, mutfak kapısının hemen ötesinde 1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, oradan gelenler için ahşap odalar yapıldığını, bunların otuz-kırk yıl önce yıkıldığını Şeyh Mehmet Ata'nın yeğeni Sayın Vahide Alev'den öğrendim.

Mutfak yapısı ile harem arasında kalan yerde, dış duvara yapışık olarak iki gözlü sarnıç var. Bu sarnıcın bir gözü bugün de dolu, öteki gözü yıkık... Hareme doğru olan yüzünde daha da eskiden bir çanıaşırlık olduğu söyleniyor; ama nasıl olduğunu kimse kesin anımsamıyor.

Mescidin son cemaat yerini selâmlığa bağlayan çakıllığın, bahçeye bakan yanının ahşap parmaklıklı olduğunu eski fotoğraflardan saptayabildik. Öteki yanı ise daha önce söylenen konuk odaları ve eyvan denilebilecek alan dışında bir duvarla bitimli. Bu duvarın üzerinde arkadaki mezarlığa bakan dört pencere var. Selâmlığa yakın birinci pencereden Şeyh İbrahim Edhem'in, ikinci pencereden de Şeyh Sadık'ın, Şeyh Mehmet Ata'nın ve Şeyh Abdullah-il Ekber'in mezartaşları görülüyor. Bu duvardaki üçüncü pencereyle dördüncü pencere arasında küçük (22-34 cm.) bir yazıt var. 1768-69 (H. 1182) tarihli bu yazıtta,

Gel birader Nakşibendî Tekkesin eyle makam
Bil bunu erbabı hâle kim odur Dar-üs selâm

yazılı.

Üçüncü ile ikinci pencere arasındaki daha büyük (54×127 cm) yazıt da, daha önce Özbekler ve Tekkeleri bölümünde sözünü ettiğimiz 1752 (H. 1166) tarihli yazıttır.

Bahçedeki sarnıcın üzerinde de iki yazıt var.

Soldaki (46×76 cm.) 1804-5 (H. 1219) tarihli, İkinci Mahmut'un başkadın efendisinin, yolları onarttırıp yenilettiğini, çeşmeyi yaptırdığını bildiriyor. Sağdakinin (40×63 cm.) üzerinde de şunlar yazılıdır:

"Lillâhül hamd sebep oldu rahmet ile... bu çeşme merhum ve mağfurünleyh eşşeyh Mehmet Recep efendi maslabı kebirleri eşşeyh Mehmet Sadık efendi hazretlerinin ruh-u şerifleri için fatiha 1260" (1844)

Tüm yapıların yer katı duvarları kaba yanı taştır. Yalnızca mutfak yapısının kapı, pencere söveleriyle, helâ bölümlerinin iç duvarları tuğladır.

[illegible] duvarlardaki içtekilerin ik yanları bağdadî üzerine sıvadır.

Dıştakilerin iç yüzleri gene bağdadî üzerine sıva; dışları ise, ahşap yalı baskısı kaplamadır. Yer katı döşemeleri yer yer toprak, yer yer taş ya da pişmiş toprak kaplamadır.

Ara kat döşemeleri ve çatı altı, ahşap mertekleme, üstü ve altı ahşap kaplamadır. Selâmlığın bir duvarından, sonradan eklenen bir dolap sökülünce altından bir duvar resmi çıktı. Kıyıları süsleme sularıyla çevrili iki ağacın kalabildiği, geri yanı dolap yapılırken sökülmüş olan bu resmin, Şeyh İbrahim Edhem'in işi olduğu sanılmaktadır.

Tekke'de pis suların atılması foseptiklerle olmaktadır. Bu foseptikler yapının çok yakınında açıldıkları için çökmelere neden olmuşlardır.

Bahçe kazılarında, üstün nitelikli, pişmiş topraktan yapılmış, içi sırlı temiz su boruları bulduk. Bir de Çamlıca yönünden gelme temiz su kanalının ucunu bulduk. Yaşlıların söylediğine göre iki yüz yıl kadar önce Çamlıca'dan buraya su getirilmiş. Bugün bu kanaldan yağmur yağdığında hâlâ, bozulan yerlerden girdiği sanılan su gelmektedir.

Tekke 7.9.1977 günkü, 16050 sayılı Resmi Gazete ile duyurulan Anıtlar Yüksek Kurulu kararıyla anıt ilân edilmiştir.

Sultantepe Özbekler Tekkesinin İşleyişi

Tekke, ötekiler gibi H.30.11.1341 (1925) günlü 677 sayılı yasayla kapatılmasına dek işliyordu. İstanbul'daki öteki Özbek Tekkeleriyle de;

(1. Sultanahmet'te, Sokullu Mehmet Paşa camii karşısındaki, 1692-93 (H.1104)'de yapılmış olan Buhara Tekkesi...

2. 1733'de Şair Lâlezade Abdülbakî'nin kurduğu Eyüp Tekkesi) sıkı ilişkidedir. Giderek Çinili Camii yakınında Afgan tekkesiyle de ilişkileri vardır.

Sultantepe tekkesindeki, biri Künye, öteki Resmi Müsafirîn defteri olan iki defterden, tekkeye gelenlerin, adlarını, baba adlarını, doğum günlerini, geliş günlerini; giderek, künye defterindeki kimi kayıtlardan, bıyık, saç biçimlerini bile öğrenebiliyoruz.

Meslekleri, milliyetleri, dinleri, yanındakiler, ayrılış günleri, nereye gitmek üzere ayrıldıkları da yazılı. Bugün otellerde, konaklayanlardan polis için alınan bilgiler gibi...) Resmi Müsafirin defterinde 1809 (H. 1241) yılları arasında 254 kayıt var. Künye defteri 1905-6 (H. 1323)- 1922-23 (H. 1341) yılları arasında tutulmuş. (Daha sonra yalnızca 1942, 1947, 1951 yıllarından üç kayıt var.) [5] Bu defterdeki toplam kayıt sayısı 468.

En çok Taşkent, Hokand, Semerkent, Buhara, Kaşgar, Merzilan, Andizhan, Nemengan, Karakul ve Osh kentlerinden ki-

Tekkenin mutfağı, restorasyondan önce, restorasyondan sonra.

şiler gelip gitmişler. Çin'den gelen bile var. Çoğunluğu İstanbul'dan Hicaz'a geçmişler. Kimileri de düzenli aralıklarla gelip gitmişler. Bir gece kalan da var, dört yıl kalan da...

İçlerinde ağırbaşlı, konukluğunu bilenlerin yanında, uygunsuzlar da var. Böyleleri hemen "seyyah edilmişler". Sayrılanıp düşkünler evine yollananlar da olmuş, burada ölenler de... Almanlarca Rusya'dan 1915-16 (H. 1334)'da yollanan iki kişinin kaydı da var. Üstelik biri Afganistanlı ama nedense Afgan tekkesine alınmadığı için buraya getirilmiş. Gene 1915-16'da Odesa'dan yüze yakın kişi gelmiş. Üç dört gün kalmışlar. (Mutfakla mescid arasındaki duvarların dışında yaptırdığımız bir temel kazısında, raslantısal olarak, üzerinde "1782" ve "kopek" yazıları okunabilen bir para bulduk. Bu da gelenlerle ilgili ilginç bir belge olarak saklanmaktadır.)

Kayıtlı olanların meslekleri de şunlar: Çiftçi, kunduracı, berber, bakkal, öğrenci, dokumacı, sürücü. Ve bunlar gün boyu çalışırlarmış. Bugün yaşamakta olan kimi tanıklara göre Tekke'de kırktan artık kişinin birlikte yaşamaları doğalmış. Burada kalıp yüksek öğrenim yapanlar da çıkmış.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tekkelerden ne beklediğini gösteren ilginç bir belge de Şeyhülislâm'ın 17.8.1877 (H.7 Şaban 1294) günlü fetvasıdır. 24.4.1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sürmekteyken yollanan bu fetvaya göre, şeyhler her gün bir tekkede toplanarak zikredecekler. İslâmın utkusu, düşmanın (Rusya'nın) yok olması için dua edeceklerdir. Zikrle birlikte 48 sûre okunacaktır. Ayrıca Sultan'ın sağlığına, halifeliğin korunmasına dua edilecektir. Bundan sonra zaman kalırsa, o tekkenin kendine özgü dinsel töreni yapılacaktır.

Şeyhülislâm, bu toplantıların savaş bitine dek sürdürülmesini, yapmayanların, karşı çıkanların cezalandırılmalarını istemektedir.

Genelde tekkede, kimilerine göre her Pazartesi ve Perşembe günleri, kimilerine göre de Cuma günleri Cuma namazından sonra toplanılırmış. Toplantı ikindiye dek sürermiş...

[Bir nakşî, yalnız olarak, temiz giysilerle, kimsenin olmadığı bir yerde (özellikle gece) başına beyaz bir örtü alıp kıbleye dönük oturarak zikreder. Ölümü, gömülmeyi, sorgucu melekleri, kıyameti (dünyanın sonunda bütün ölülerin yeniden dirilip toplanacakları yer ve zaman) ve ahreti (öbür dünyayı) düşünür, kendi içine dönerek, tümüyle dünya işlerinden kopar; yol göstericinin yüzüne de iki kaş arasında varsayarak yirmi kez istiğfar (tanrıdan suçlarının bağışlanmasını dileme) eder. Sonra fatiha ve üç ihlâs okur. "Allahım, dilediğim senin râzılığındadır" sözünün anlamına kendini vererek, önce sesli sonra içten belli sayıda "Allah" adını anar.]

Toplantılar mescid'de yapılıyormuş. Önce Şeyh yerini alıyor. Hep birlikte, makamla, Nakşîbendî tarikatının silsilesi okunuyor. Bundan sonra şeyhin yardımcısı Hatm-i Hacegân okunacağını bildiriyor. Bu 25 kez istiğfar, 7 fatiha, 79 elem neşrah (XCIV. sûre), 1001 ihlâs, yeniden 7 fatiha ve 100 salavat okunmasıdır. Bu okumalarda sayı şaşırılmasın diye 1001 küçük taş kullanılırmış. (Bu taşlar tekkede bugün de durmaktadır.) Hatm-i Hacegân'ın ardından "teveccüh"e geçilirmiş. Bu, yüreğin, aklın tümüyle "Allah"a yönelmesi, tümüyle onunla doldurulmasıdır. Bunun becerebilmek için yüreğin tertemiz olması gerekir. Nakşî'lere göre bu bir yüzleşmedir. Ölmüşlerle ilişki kurabilmektir...

Teveccüh, yalnızca şeyh ya da halifesince ve de ender olarak düzenlenebilirmiş. Teveccühde coşkulanıp, kendinden geçip cezbeye kapılarak haykıranlar olurmuş.

Teveccühten sonra güzel sesliler na't (Hz. Muhammed'e kaside) okurlarmış. Tören şeyhin fatiha okumasıyla bitermiş. İkindi namazı kılınır ve dağılınırmış.

Şeyh İbrahim Edhem ve Şeyh Sadık dönemlerinde, ramazanlarda, mescid'de teravih de kılınırmış.

Kandil gecelerinde ve Kadir gecesinde de toplanılırmış. Kadir gecesinde, akşam üzeri (18-19.00) toplanılırmış. Önce ünlü Özbek Pilâvı yenilirmiş. (Havuçlu, etli, ince kıyılmış portakal kabuklu özel bir pilav. Tekkede bugün de saklanan çok büyük kazanlarla, tencerelerle, kepçelerinle pişiriliyor. 200-300 kişiye pilav verilebiliyor.)

Yemek duasından sonra, yatsıya dek mevlût okunurmuş. Mevlût bitince, şeyh üzerine, özel bir Özbek giysisi olan "çapan"ını alır, özel başlığını-tacını giyer, mescid'deki çelik sandığın (Şeyh İbrahim Edhem yapmış) içinde saklanan sakal-ı şerifi çıkarıp topluluğa gösterirmiş. Toplananlar, Sakal-ı şerifin sedef kutusunu öperler sonra da (kimilerine göre) ilâhiler söylerlermiş. Bir kaynakta[11] Çağatay ve Uygur dillerinde ilâhiler ve Ahmet Yesevi'den şiirler okunduğu söylenmektedir. Sorduğumda, Sayın Cevdet Soydanses de (doğ. 1902) bunu doğruladı.

Zikr günlerinde şeyhler saygı duydukları, güvendikleri şeyhleri de ziyaret edip söyleşirlermiş. Tekkelerin kapatılmasından önce Nakşîbendiler, büyük halife küçük Hüseyin Efendi'yi ziyaret ederlermiş. Yardımcı halifeler de Eczacı Arap Emin Bey ile Mahmut Efendi'lermiş. Daha sonra halifelik görevi Mahmut Paşa imamı Tevfik Efendi'ye, Sarı Emin Bey'e, Lâleli imamı

ve hatibi Bolulu Kudsî Efendi'ye verilmiş.

Özbek Tekkesine de (Cevdet Soydanses'le ve Necmettin Okyay böyle söylemişler) dönemin önemli Üsküdar'lı hocaları gelirlermiş. 1925'de tekkelerin kapatılmasından sonra, yalnızca kandillerde ve kadir gecesinde toplanılırmış. Özbek Pilâvı pişirilir, katılanlara (yukarıda da söylediğim gibi, 300 kişi olurmuş) sunulurmuş. Bir kaynağa göre de yirmi yıldır, Muharrem ayının 14'ünde aşure pişirilmektedir.

Sayın Cevdet Soydanses'le Necmettin Okyay'ın Grace Smith'e söylediklerine göre, Özbekler Tekkesi, son çağda da ressamların, öteki sanatçı ve zanaatçıların sık sık uğradıkları bir yerdir. Bunun kendisiyle konuştuğum Niyazi Sayın da doğruladı. Ulvi Ergüner, Süleyman Erguner, Aka Gündüz, Niyazi Sayın burada ney üflerlermiş.

Bütün bunların dışında, Osmanlı çağında, Özbekler Tekkesi'nin resmi olmayan bir çeşit kültür elçiliği olarak çalıştığı da söylenebilir. Burası Özbekistan'dan gelenler için, kesin uğranılacak yerdir. Bugün bile Özbek asıllılar burayı dergâhları olarak anmaktadırlar.

Devamı gelecek sayıda

[1] Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar* (İstanbul: Gerçek Yay., 1969), 100 Soruda Dizisi.

[2] Abdülbaki Gölpınarlı, *Tasavvuf* (İstanbul: Gerçek Yay., 1969), 100 Soruda Dizisi.

[3] Argun Dündar, "Sultantepe Özbekler Tekkesi," (İTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Uzmanlık Bitirme Tezi, 1982), yayımlanmamış.

[4] Ahmet Işık Doğan, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları: Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikte Fütüvvet Yapıları."

[5] Grace Martin Smith, "The Özbek Tekkes of Istanbul," *Der Islam*, Band 57 (1980), Heft 1.

[6] Yavuz S. Senemoğlu, "Özbekler Yurdunun Hikayesi", *Milliyet* gazetesi (3-4 Temmuz 1983).

[7] "Özbekler Tekkesi Müze mi Oluyor?" *Sebil*, Sayı 194 (24 Eylül 1979).

[8] Yavuz Senemoğlu'na göre (yukarıda 6 no'lu not), bu olay 19. yüzyılda, Sultan Mecit çağında (1839-1861) olmuştur. *Sebil*'deki imzasız yazı ise (yukarıda 7 no'lu not), Sultan Mahmut döneminde olduğunu ileri sürüyor (Hangisi? I. Mahmut 1730-1754, II. Mahmut 1808-1839). Bayan Smith (yukarıda 5 no'lu not), 18'inci yüzyılı kabul ediyor; sultanın adının kaynaktan kaynağa değiştiğini söylüyor.

Ancak, tekkenin yapım tarihi için kesin belgeler vardır:

a) Tekkedeki mescidin son cemaat yerindeki kitabe (yazısı metinde verilmiştir).

b) İsmail Ayvansarayî, *Hadikatü'l-Cevami* (1291-1864-65), II/s. 240'ta, tekkenin yapım tarihi 1753 (H. 1167) olarak verilmektedir.

Bunlara dayanarak, olayın 18. yüzyılda geçtiği söylenebilir.

[9] Yukarıda 3 no'lu kaynaktan edinilen bilgi.

[10] İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, cilt 1, s. 426.

[11] Musahipzade Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı* (İstanbul, 1946).

GEÇMİŞ ŞÖLENLER

(Zeynep Menemencioğlu Koleksiyonundan)

Hamidiye
Kruvazör-ü Hümayunu
Akşam Yemeği

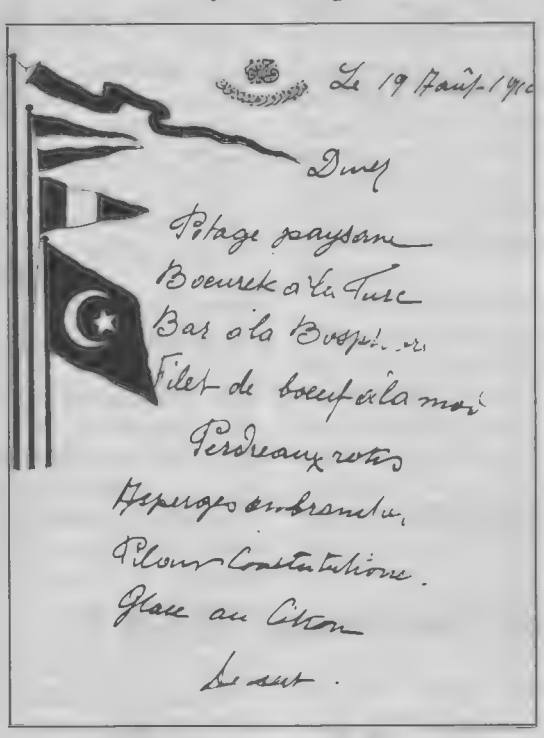

Köylü Çorbası
Alaturka Börek
Boğaziçi Usulü Levrek
Alâmod Bonfile
Keklik Çevirme
Saplı Kuşkonmaz
Meşrutiyet Pilâvı
Limon Dondurması
Tatlı

Balkan Savaşlarının Kahraman *Hamidiye*'si, henüz bu ününe kavuşmadan önce, bir gün Çanakkale Boğazı'ndan geçerken, Süvari Hüseyin Rauf [Orbay] oranın mutasarrıfı Samih Rifat Beyi gemide bir akşam yemeğine davet etmiş. Yemek listesinin arkasını, onlardan başka üç subay (?) da imzalamışlar: Arif, Enver ve Osman Nuri (?).

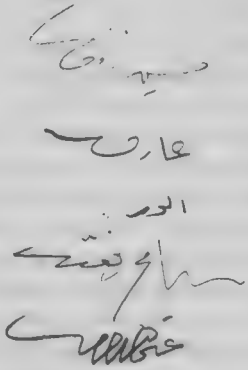

Murad Efendi (1876) (Gabriela Steinhart'ın özel albümünden) (Fotoğraflar: Özdemir Nutku Kitaplığı ve Belgeliğinden.)

ÖZDEMİR NUTKU

Avusturyalı Türk Murad Efendi ve

III. Selim Tragedyası

24 Mayıs 1872, Cuma. Viyana'daki eski İmparatorluk Tiyatrosu (Hofburgtheater)[1] uzun geleceği içinde ilk kez bir Osmanlı diplomatının yazmış olduğu Türk tarihine ilişkin bir tragedyayı oynayacaktır. Bu gösteri için haftalardır sürüp gelen yoğun ve yorucu bir çalışma yapılmıştı. Büyük bir dikkat ve titizlikle hazırlanan bu oyunun o gece açılışı vardı. Bu yapıt Türk tarihinin en ilgi çekici olaylarından birini işliyordu. Yenilikçi padişah III. Selim'in kişiliği, sanatçılığı ve yapmak istediği yenilikler, Alemdar Paşa olayı bu manzum tragedyanın içinde inandırıcı bir biçimde ortaya konuyordu. Oyunun yazarı, Osmanlı İmparatorluğu'nun, önce konsolosluk, sonra büyük elçilik görevini yapan, başarılı bir diplomatı olan Murad Efendi idi.

Murad Efendi'nin Türk uyrukluğuna geçmeden önceki adı Franz Xavier von Werner idi, 30 Mayıs 1836'da Viyana'da doğdu. Babası mülk sahibi bir Hırvat'tı. Gençliği üzerine bilgiler kesin olmamakla birlikte, bugün Viyana'da yaşamakta olan torunu Dr. Gabriele Steinhart[2] ile yaptığımız özel konuşmadan edindiğim bilgilere göre, onun gençlik yılları üzerine iki söylenti var. Bunlardan biri, annesinin doğum sırasında ölmesiyle ona teyzesinin bakıp büyüttüğü ve zorla askere gönderildiğidir. Onaltı, onyedi yaşlarındayken, 1853'te subay adayı olarak Galiçya'ya gönderilen genç Franz'a Rus casusu olarak kuşku duyulan iki kişiyi vurması görevi verilmiştir. Aslında şair ruhlu bir genç olan Franz, onları da yanına alarak Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmıştır. Türkiye'de önce bir gazetenin Fransa muhabiri olarak çalışmış, sonra da Mehmet Ali ve Ethem Paşalarla tanışmıştır. Başka bir söylentiye göre ise, Franz, Avusturya ordusundaki Hırvatları eğitmek için görevlendirilmiştir. Ona iki Hırvat gencini kurşuna dizmesi emredilince de, onlarla birlikte Osmanlılara sığınmıştır.

Ansiklopedik bir kaynağa göre, o

1854 ile 1856 yılları arasında Avusturya imparatorluk ordusunda, "Hussar" alayında teğmen olarak görev yapmıştır.[3] Onun 1853 yılında, Türk uyrukluğuna girdiğini ve Osmanlı ordusunda Kırım Savaşı'na katıldığını, üstleri tarafından beğenilerek kendisine binbaşı rütbesi verildiğini başka bir kaynaktan öğreniyoruz.[4] Franz von Werner'e Murad adı verilmiştir. 1856 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu dış ülkelerde başarıyla temsil etmiştir. Çok kısa bir sürede önce konsolosluğa, sonra da elçilik görevine yükselmiştir. 1859'da çeşitli görevlerle Bükreş'e, 1860'da Palermo'ya gönderilmiş, 1864 yılında Temeşvar'a konsolos olarak atanmıştır. 1873'te Venedik'te başkonsolos olarak görevlendirilmiş, daha sonra aynı görevle Dresden'e gitmiş olan Murad Efendi, 1876 yılında da Paris Büyük Elçiliği müsteşarı, 1877'de Sadrazam Edhem Paşa'nın gözde diplomatlarından biri olarak önce Stockholm, sonra da Lahey Büyük Elçisi olarak görev yapmıştır. Paris Büyük Elçisi olarak görevine başlâmak üzereyken, bir damar tıkanması sonucu 14 Eylül 1881'de, kırkbeş yaşındayken yaşama gözlerini kapamıştır.

Temeşvar'dayken beğenerek seyrettiği, oradaki Alman Tiyatrosu aktrisi, yukarı Silezyalı Henriette Ebell ile evlenmiş ve ondan Geza ile Gaston adında iki oğlu ve Elinor adlı bir kızı olmuştur.[5] Henriette, kocası öldükten sonra, imzasını Henriette Murad Efendi diye atmıştır. Oğlu Geza Murad ise Türk uyrukluğunda kalmıştır.[6]

İyi şiir yazdığı kadar, iyi bir binici olan von Werner, kısa bir sürede o dönemdeki Türk dış siyasetinin aranılan adamı olmuştur. Avusturyalı bir incelemeci onun Müslüman dinini kabul ettiğini yazmaktadır.[7] Murad adını aldığına göre bu bilginin doğru olması gerekiyor. Türkçeyi çok çabuk öğrenen, anadili Almanca dışında, Fransızca, İtalyanca, Hırvatça ve Macarcayı çok iyi konuşan Murad Efendi'nin dil yeteneği herkesi şaşırtmış, daha da önemlisi Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik ilişkilerinde büyük rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Avusturya arasında sağlam bir köprü kuran Murad Efendi'nin bir başka büyük başarısı da İsveç Krallığı ile temsil ettiği ülkeyi birbirine yakınlaştırmasıdır. Kendi de bir ozan olan İsveç Kralı, Murad Efendi'nin ozanlığını beğendiği için, yabancı diplomatlar arasında en çok bununla işbirliği yapmış, çoğu kez de onun dediklerinden dışarı çıkmamıştır.[8] Onun çevresine etkin olan bir kişilik ve kendine özgü bir ozan olduğunu, o dönemde yazın tarihçisi olarak tanınmış Ernst Alker'den öğreniriz. Alker, Freiburg'da yayımladığı incelemesinde Murad Efendi'nin dönemin "en ilginç ozanı olduğunu" belirtmiştir.

Onun diplomatlığına bir örneği Gustav Kühne adında bir Alman yazarı verir:

"Tiyatrodaki başarısı kadar, diplomasi dünyasında da başarılı olan Murad Efendi iki ülke arasında sağlam bir köprü kurmuştur. (...) İlk kez, fesi ve Türk üniformasıyla sarayda gördüğümüz Murad Efendi, akıcı bir Fransızcayla saraylı bir bayanla konuşuyordu. Bu bayan ona Fransızcayı mükemmel konuştuğunu söyledikten sonra Dresden'e gelmişken Almanca öğrenmesinin gerektiğini belirtiyordu. Oysa o bayan bilmiyordu ki, Murad Efendi, ana dili olan Almanca yazdığı şiirleriyle ünlü bir yazardı da".[9]

Murad Efendi'nin gerek yazar, gerekse diplomat olarak incelenmesi, onun kişiliği üzerinde daha birçok aydınlatıcı noktayı ortaya çıkartmaktadır. Kısa yaşamı içinde, bir Türk diplomatı olarak yaptığı hizmetlerin yanısıra, çok sayıda ürün vermiş olan yazarı burada daha çok *III. Selim* tragedyası ile anmak istiyorum. Yazarlık yaşamına, Türk uyrukluğuna geçtikten sonra başlayan ozan, yapıtlarını Almanca yazmıştır. Yirmi yılın üstünde Türklerle yaşıyan ve onların anlayışlarını, özellikleri ve törelerini benimsiyen Murad Efendi'nin onsekiz yapıtı vardır.[10] Bunların dördü şiir kitabı, biri günlük, biri öykü kitabı, onikisi de sahne yapıtıdır. Yazarın 1877'de iki cilt olarak yayımlanan *Türkiye Skeçleri (Türkische Skizzen)*[11] Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki durumunu, Türklerin yaşayışını, törelerini, sanat olaylarını canlı ve renkli bir biçimde, o yaşamın bir parçası olarak ele alır.[12] Ramazanı, Osmanlı Tiyatrosu'nu, Gedikpaşa Tiyatrosu'nda gördüğü Schiller'in *Haydutlar*'ını, İstanbul'un semtlerini, bu semtlerin özelliklerini, Anadolu kentlerini, buradaki düğün göreneklerini, Türk kadınlarını, çocuklarını, memurlarını, devlet adamlarını ve benzer konuları akıcı bir üslupla ustaca anlatır. Murad Efendi'nin anlattıklarına olan sevecen yaklaşımını da buna eklersek, elimize çok başarılı bir biçimde aktarılmış konuları içeren ve kültür tarihimiz için önemli olan bir yapıt geçmiş olduğunu anlarız.

1878 yılında kitap olarak üçüncü baskısı yapılan *Nasreddin Hoca*[13] ise, bu büyük mizah kahramanımızı Avrupa'ya ilk kez doğrudürüst tanıtan bir yapıt olmuştur. Yazar, Nasreddin Hoca üzerinde bazı bilgiler verdikten sonra, onun fıkralarını büyük bir incelikle dizgesel bir çalışmayla aktarmıştır. Bu kitap kısa bir sürede iki kez tükenmiştir. Yazarın incelemeciler tarafından en çok övülen şiir kitabı 1878'de yayımlanan *Doğu ve Batı Şiirleri (Ost und West Gedichte)* adını verdiği yapıtıdır. Bu kitapla, Murad Efendi, o dönemin en iyi ozanları arasında sayılmaktadır. Onun ülkemizde, şiir alanında yaygınlaşmamış oluşunun bir nedeni, tüm yapıtlarını Almanca yazmış olmasında aranmalıdır.

Yazarın, *III. Selim* adını verdiği tragedyası ilk kez 1871 yılında Temeşvar'daki Alman Tiyatrosu tarafından oynanmıştır. Ancak bu oyunun başarılı bir biçimde Avrupa'da tanınması bir yıl sonraya rastlar. 1872 Mayıs ayında, Viyana'daki imparatorluk tiyatrosu olan Hofburgtheater'daki[14] gösteri, tarihsel bir anlam da taşımaktadır; çünkü bu tiyatronun uzun geleneği içinde ilk kez bir Türk diplomatının yazdığı ve Türk tarihini önyargısız olarak işleyen bir sahne yapıtı oynanmaktadır. Osmanlı tarihinin en ilgi çekici tarih dilimlerinden birini işleyen oyunda, III. Selim'in yapmak istediği yenilikler ve Alemdar Paşa olayı başarılı bir şiir havası içinde gösterilmiştir. Baştan sonra manzum olan bu yapıtta izlenen inandı-

rıcı, yapaylıktan uzak sahneler, Türk tarihinin bir dönemini renkli ve canlı bir üslupla sergiler.

Yazarın, kitap olarak basılan metninin[15] başında ek bilgiler vermeyi gerekli gördüğü anlaşılıyor. Önce Türk adlarının nasıl söyleneceğini belirten yazar, daha sonra oyun kişilerinin giysilerini ayrıntılarıyla anlatmaktadır; kişilerin taktıkları süs eşyalarını, giysilerin renklerini, pabuçlarını, sakal ve bıyıklarının biçimlerini de titizlikle açıklamaktadır. Bununla yetinmiyen yazar ayrıca şöyle de bir not koymuş: "Bu oyunun sahneye konuluşu sırasında bu konuda iyi anlaşılmayan, kuşkuda bırakan bir nokta olursa, bu kitabın yazarı tiyatroya giysi ve dekor taslaklarını göndermeye hazırdır."[16]

Bu tragedya, oyun seçiminde çok titiz olan eski Hofburg Tiyatorusu'nda, yani o çağın en önemli tiyatrolarının birinde, seçkin bir oyuncu kadrosu ile sahneye çıkarılmıştır. Burg Tiyatrosu tarihi içinde oynanmış ilk ve son Türk yapıtı olan *III. Selim*'in dekorları, tiyatro tarihi içinde yeri olan Hermann Burghardt, giysileri de yine büyük bir tasarımcı olan Franz Gaul tarafından hazırlanmıştır. Kalabalık bir oyuncu ve figüran topluluğu gerektiren bu oyunun başrolünü Herr Krastel, Valide Sultan'ı Frau Strassmann, Sadrazam Hüseyin Paşa'yı Herr Hallenstein, Alemdar Mustafa Paşa'yı Herr Pettera, Muhtar Ağa'yı Herr Levinsky, Züleyha'yı Fräulein Bogner oynamışlardır.[17] Bu tragedyayı sahneye koyan Herr Sonnenthal, yazarın düşüncesine bağlı kalması ve Osmanlı-Türk yaşayışını doğru bir yolda gerçekleştirmesi açısından çok başarılı bulunmuştur.

Aktris Henriette Ebell: Murad Efendi'nin Temeşvar'da evlendiği Silezyalı tiyatro sanatçısı (Gabriela Steinhart'ın özel albümünden).

Bu oynanışın eleştirilerini ele almadan önce oyunun konusu üzerinde biraz duralım. Beş bölümlük, klâsik anlamda bir tragedya yapısı ile kurulan bu oyunun birinci bölümünün ilk yarısı çarşı içinde, ikinci yarısı ise sarayda geçer. Yazar, birinci bölümde, hem halkın genel görünümünü, hem de saraydan bir kesit vererek oyunun serimi için gerekli olan atmosferi tamamlamıştır. İkinci bölüm ve üçüncü bölümün ilk yarısı sarayın harem dairesinde geçer; yazar, oyunun bu gelişim kesiminde çevrilen dolapları, ikiyüzlülükleri, hileleri, haremin sarayı yönetmesini göstermiştir. Üçüncü bölümün ikinci yarısı, dördüncü ve beşinci bölümler de taht salonunda geçer. Murad Efendi, böylece halkın ve sarayın genel atmosferini verdikten sonra, III. Selim'in öldürülüşündeki siyasal ve özel nedenleri açıklayabilmek için,önce işin örtülü olan arka planını, yani haremdeki olayları sergilemiştir. Ancak bunları gösterdikten sonra işin dış yüzüne, yani taht salonuna girmiştir. Bu açıdan yazarın, dokuyu çok akıllıca işlediği izlenir.

Çarşı yerinde geçen birinci bölümün ilk yarısı, genel durumu ve halkın yeniliklere karşı olan tutumunu, çıkarcıları ve aracıları göstermesi yönünden çok canlıdır. Yeniçerilerin, hocaların, çarşı esnafının tutumları ilk sahnelerde gösterilir. "Nizam-ı Cedit"e yabancı askerlere bakarmış gibi bakılması, yeniçerilerin yozlaşmış durumları ilk yarıda sergilenir. Birinci bölümün ikinci yarısını kapsayan saraydaki görünüm ise çevrilen dolapları, General Sebastiani'nin etkisini, III. Selim'in yalnızlığını verir. Tarihsel gerçeklere de dayanarak Alemdar Mustafa Paşa'yı çok ilginç yapan Murad Efendi, Osmanlı padişahı III. Selim'in acı sonuna doğru adım adım yaklaşırken, Züleyha ile "Nizam-ı Cedit"in genç komutanı İskender Bey arasındaki gizli sevgi bağını da bir yardımcı tema olarak işlemiştir.

III. Selim tragedyasının başarısını, o tarihlerde yazılan eleştiri ve inceleme yazılarından anlıyoruz. Şaşılacak sayıda yazı yazılmış bu oyun için. Bunlardan seçmeler yaparak, bu yazıları aktarmak istiyorum. 25 Mayıs 1872 günü çıkan *Die Presse* gazetesinde Joseph Bayer şunları yazıyor:

"Aslı Viyanalı olan ve burada Türk Konsolosu olarak bulunan Murad'ın *III. Selim*'i olağanüstü bir başarıyla oynanmıya başladı. Oyunu sahneye doğru bir biçimde çıkaran Herr Sonnenthal, alkışın büyüklüğü karşısında her bölüm sonu iki ya da

Mehmed Emin Âli Paşa'nın beşinci sadareti sırasında çekilip Murad Efendi'ye armağan ettiği fotoğrafı. Âli Paşa, 1871 yılının Eylül ayında veremden ölmüştür. (Gabriela Steinhart 'ın özel albümünden)

üç kez sahneye çıkmak zorunda kaldı ve halkı selamladı. Ancak bu alkış yalnızca yönetmenin değildi, yönetmen bu alkışlara yazarı adına karşılık verdi. Nitekim, oyun bitince yazar da sahneye çıktı ve seyirciler tarafından uzun uzun ayakta alkışlandı."

Eleştirmen Bayer, yukardaki sözlerini biraz daha genişlettikten sonra, ertesi gün bu başarılı oyun üzerinde daha etraflıca duracağına söz veriyor. Gerçekten de sözünü tutuyor ve aynı gazetenin ertesi günkü sayısında uzun bir yazı yazıyor. Önce, Avrupa yazınında Türklerin hep ya gülünç kişiler ya da heykel gibi soğuk bir görünüşle gösterildiğini belirten Bayer, böylece sahnede Türk tipinin daha çok bir "kostüm ve maske figürü" olarak kabul edilmiş olmasından yakınıyor. O güne dek, Türkleri böyle gerçek karakterleriyle canlandıran bir yazarın çıkmadığını örneklerle anlatıyor; sonra da yazısını şöyle sürdürüyor:

"Ama dün sahnede gördüğümüz, Murad Efendi'nin konusunu Osmanlı İmparatorluğu tarihinden aldığı *III. Selim* tragedyasındaki Türklere gelince iş değişiyor. Bu kişiler birer kalıp ya da maske değiller; (...) bunlar gerçek, tarihsel, hatta çağdaş Türkler. Bu kişilere yakından dikkatlice baktığımızda yapmacık olan hiçbir şey bulamıyoruz; bu kişiler kanlı canlı ve bizi etkileyecek nitelikte. (...) Uzun yıllar Türklerin hizmetinde olan Herr Murad, oyununda baş karakteri daha kesin çizgilerle ve ayrıntılarıyla gösterebilirdi; tersine, o, Türklerin özelliklerini daha çok genel görünüşler içinde ele almayı doğru bulmuş. (...) Sultanın portresini çizerken düşünceli, geniş bir alın, sanki düşüncelerini uzun kirpiklerinin ardına gizlemek istermiş gibi çukurda gözler, Osmanlıların tipik kartal gagası burnu, küçük bir ağız; öyle ki sakalların dalgaları arasında kişi zorlukla görür böyle bir ağzı. At üstünden çok, divanda oturmaya yarayan yorgun bir gövde; kısacası, melankolinin bir gölgesi, sanki talihsizliğin bilincine varmış bir insan. Fransız tarih ozanı Lamartine'nin çizdiği III. Selim portresi budur. Bizim ozanımız (Murad Efendi) bu ilgi çekici özellikleri daha ileri götürerek oyundaki acı olaya ışık tutmak istemiş".[18]

Bayer, bu yazı içinde III. Selim'in tutumunu Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in liberal eğilimine benzetiyor, ama Selim'i Joseph'e oranla daha talihsiz görüyor. Aynı paralellik bir başka yazar tarafından da belirtilecektir. Buna az sonra geleceğiz. Bayer yazısını şöyle sürdürüyor:

"Üçüncü Bölüm'de Sultan Selim divanı toplar ve bir tiradla yapmak istediklerini açıklar; bunlar 1. bütün yönetim kademelerinde yenilik yapmak, 2. Müslümanlarla Müslümanolmayanlar arasında yasal eşitlik sağlamak, 3. İnanç özgürlüğü, 4. sarayda radikal değişikliklere gidip Haremi devlet işlerinden uzak tutmak. (...) İstanbul'da yaşıyan bir Viyanalı olarak yazar bize hiç bilmediğimiz önemli bir kesiti anadilimizde göstermekle büyük ilgi çekti."

Neue Freie Presse'nin 25 Mayıs 1872 günlü sayısında, *III. Selim*'in büyük başarısından sözeden ve imzasını "Em.K." diye atan bir eleştirmen Murad Efendi'nin iyi bir ozan olduğunu belirttikten sonra Burgtheater yöneticilerini böyle bir ozanı bulup ortaya çıkarttıkları için övüyor. Ancak bir ozanın iyi de olsa, böyle ilk oyunuyla doruğa tırmanmasını da tehlikeli buluyor:

"Türk Franz Joseph'i olan III. Selim üzerine yazılmış olan bu tragedya belirtmeliyim ki çok büyük bir başarıydı. Hatta bir sürprizdi. (...) Murad'ın çalışmasında etkili bir dram var. Oyun sahne sahne gelişiyor; ama gereğinden çok tiyatro efekti ile oyun yer yer aksıyor, hatta duruyor."

Başroldeki Herr Krastel'in çok canlı bir portre çizdiğini yazan eleştirmen, dekor ve giysilerin göz kamaştırıcı güzellikte olduğunu, tiyatronun bunlara çok para harcamış olacağını belirtiyor ve bu konuda daha uzun bir yazı yazacağını açıklıyor. Gerçekten de aynı gazetenin üç gün sonraki yazısında bu konuya yine dönüyor:

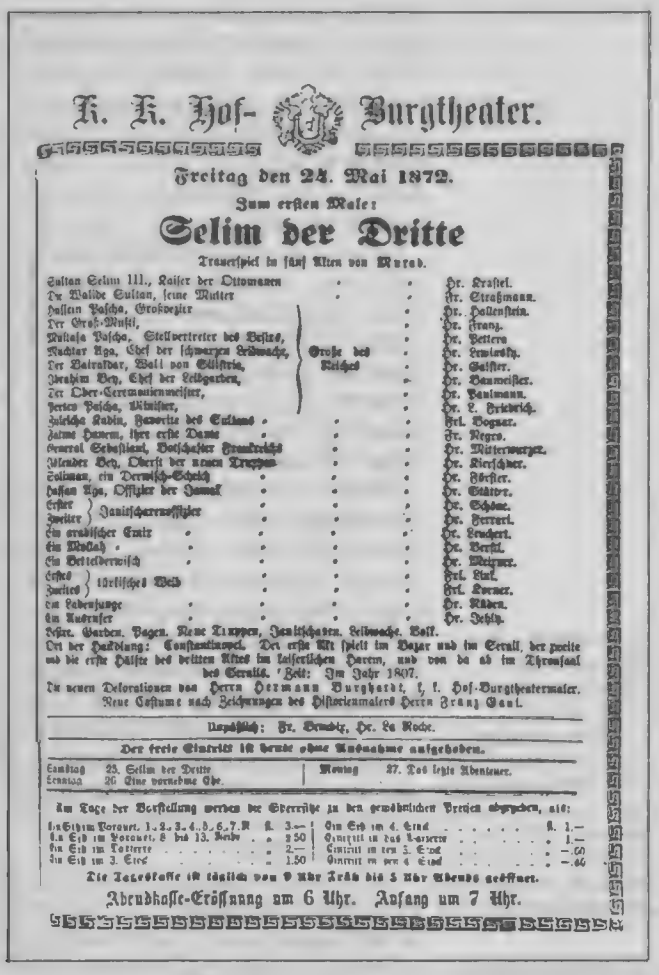

K. K. Hof- Burgtheater.

Freitag den 24. Mai 1872.

Zum ersten Male:

Selim der Dritte

Trauerspiel in fünf Akten von Murad.

Sultan Selim III., Kaiser der Ottomanen		Hr. Krastel.
Die Walide Sultan, seine Mutter		Fr. Straßmann.
Hussan Pascha, Großvezir		Hr. Hallenstein.
Der Groß-Mufti,		Hr. Frang.
Mustafa Pascha, Stellvertreter des Beyrs,		Hr. Petters
Nachtar Aga, Chef der schwarzen Leibwache,	Große des Reiches	Hr. Lewinsky.
Der Baivalvar, Wali von Silistria,		Hr. Gaister.
Ibrahim Bey, Chef der Leibgarden,		Hr. Baumeister.
Der Ober-Ceremonienmeister,		Hr. Baumann.
Perten Pascha, Minister,		Hr. L. Friedrich.
Fatricha Kadin, Favorite des Sultans		Frl. Bogner.
Zaime Hanem, ihre erste Dame		Fr. Negro.
General Sebastiani, Botschafter Frankreichs		Hr. Mitterwurzer.
Alexander Bey, Oberst der neuen Truppen		Hr. Kierschner.
Soliman, ein Derwisch-Scheik		Hr. Förster.
Hassan Aga, Offizier der Janitscharen		Hr. Gabillon.
Erster / Zweiter — Janitscharenoffizier		Hr. Schöne. / Hr. Ferrari.
Ein arabischer Emir		Hr. Leuchert.
Ein Muezzin		Hr. Berthl.
Ein Bettelderwisch		Hr. Meixner.
Erstes / Zweites — türkisches Weib		Frl. Lind. / Frl. Lorner.
Ein Lehrjunge		Hr. Rüden.
Ein Ausrufer		Hr. Jehly.

Derwische. Gardisten. Pagen. Neue Truppen, Janitscharen. Leibwache. Volk.

Ort der Handlung: Constantinopel. Der erste Akt spielt im Bazar und im Serail, der zweite und die erste Hälfte des dritten Aktes im kaiserlichen Harem, und von da ab im Thronsaal des Serails. Zeit: Im Jahr 1807.

Die neuen Dekorationen von Herrn Hermann Burghardt, k. k. Hof-Burgtheatermaler.
Neue Costume nach Zeichnungen des Historienmalers Herrn Franz Gaul.

Verantwortlich: Fr. Dembsky, Hr. La Roche.

Der freie Eintritt ist heute ohne Ausnahme aufgehoben.

Samstag 25. Selim der Dritte | Montag 27. Das letzte Abenteuer.
Sonntag 26. Eine vornehme Ehe.

Am Tage der Vorstellung werden die Eintrittspreise zu den gewöhnlichen Preisen abgegeben, als:

Im Sitzen Parquet, 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. R.	fl. 3.—	Ein Sitz im 4. Stock	fl. 1.—
Ein Sitz im Parquet, 8 bis 13. Reihe	„ 2.50	Eintritt in das Parterre	„ 1.—
Ein Sitz im Parterre	„ 2.—	Eintritt in den 3. Stock	„ —.60
Ein Sitz im 3. Stock	„ 1.50	Eintritt in den 4. Stock	„ —.40

Die Tageskasse ist täglich von 9 Uhr Früh bis 5 Uhr Abends geöffnet.

Abendkasse-Eröffnung um 6 Uhr. Anfang um 7 Uhr.

20 Pfennige.

Universale Bibliothek

657

Selim der Dritte.

von

Murad Efendi.

Solda, 1872'de Viyana Saray Tiyatrosu'nda oynanan III. Selim *tragedyasının rol dağılımını gösteren broşür.*
Sağda, III. Selim *tragedyasının 1872'de yapılan ilk Almanca baskısı.*

"Yeni bir tragedyanın, *III. Selim*'in yazarı, öğrendiğimize göre, Viyana doğumlu olup Avusturya ordusunda bulunmuş, sonra da Türkiye'ye giderek orada Müslüman olmuş. Oyundaki retorik ve süslü dil, bize hemen kendi şiir üslûbumuzu anımsattığı gibi, Osmanlı şiirinin de o güzel, büyülü havasını estiriyor."[19]

24 Mayıs 1872 günlü *Wiener Zeitung*, tiyatro haberleri sayfasında, o gece yepyeni ve genç bir yazarın çok ilginç bir oyununun Burgtheater'de oynanacağını haber veriyor. *III. Selim* tragedyasının seyirci önüne çıkarılmasında çalışan ünlü sanatçıların adını veriyor. Bu yazı daha çok haber niteliğinde basılmış. Aynı gazetenin dört gün sonraki, 28 Mayıs günlü sayısında ise A.W. Ambros, son derecede beğendiği bu tragedyanın şiir gücünü överek yazısına başlıyor:

"Oyunun serimi başarılı, çeşitli kişileri tanıdığımız bir sokak sahnesinde İstanbul'un atmosferini yaşıyoruz."

Yazarın beğenmediği noktalar da var:

"Bu serim sahnesinden sonra her şey çok bireysel oluveriyor. Hemen her karakterin ipi oyun yazarının elinde. Her karakter aynı ağızdan, yani yazarın ağzından konuşuyor. Oyun kişileri klâsik Fransız tragedyalarındaki gibi hareket ediyorlar ve hepsi de süslü ve uzun tiradlarla konuşuyorlar. (...) Belli ki tiyatro yönetimi, bu zor oyun için hiçbir özveriden kaçınmamış, oyun ve sahne düzeni için ne gerekliyse yapmışlar. Dekora çok para harcanmış, tıpkı yeni bir bale sahneye koyuyormuş gibi: Çeşitli yeni dekor parçaları, kapalı çarşının önündeki sokak, arkada Ayasofya'nın silüeti, göz kamaştırıcı bir saray; sanki gerçek saray alınıp da sahneye çıkarılmış. Birinci sahnede aksiyonu çok canlı bir duruma getiren çok güzel,görülmedik giysiler, gerçek süs eşyalarından ayırtedilemeyecek parlaklıkta takılar var. Bütün bunlar çok güzel. Hatta Züleyha' nın sürdüğü koku bütün tiyatro salonunu bir anda kapladı. Ama bu da naturalizmi biraz aşırıya götürmek olmuyor mu? Ya bu sahne bir ahırda geçseydi, o zaman ahırın parfümünü de mi koklamaya zorlanacaktık?"

25 Mayıs 1872 günlü *Neues Wiener Tagblatt*'taki imzasız yazıda, *III. Selim* ile Viyana seyircisini yürekten vuran Murad Efendi yine bir övgü konusudur. Bu yazıda, oyundaki Osmanlı padişahının tıpkı Viyanalı bir liberal gibi konuştuğu belirtiliyor. Bu yazıda da, Sultan III. Selim, Avusturya- Macaristan İmparatoru Franz Joseph'e benzetiliyor. Bunun için de oyu-

nun temasının Viyanalılara yabancı gelmediğinden sözediliyor, sonra da şunlar söyleniyor:

"Her bölümden sonra, yönetmen Sonnenthal, yazarı temsilen sahneye çıkıp halkı selamladı. Perde son kez kapandığında da Murad Werner Efendi sonu gelmiyen alkışlara teşekkürünü belirtmek için dört beş kez sahneye çıkıp seyircileri selamlamak zorunda kaldı."

Oyun üzerinde yazılmış yazılardan yapmış olduğum alıntılar bile *III. Selim*'in dönemi içinde başarılı bir oyun olduğunu vurguluyor. Birçok tiradla gelişen ve klâsik Fransız tragedyası biçiminde kaleme alınmış olan bu yapıt, yine konunun işlenişi, karakterlerin ele alınışı ve olaya doğru bakışı içerdiğinden bugün de sahneye getirilebilecek bir oyundur.

Viyana'da doğmuş, onyedi yaşında Türkiye'ye gelmiş ve Türk uyrukluğuna geçip bu ülkeye büyük hizmetleri dokunmuş olan Murad Efendi, yazarlık yaşamına Türkiye'ye geldikten sonra başlamış ve olgunluk döneminde birbirinden ilginç onsekiz yapıt üretmiştir. O yapıtlarını Almanca yazmıştır, ama Doğunun romantizmi içinde bir Türk gibi duymuş ve düşünmüştür. Ancak bundan da önemlisi, onun, Türkiye ile Avusturya devletleri arasında kurmuş olduğu sıcak, insancıl köprüdür.

---

[1]Bu tiyatro 1888 yılının sonunda yıktırılmış ve yerini o tarihte yapımı biten daha büyük bir saray tiyatrosuna (bugünkü Burgtheater'a) bırakmıştır.

[2]Diş doktoru Gabriele Steinhart-Murad, Murad Efendi'nin oğlu Gaston Şevket Murad'ın kızıdır. Babası 1936 yılında Viyana'da ölünce, ona annesi Frau Gabriele Murad bakmıştır. Dr. Steinhart-Murad, bugün de babadan kalma evde oturmaktadır. Murad Efendi'nin öteki torunu, Gabriele'nin erkek kardeşi Profesör Anatol Murad da bu konuşmada hazır bulundu. İyi bir rastlantı olarak Prof. Murad o sırada, çalıştığı Puerto Rico Üniversitesi'nden izin alarak Viyana'ya, kardeşinin yanına gelmişti. Onlarla yaptığım konuşma 1966 yılının Mart ortasında oldu. 1980'de Viyana'ya yeniden gittiğimde Dr. Steinhart'ı bulamadım, ama kapısının üstündeki levhaya Steinhart soyadının yanına Murad'ı da eklemiş olduğunu memnuniyetle gördüm.

[3]Constant von Wurzbach, *Biographische Lexikon*, K.K.Hof-und-Staatsdruckerei, Wien, 1886. Murad Efendi üzerine daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Dr. Heinrich Ziegler, *Murad Efendi* (doktora tezi) Münster 1917.

[4]Wilhelm Kosch, "Ein österreichischer Dichter und türkischer Diplomant in Holland," Der *Wächter*, 22. yıl, Cilt 1, 1940,ls. 51-2

[5]Geza Arifi Murad 1931'de Kremsmünster'de, Gaston Şevket Murad 1936'da ve Elinor Murad 1921'de Viyana'da ölmüşlerdir.

[6]Bkz. Franz Brümmer, *Deutsches Dichter-Lexikon*, Eichstadt-und-Stuttgart 1877.

[7]"Em.K.", *Neue Freie Presse*, 28 Mayıs 1872, Aktüalite Eki, s. 1-2.

[8]Gustav Kühne, *Illustriertes Musik-und Theater-Journal*, 19 Temmuz 1876.

[9]aynı.

[10]Şiir Kitapları: *Doğudan Sesler* (1859), *Thüringen'den Geçerken* (1870), *Doğu ve Batı Şiirleri* (1878), *Baladlar ve Betimlemeler* (1878); Oyunlar: *III. Selim* (1871), *Marino Faliero* (1871), *Ines de Castro* (1872), *Kreuzhof Yolunda* (1872), *Kendine Eş Arayan Öğretmenin Yolculuğu* (1874), *Akıntıda* (1874), *Bogodil* (1874), *Johanna Gray* (1875), *Mirabeau* (1875), *Vazo* (1875), bunlardan başka tarihleri olmayan *Bir Roman* (Tek bölümlük güldürü) *Sarayda* (ciddi oyun); Günlük: *Türkiye Skeçleri* (1877); Öyküler: *Nasreddin Hoca* (1878).

[11]Belgeliğimde, Murad Efendi'nin 4 Kasım 1876'da Sadrazam Edhem Paşa'ya imzalamış olduğu nüsha bulunmaktadır.

[12]Bu kitabın 1. cildinde şu konular yer alır: Çanakkale Boğazı, Haliç, İstanbul'da Gezinti, Anılar, Kıbrıs'ta Temmuz Ayı, Anadolu İzlenimleri; 2. ciltte de şunlar vardır: Türkiye'de Harem ve Kadın sorunları, Osmanlı kadınları, Türk Çocuklarının Yaşamı, Doğuda Efendi-uşak, Osmanlı Memurları, Saray Görevlileri, Ulema, Dervişler, Osmanlı Hanedanı, Osmanlı Devlet Adamları, Osmanlılarda Şiir.

[13]*Nasreddin Hoca, Ein osmanische Eulenspiegel*, Oldenburg 1878 (3. Basım).

[14]O sırada bu tiyatronun sanat yönetmeni tanınmış bir kişi olan Dr. Franz von Dingelstedt'tir.

[15]*Selim Der Dritte*, Trauerspiel in fünf Aufzügen von Murad Efendi, Leipzig, Verlag von Philipp Reclam, jun.

[16]a.g.y., s. 90.

[17]Öbür rollerde şu sanatçılar vardı: Silistre Valisi- Herr Galster; İbrahim Bey- Herr Baumeister, Baş Teşrifatçı- Herr Paulman, Pertev Paşa- Herr L. Friedrich, Fatma Hanım- Frau Negro, General Sebastiani- Herr Mitterwurzer, İskender Bey- Herr Kirschner, Derviş Süleyman- Herr Förster, Hasan Ağa- Herr Staetter, Birinci Yeniçeri- Herr Schöne, İkinci Yeniçeri- Herr Ferrari, Arap Emiri- Herr Leuchert, Bir Molla- Herr Verstl, Dilenci Derviş- Herr Meixner, Birinci Kadın- Fräulein Link, İkinci Kadın- Frl. Korner, Bir Hamal- Hr. Rüden, Çığırtkan- Hr. Jehly.

[18]*Die Presse*, 26 Mayıs 1872, Ek, s. 1-2

[19]"Em.K." *Neue Freie Presse*, 28 Mayıs 1872, Ek, s. 1-2.

Alpay Kabacalı

TÜRKİYE'DE YAZARIN KAZANCI

2. BASKI

İlk baskısı basında geniş yankılar uyandırmıştı:

"Yalnız yazarları değil, herkesi ilgilendiren bir konu."

"Bir roman gibi okunan bu eser, üniversitelerin bile başlatamadığı edebiyat sosyolojisi çalışmalarına bir başlangıçtır."

DEĞİŞEN DÜNYA YAYINLARI: P.K. 764 Sirkeci-İstanbul

TÜRKİYE GENEL DAĞITIMI: İstanbul: YA-DA A.Ş. Dr. Şevki Bey Sok. Divanyolu Tel: 520 74 72 Ankara: YA-DA A.Ş. Konur Sok. 17/5 Kızılay Tel: 18 90 99 İzmir: DATİC İkinci Beyler Numanzade Sok. 27/A Konak Tel: 13 87 86

Prof. Dr. TALÂT TEKİN

Brâhmî Yazısı İle Eski Türkçe Metinler

Eski Türkçenin (Uygurcanın) yazımı için kullanılmış olan yazılardan biri de Brâhmî yazısıdır.

Brâhmî yazısı, adından anlaşılacağı üzere, Hint kökenli bir yazıdır. Hindistan'da Sanskritçenin yazımı için kullanılan Brâhmî yazısı, Budizm ile birlikte Orta Asya'ya gelmiş ve her şeyden önce Sanskritçe dinî metinlerin yazımı için kullanılmıştır. Bu yazıyı Orta Asya'da ilk kez kullananların Budist Tohar'lar veya Saka'lar oldukları sanılıyor. Tohar'lar veya Saka'lar Brâhmî yazısına bazı yeni işaretler ilâve etmiş ve onu geliştirmişlerdir. Budist Uygurlar işte bu Toharlarca veya Sakalarca tadil edilmiş Brâhmî yazısını almışlar, kendileri de bu yazıda bazı değişiklikler yapmışlardır.[1]

Brâhmî yazısı bir hece yazısıdır. Bu yazıda her işaret ya belirli bir ünlüyü veya belirli bir ünsüzle onu izleyen bir "a" ünlüsünü, yani *pa, pha, ba, bha* vb. tarzında açık bir heceyi gösterir. Bir işaretin *a*'dan başka bir ünlüyü göstermesi isteniyorsa, o takdirde işarete küçük bir ilâve yapılır. Bir önceki işaretin üzerine konulan ince yatık bir çizgi ve asıl işaretin üzerine konulan bir nokta o işaretin ünlüsüz (eski deyimle, *sâkin*) okunacağını gösterir. İşaretin üzerindeki açık, yani içi boş, bir nokta da hecenin genizli *(nasal)* olduğu anlamınadır.

Brâhmî yazısı, Grek ve Ermeni yazıları gibi, soldan sağa yazılır.

Brâhmî yazısının kökeni kesin olarak bilinmiyorsa da bu yazının da Sami alfabesinin uzak sürgünlerinden biri olduğu söylenebilir. Hindistan'ın kuzeybatı bölgelerinde kullanılan ve Brâhmî yazısına göre daha az mütekâmil olan Kharôştî alfabesi sağdan sola yazılır ve Aramî kökenlidir. Bu alfabenin İsa'dan önce 5. yüzyılda ortaya çıktığı ve İran yolu ile Hindistan'a geldiği muhakkak gibidir. Ancak, daha arkaik şekiller gösteren Brâhmî yazısı hakkında böyle kesin bir yargıya varmak zordur. Bazı bilginler Brâhmî yazısının kökenini Güney Arabistan' da aramışlardır. Bunlara göre, Güney Arapçasının yazımı için kullanılan Sami alfabelerinden biri Sabalı tüccarlarca Hindistan'a götürülmüş ve Brâhmî yazısına modellik etmiştir. Alman bilginlerinden Bühler'e göre ise Brâhmî yazısı, Harôştî gibi, Aramî kökenlidir.[2] Bühler'in bu teorisi, büyük bir ihtimalle, doğrudur. Hint alfabesinin çekirdeğini teşkil eden birkaç işaretle en eski Kuzey Sami alfabesindeki harfler arasında gerek şekil gerekse ses değeri bakımından büyük bir benzerlik vardır. Hintliler 22 Sami işaretinden bazılarına farklı değerler verdikleri gibi, yazıya bazı yeni işaretler ilâve etmek gereğini de duymuşlar ve bunu çabucak yapmışlardır. Sami kökenli işaretlerin Brâhmî yazısında tuhaf görünmelerinin bir nedeni Hintlilerin harfleri satır çizgisinin üstüne değil de altına yazmak alışkanlığında olmalarıdır. Hint yazısında, böylece, harfler, baş aşağı gelmiş ve çamaşır ipi görünümünü kazanmıştır.

Brâhmî alfabesindeki ünlü işaretleri *(a, ā, e, i, o, u* ve *ū)* Türkçenin ünlülerini yazmaya elverişli olmadığından, açık *e*, normal *e, ö* ve *ü* ünlülerini yazmak için türlü işaret gruplarından yararlanılmıştır. Şöyle ki *aya* işaret grubu Türkçedeki açık *e (ä)* ünlüsünü, *eya* grubu ise normal *e (ë)* ünlüsünü gösterir. Ayrıca, *oya* işaret grubu *ö* ünlüsünü, *uyu* grubu da *ü* ünlüsünü yazmak için kullanılır. *Oyo* ligatürüne gelince Gabain'in uzun *ö* ünlüsünü gösterdiği kanısında olduğu bu işaret de galiba sadece kısa veya normal *ö* değerindedir.[3] Bunun benzeri olan *uyu* işaret grubunun normal *ü*'yü yazmak için kullanılması bu görüşü destekler.

Türkçedeki *ı* ünlüsü için Brâhmî alfabesinde belli bir harf veya işaret yoktur. Bu art ünlü genellikle *i* ünlü işareti ile gösterilir. Bazı hallerde de bu ünlü Sanskritçede hece kuran ünlü değerindeki *ḷ* ve *ṛ*'yi gösteren işaretlerin üzerine iki nokta konulmak suretiyle yazılır. Nadir olarak da *ı* ünlüsü *e* ünlüsü ile sonlanan *ge, we* vb. gibi hece işaretleri ile gösterilir.

Brâhmî yazısındaki *ünsüz + a* şeklindeki hece işaretlerine gelince, bunların toplam sayısı, 28'i eski, 7'si de yeni olmak üzere, 35'tir. Ünlüsüz (eski deyimle, *sâkin* veya *harekesiz*) hecesonu ünsüzleri *k, p, m, r, l, ś* (palatal *s*), *ṣ* (retrofleks, tersçevrik *s*) ve *s* için de üstleri noktalı 8 ayrı harf vardır. Brâhmî yazısının diğer işaretleri türlü ünsüzlerin *a*'dan başka ünlülerle oluşturduğu türlü hece işaretleri ile ligatürlerdir. Bunlar da iki türlüdür: 1. Tek ünsüzle tek ünlüden veya diftongdan oluşan işaretler (*lā, le, lo, lö, lay* vb.), 2. Bir ünsüz grubu ile bir ünlüden oluşan işaretler (*nda, ntu, nya, qli, gsi* vb.) Brâhmî yazısında bunlardan başka *iki, umu, uya, ula* ve *lar* gibi ses gruplarını gösteren fakat az kullanılan ligatürler de vardır.

Sanskritçenin fonolojik yapısı gereği ortaya çıkan bu hece işaretleri ve ligatürlerle Türkçe kelimelerin yazılışı çok değişik ve şaşırtıcı bir görünüm arzeder. Örneğin *toz tuprāq* "toz toprak" gibi iki kelimelik bir ibare Brâhmî yazısı ile *to ztu prā q* tarzında yazılır; *barmışlar* veya *parmışlar* "gitmişler" gibi bir kelime *pā rmi śtā r* şeklinde dört işaret (*Aksara*) ile yazılmak zorundadır; *tengri* "tanrı" kelimesi *tya ṅri, andag* "öyle" kelimesi *ā ndā ġ, aġzıntın* "ağzından" kelimesi de *ā ġzi ntim* tarzında yazılır. *Qa yu tiṃ = qayutın* "nereden" gibi Türkçenin hecelenis sistemine uygun yazılışlar da varsa da bunlara pek nadir rastlanır.[4]

Yazı	Ses değeri	Yazı	Ses değeri
	a		kha
	ā		ga
	(aya =) e		gha
	ı, i		ṅa (gırtlak)
	u		ça
	ū		ça
	(uyu =) ü		ca
	kapalı e		ña (damak)
	(eya =) e		ṇa (damak tepesi)
	a i		ta
	o		tha
	(oya =) ö		da
	(oyo =) ö		dha
	ka		na (diş)

Yazı	Ses değeri	Yazı	Ses değeri
	pa		-p (hece sonu)
	pha		-m (hece sonu)
	ba		-r (hece sonu)
	bha		-l hece sonu)
	ma		-ś (hece sonu)
	ya		-ṣ (hece sonu)
	ra		-s (hece sonu)
	la		ḳa (ü)
	va		ġa (ü)
	śa (damak)		ḍa (ü)
	ṣa (damak tepesi)		dza
	sa		wa
	ha		za
	-k (hece sonu)		ża (damak)

Türkçedeki art *ı* ünlüsünün bazı durumlarda Sanskritçede hece kuran *r* ve *l* ünlümsü (sonant) işaretleri ile gösterildiğine yukarıda değinmiştik. Bu gibi yazılışlar için de birkaç örnek verelim: *sā r ġ = sārıġ* veya *sarıġ* "sarı", *sū wsā l q = suwsalıg* "susuzluk", *tim lr ġ = tınlıġ* "canlı, mahlûk" vb. gibi.[5]

Brâhmî yazısı, görüldüğü gibi, öğrenilmesi ve öğretilmesi oldukça zor bir yazıdır. B/p, s/ş, k/g, o/u, ö/ü vb. gibi fonetik incelikleri gösterebilmesi bakımından dakik bir yazı sayılsa da kolay ve pratik olmadığından Brâhmî yazısı eski Türkler arasında pek yayılmamış, Turfan ve civarı gibi dar bir coğrafî bölgede nispeten kısa bir süre (10. ve 11. yüzyıllar?) kullanılmıştır.

Brâhmî yazılı Eski Türkçe metinlerin sayısı azdır. Turfan'da bulunup Berlin'e getirilen Brâhmî yazılı eski Türkçe (Uygurca) metinlerin sayısı 100 civarındadır. Bunların hemen hepsi tam yazmalar olmayıp, yazma parçaları veya parçacıklarıdır. Brâhmî yazılı Uygurca metinler içerik bakı-

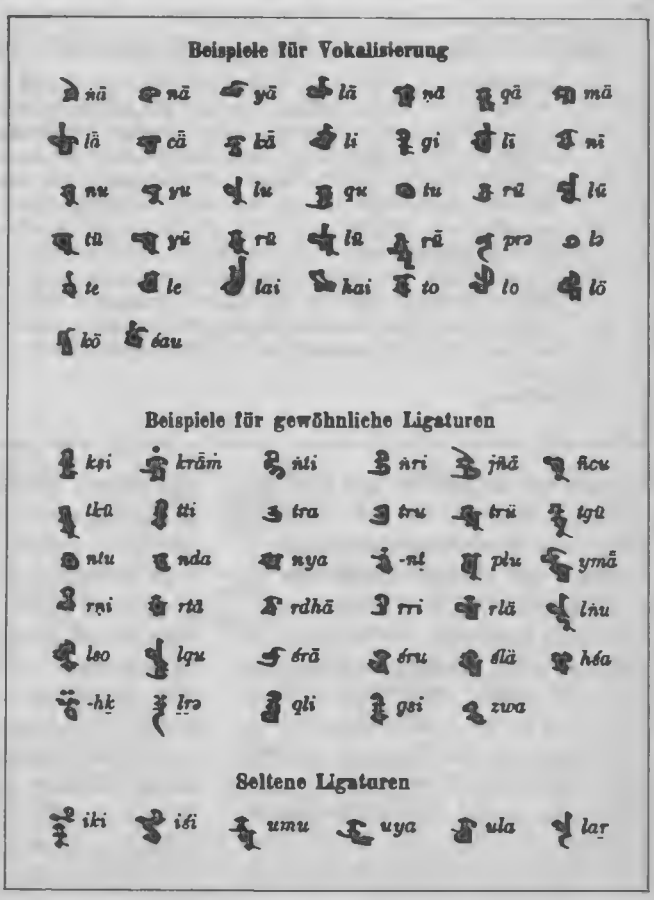

Üstte: A. Dilâçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, *Ankara 1974 (Türk Dil Kurumu Yayınları: 227)'ten.*

Yanda: Brâhmî yazısında ünsüz + ünlü birleşimleri için örnekler (üstte). Yaygın olarak kullanılan ligatürlere örnekler (ortada) Nadir ligatürler (altta) A. von Gabain, Alttürkische Grammatik *(Leipzig 1950)'den*

Probe von Brâhmi-Schrift

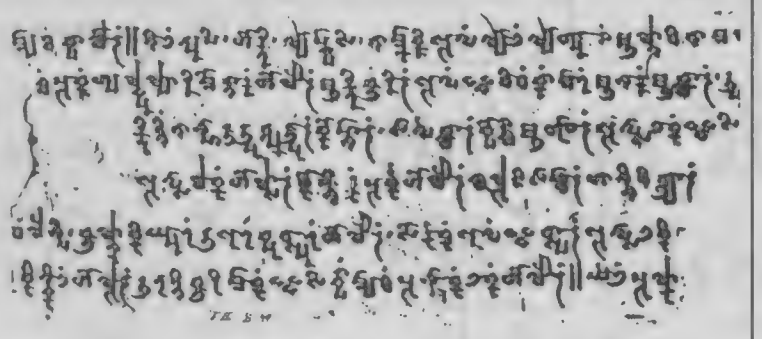

1 ... -mäk kälïr || til tüpi · bhogzi . öpkäsi · tämgäqi süw öl ödüş ältäci tämra ...

2 ... k puq bhälkülärï montağ bholor (·) ağzï qurïr süw icip qanmaz äşağ äqlär · ü . .

3 ... ğğzïntïn täşhärü üntürür qoğşar · säweqlär köngli ätär süwsälıq isi / ...

4 . süwsälaq bholsär qoğşaq purqe bholor tulüngï sänčär bhäşsi tiltrür ...

5 ... / p lespi · qulqäqi yüz usuz küçsüz bholor · soğeq suw icsär süwsälaqi ...

6 ... qizqil bholür (·) uzatlï qurimäq isirkänmäk püşmäqlıq bholor || yel pülgä ...

A. von Gabain, Alttürkische Grammatik *(Leipzig 1950), s. 36-37 Brâhmî yazılı orijinal metin ve metnin Gabain tarafından yapılan yazıçevrimi.*

Metnin Normalleştirilmiş Uygurcası ve Bugünkü Türkçesi:

1) ... -mek kelir // til tüpi, boğzı. öpkesi, tamğaqı suw öl ödüş altaçı tamarla/rı...
... -mek gelir. // Dil ucu, boğazı, ciğerleri, damağı, su ve nem alan damarları...
2) ... -k puq belgüleri montağ bolor (.) ağzı qurır suw içip qanmaz aşağ aqlar. ü...
... kuvatra belirtileri şöyle olur (:) ağzı kurur, su içip kanmaz yemeği, reddeder...
3) ... /a/ğzıntın taşğaru üntürür qoğşar. sawıqlar köngli atar suwsalıq isi...
... ağzından dışarı çıkarır, gevşer, halsizleşir, kalbi atar, susuzluk ve hara(ret)...
4) .../suwsalıq bolsar qoğşaq purqı bolor tulungı sançar başı titrer...
... susuzluk olunca gevşek ve ekşi yüzlü olur, şakakları ağrır, başı titrer...
5) ...-p lespi qulqaqı yüz u(z)suz küçsüz bolor. soğıq suw içser suwsalıqı ...
... balgamı. Kulakları sağır (?), işgörmez ve güçsüz olur. Soğuk su içse susuzluğu...
6) ... qızğıl bolur (.) uzatı qurımaq isirkenmek puşmaqlıq bolor//
...kızıl olur; uzun süre kuruluk, hararet ve sinirlilik (illeti ile müptelâ) olur //
yel pulga....
yel sancı(ları?)...

mından tıp, takvim vb. gibi konularla ilgili fragmanlardır. Ait oldukları Eski Türk diyalekti ise Gabain'in *y*-diyalekti diye adlandırmış olduğu Eski Türk veya Uygur diyalektidir.

Brâhmî yazılı Eski Türkçe veya Uygurca metinlerin değeri konu veya içeriklerinde değil, yazılarının türü ve imlâ tarzı ile bu imlâ tarzının aksettirdiği şaşırtıcı telâffuz veya söyleniş özelliklerindedir. Gerçekten de A. von Gabain'in yayımladığı Brâhmî yazılı Uygurca metinlerin dili, Uygur, Manihey ve Soğd alfabeleriyle yazılmış metinlerin dilinden çok farklıdır. Brâhmî yazılı Uygurca metinlerin dil özellikleri şöylece sıralanabilir: 1. Kelime başında *b* yerine daha çok *p* bulunması, 2. Geniş yuvarlak *o* ve *ö* ünlülerinin ilk hece dışındaki hecelerde de bulunması, 3. Kapalı *e (ė)* ünlüsünün bulunması ve nihayet, 4. Uzun ünlülerin bulunması.

Bu özelliklerden birinci ve ikincisi daha çok Altay diyalektlerinin karakteristik özelliklerindendir. Kapalı *e* ünlüsü ise, fonem olarak, sadece Azerî Türkçesinde bulunur. Sonuncu özellik olan uzun ünlülere gelince, bunlar sistematik olarak bugün yalnız Türkmence ile Yakutçada korunmuştur. Özetle belirtmek gerekirse, Brâhmî yazılı Uygurca metinlerin dil özelliklerinin hepsini bünyesinde taşıyan bir Türk dil veya diyalekti yoktur.

Brâhmî yazılı Eski Türkçe metinlerdeki uzun ünlüler şaşırtıcıdır ve inandırıcı olmaktan çok kere uzaktır. Örneğin *adaq* "ayak" gibi bir kelimenin her iki hecesindeki *a* ünlüsü, Brâhmî yazılı metinlere bakılacak olursa, kısa değil uzundur: *âdâq* (G 12, L 33 a; *ädhäq* G 58, L 24a, 29).[6] Bu kelimedeki ünlülerin kısa olduğunu Türkmence *(ayak)* ve Yakutça *(atah)* karşılıklarından biliyoruz. Bunun gibi, kısa *a* ile olması gereken *al-* fiili de Brâhmî metinlerinde çoğu kez uzun *ā* ile karşımıza çıkmaktadır: *ālsār* "alsa", *ālip* "alıp", *āltāçi* "alan",vb.gibi. Buna karşılık, uzun ünlü ile olması gereken *bol-* "olmak" fiili her zaman kısa *o* ile *bol-, bhol-, pol-* tarzında yazılır; hattâ bazan ilk hece ünlüsü düşmüş olarak *plor* (*polor* yani *bolur* "olur" yerine) şeklinde yazıldığı da olur.

Bu yazımızda ünlü türkolog Annemarie von Gabain'in yayımladığı Brâhmî yazılı metin parçalarından *(Türkische-Turfan Texte VIII,* Akademie-Verlag, Berlin 1954) seçtiğimiz üç metin örneği veriyoruz. Dikkat edileceği gibi, metin parçalarından tıpla ilgili olan ilki tümüyle Türkçedir. Öbür iki metin ise Sanskritçe kelime veya ibareleri Türkçe çevirilerinin izlediği Sanskritçe-Türkçe ard arda çeviri şeklinde iki dillidir. Bu tarz çeviri, yöntem bakımından, İslâmi dönemde sık sık başvurulan satıraltı çeviriye benzer. Ondan farkı, çeviri kelime veya ibarelerin orijinallerinin altında değil de hemen ardında ve onlarla aynı satırda olmasıdır.

[1] A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik,* Leipzig 1950, s. 32.

[2] Holger Pedersen, *The Discovery of Language,* Indiana University Press, Bloomington 1962, s. 189, 190.

[3] A. von. Gabain, a.g.e., s. 34.

[4] A. von Gabain, *Türkische Turfan-Texte VII,* Berlin 1954, s. 4.

[5] Aynı yer.

[6] Aynı eser, s. 85.

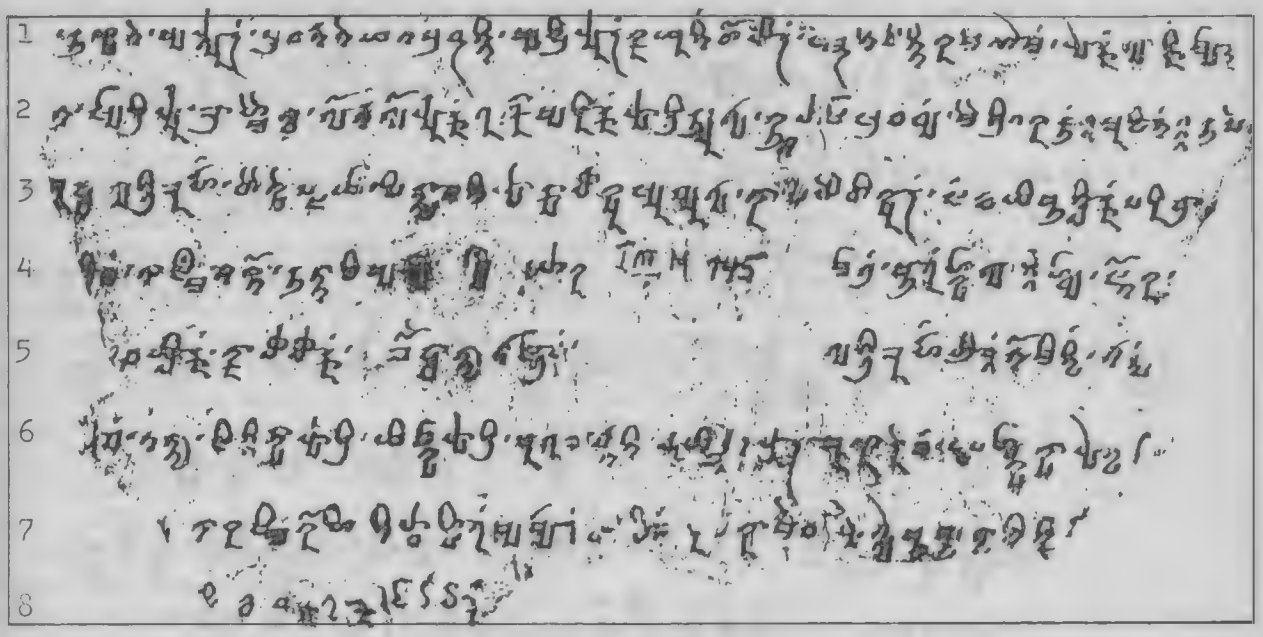

Annemarie von Gabain, Türkische Tuffan-Texte VIII *(Berlin 1954)'ten.*

Metnin Normalleştirilmiş Uygurcası ve Bugünkü Türkçesi

1) ... r. *uhyate.* aya ltyu *r.* *pravartete yaga pravṛtti.* aya wri lyu *r* qa yu tiṃ bho lo *r.*
eltür. ewrilür qayutın bolor.
iletir. evrilir her nerede ise.

2) ... *na.* sya rri lyu. *brāhmaiś ca.* tyo rt tyo rlyu g za rdzā aya ri g lyā rri uyu zyā.
serilü. tört törlüg zardzā erigleri üze.
serilip. dört türlü Brahma varoluşları ile.

kuśalaṣāsrava cyam. *maitri 1* *karum 2* *mudit 3* *upe/kṣā 4 ...*
1. aşk, 2. şefkat, 3. dostluk, 4. kayıtsızlık.

3) ... *buddha.* tya ṅri bu rhāṃ. *bhaikşepsayā.* pi nwā dh ti lyā gyā li kyu şyu şyu zyā.
tengri burhan. pinwādh tilegeli küsüş üze.
Tanrı Buda sadaka dilemek arzusu ile.

kapilo bhikṣur. saṃ ca yi ā tli ġ pa ri vrā ca ka...
samcayi ātlıġ parivrājaka...
Samcaya adlı derviş...

4) ... i ñci ip. *nāsmiṃ śakto.* u ttā çi ayā rmyā z myāıṇ. *pulākamātraṃ.* ā z hkyā tya ṅi ñçyā. *stoka ...*
... inçip. uttaçi ermez men. āzkıya tenginçe.
fakat. muktedir değilim. azıcık ağırlığınca.

5) ... ça yli ġ. qā li li ġ . *bauddhāt tu śastrād.* tya ṅri bu rhāṃ ñi ṅ no mi ndiṃ. *gānham/...*
.../ çaylıġ. qālılıġ. tengri burhan ningnomindin.
bakiyyeli. Tanrı Buda nın öğretisinden.

6) .../i p. *tantu.* si ṅi rkyā lyā rri. yi pkyā lyā rri. *anubadhnāti.* e yiṃ u lā lu r. *aṇur evam.* i ñçkyā kyā oya k...
.../ip. singirkeleri. yipkeleri. eyin ulalur. inçkeke ök...
sinircikleri. ipcikleri. ile bağlanır. inceye ...

7) ... *nākasmiko hi.* ti ltā hsi z aya rmyā z i ñçi p. *pūrvakārmeva.* oya ṅryā ā ju ndā qi qi l/i nç...
tıltaġsız ermez inçip. öngre ājundaqı qıl/ınç...
sebepsiz değildir fakat. önceki hayattaki ameller...

8) .../i ñça. ço ġlu ġyā lim li ġ...
.../ınça. çoğluğ yalınlığ...
..... parlak (ve) alevli...

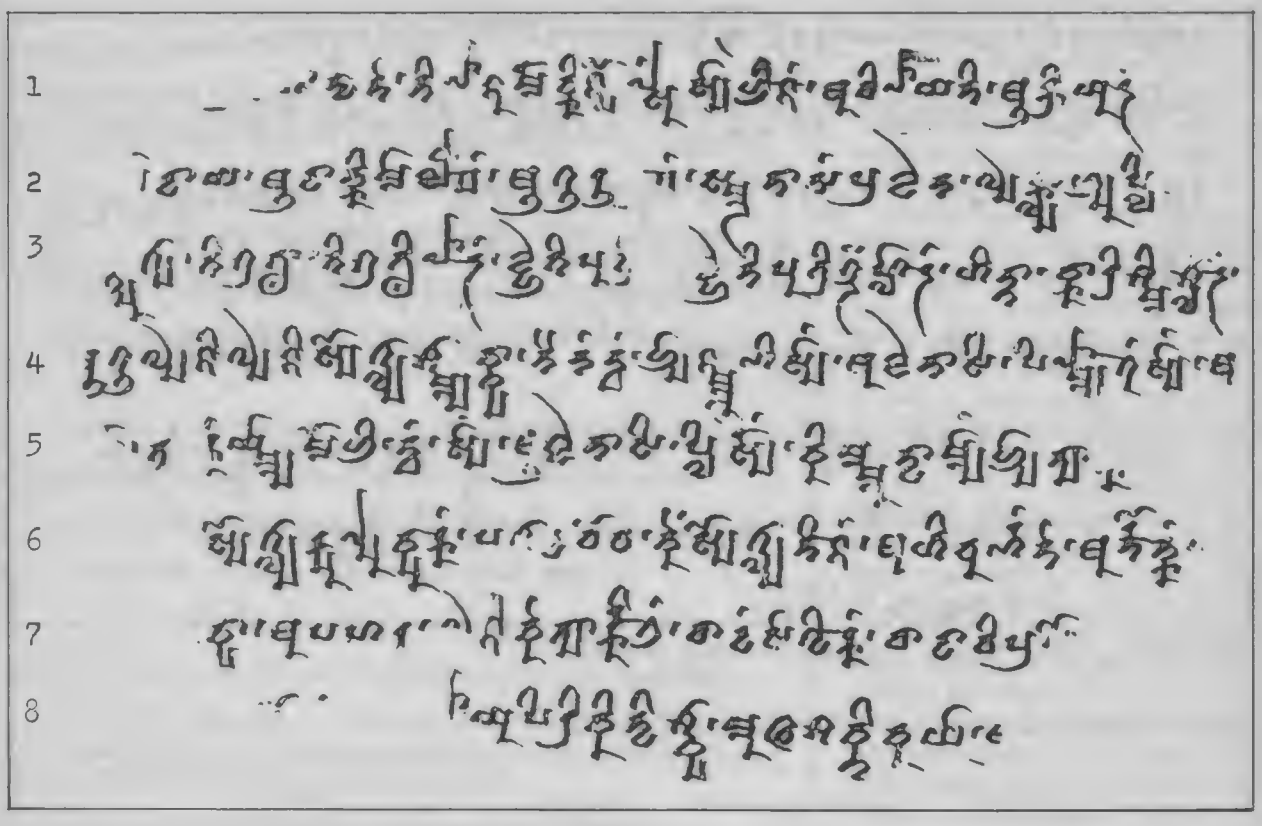

Annemarie von Gabain Türkische Turfan-Texte VIII *(Berlin 1954)'ten.*

Annemarie von Gabain'den:

1) ... */ātu te.* ti lā ṅu rmā qi / tılangurmaqın / talâkatin — ṅpo lsuṃ syā ñi ṅ. / polsun sening. / olsun senin. — *adhilāyati* — ā ġri yu r. / aġrıyur. / ağrır.

2) .../*ādāya.* ā dā qi mā li p. / adaqım alıp. / ayağımı alıp. — ā zu u /ru/ p. / azu urup (?) / veya vurup — *smṛtāsaṃpracāta.* — oya glyā ñyu pli... / öglenü pli/... / kendine gelip.

3) ... .../lyu zyā. *nigranthā.* / üze. / ile — ni gra nthi lā r. / nigranthilar. / Nirgrantha'lar. — *cñātiputri/kā/.* — cñā ti pu tri ir hlā r. / cnatiputrilıglar. / Cnatriputri'liler. — *bhinnā.* — qā rri śmi ślā r. / qarışmışlar. / çarpışmışlar.

4) ... ā zu oya ñi oya ṅi syo zlyā śmyā kkyā / ... āzu öngi öngi sözleşmekke. / veya başka başka konuşmalara. — *naitaṃ tvaṃ.* — ñyā ṅmū-ṇi syāṃ. / neng mu-nı sen. / hiç bu-nu sen. — *acānāsi.* — pi lmyā z syām. / pilmez sen. / bilmezsin.

5) ... ... ymyā mo ñi. / yme monı. / ve bunu. — *tvam.* — syāṃ. / sen. / sen. — *ācānāsi.* — pli rsyām. ki mmu ndā myāṃ ñyā tyā g/... / plirsen kim munda men neteg... / bilirsin ki burada ben nasıl...

6) ... syo zlyā gyu lyu kyu g. / ... sözlegülüküg. / söylenilmesi gerekliyi. — *paśçād avoça.* — keṃ syo zlyā ti ṅ. / ken sözleting / sonra söyledin. — *abhiçurṇamte.* — a rto q... / artoq... / çok...

7) ... kyā. *apahara.* / ... /ke. — o/y/a ṅi ke tyā rgi l. / öngi kétergil. / ayrıca kaldır. — *vādam* — sā wi ġ. / sawıġ. / sözü. — *vādaçipramo/...*

8) ...l/ā yu pi rri ki ndi śkyā. / ... /l/ayu pirr ikindişke. / birbirine. — *mukhaśaktıkayī. ...*

TÜRK POSTA TARİHİ ÜZERİNE:

Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları

Yük. Müh. SALİH KUYAŞ

Geçen yazılarımızda 1840 yılına kadar Osmanlı Devletinin muntazam bir posta teşkilâtına sahip olmadığını vurgulamıştık. Bu gerçek, devlet haberleşmesini kapsayan resmî muhaberat için geçerli olmayıp sadece Osmanlı memalikinde kişilerin veya özel kurumların haberleşmesini sağlamaya yönelik resmî bir kuruluşun bulunmadığını ifade etmektedir. Esasen bu gerçek, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içinde ve özellikle payitaht ile ecnebi tebaanın fazlaca bulunduğu önemli ticaret merkezlerinden başlamak üzere yabancı postaların kurulmasına neden olmuştur. Tabiî başlangıçta önemli bir ihtiyacı karşılayan ve zaruretten doğan bu uygulama, kapitülasyonların da etkisi ile giderek bir sömürü şeklini almıştır.

Padişah III. Selim ile başlayan batılılaşma veya reform hareketleri ile geniş Osmanlı İmparatorluğunda bu eksiklik özellikle aydın çevrelerde hissedilmeye başlanmıştır. İlk kez II. Mahmut devrinde bu eksiklik kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamış olup, batı âleminde yaklaşık iki asırdır tatbik edilen haberleşme metot ve araçlarından istifade edilmesi ciddî bir şekilde düşünülmeye başlanmıştır. Bu konuda filâtelik çevrelerin elinde kesin dokümanlar bulunmamakla birlikte, böyle bir uygulamaya 25 Ekim 1834 tarihinde İstanbul-İzmit arasında kısmen halka da yönelik posta nakli şeklinde başlandığı bilinmektedir. Zaten bu tarihten önce posta nakli için gerekli alt yapı ile devletin resmî posta memurları olan "tatar"ların, yani atlı posta sürücülerinin mevcut olduğu bilinmektedir. Bu yeni uygulamanın, mevcut izlerin yol haline getirilmesi, yeni yol yapılması ve atlı sürücüler yerine posta arabalarının hizmete konulması şeklinde bir tekâmül olduğu anlaşılmaktadır. İlk olarak açılan Üsküdar-İzmit arasındaki yolun açılış törenine Padişah II. Mahmut bizzat iştirak etmiş ve saltanat arabasıyla Üsküdar'dan Kartal'a kadar gitmiştir. Ancak bu uygulamanın bir süre sonra durdurulduğunu biliyoruz. Devamlı muntazam, yani halka yönelik posta teşkilâtının kurulması, ancak Gülhane Hattı Hümayunu'nun okunmasını (1839) müteakip ciddî bir şekilde ele alınmış ve miladî tarih ile 23 Ekim 1840'da Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ve devamlı muntazam posta teşkilâtı kurulmuştur. Bu tarihe kadar yalnız devletin resmî muhaberatını temine yönelik olan posta hizmetleri böylece tüm Osmanlı halklarının, yani bugünkü deyimle, tüm vatandaşların istifadesine sunulmuş oluyordu.

Evvelce de kısaca değindiğimiz gibi, çok ilginç bir tesadüf eseri, ülkemizde muntazam posta teşkilâtının kuruluşu, dünyada ilk posta pulunun çıkarılışı ile aynı yıla rastlamaktadır. Okurlarımız hatırlayacaklardır, dünyada ilk posta pulu 6 Mayıs 1840'da İngiltere'de halkın hizmetine sunulmuştu. İşte filâteli yönünden çok önemli olan bu tarihten beş ay kadar sonra, dünya filâtelisi ve posta tarihi için sonraları bir evvelki kadar önemli olacak bir çığır açılıyor, yani Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk muntazam posta teşkilâtı kuruluyordu.

1940 yılında başta İngiltere olmak üzere dünyada pek çok ülke ilk posta pulunun 100. yıldönümünü kutlama serileri çıkartırken, genç Türkiye Cumhuriyeti de 4 pulluk bir hatıra serisi ile Türkiye'de ilk posta teşkilatının kuruluşunun yüzüncü yılını kutluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sultan Abdülmecit'in tahta çıkışından bir yıl kadar sonra, 23 Ekim 1840 tarihinde kurulan muntazam posta teşkilâtı ile yeni bir çığır açılırken acaba bu muazzam imparatorluğun sınırları nerelerdi? Türk Posta Tarihi'nin önemini kavramamız için bu dönemdeki Osmanlı hudutlarını çok iyi bilmemiz gereklidir. Vilâyet teşkilâtının henüz kurulmamış bulunduğu 1840 yılı ile, halk arasında "93 Harbi" diye bilinen 1877 Osmanlı-Rus Savaşı arasında, çeşitli ve önemli ayaklanmalar, isyanlar ve 1854-55 Kırım Savaşı'na rağmen İmparatorluğun hudutlarında önemli bir değişiklik olmadığı için, burada Islahat Fermanı devrinde 1867 yılında meydana getirilen Vilâyet Nizamnamesine göre tanzim edilmiş bulunan mülkî taksimatı okurlarımıza sunmak istiyoruz.

Bu devirde, muhtar veya yarı müstakil bir idareye sahip olup, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan Eflâk ve Boğdan Prenslikleri (ki bunlar 1862 yılında birleşerek bağımsız Romanya'yı kuracaklardır), Sırbistan Emareti, Karadağ Prensliği ve Afrika'daki Mısır ve Tunus Beylikleri dışında İmparatorluk; Avrupa kıt'asında özel bir idareye sahip payitaht Dersaadet (Deraliye, İstanbul) dışında 10 Vilâyet ve bunlara bağlı 43 Sancak veya Mutasarrıflık, Asya kıt'asında toplam 16 Vilâyet ile bunlara bağlı 74 Sancak ile Mutasarrıflık ve Afrika kıt'asında da 1 Vilâyet ile ona bağlı 5 Sancak ve mutasarrıflıktan oluşuyordu:

1- Özel bir statüye sahip İstanbul

1. Yanya Vilâyeti, 2. Beyrut Vilâyeti, 3. Basra Vilâyeti, 4. Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz, yani Ege Adaları) Vilâyeti.

2- *Avrupa-yi Osmanî:*

EDİRNE VİLÂYETİ: Edirne, Filibe, Gelibolu, İslimiye ve Tekirdağ sancak veya mutasarrıflıkları,

SELÂNİK VİLÂYETİ: Selânik, Drama, Serez,

TUNA VİLÂYETİ: Niş, Sofya, Rusçuk, Varna, Vidin, Tırnova ve Tulça,

MANASTIR VİLÂYETİ: Manastır, Prizren, Üsküp, Debre,

YANYA VİLÂYETİ: Yanya, Berat, Ergiri, Preveze, Tırhala,

İŞKODRA VİLÂYETİ: İşkodra

BOSNA VİLÂYETİ: Saraybosna, Banyaluka, Biheke, İzornik, Travnik ve Yeni Pazar,

HERSEK VİLÂYETİ: Mostar, Bogaçko,

CEZAYİRİ BAHRİSEFİT VİLÂYETİ: Midilli, Sakız, İstanköy, Rodos ve Kıbrıs

GİRİT VİLÂYETİ: Hanya, Kandiya, Resmo, Esfakiye, Lâşit.

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları 1840 yılında Bulgaristan ve Arnavutluğun tamamı ile, Yunanistan ve Yugoslavya'nın çok büyük bir bölümünü ve Romanya'nın Dobruca bölgesini içeriyordu.

3- *Asya-yi Osmanî:*

HÜDAVENDİGÂR VİLÂYETİ: Bursa, İznik, Karesi (Balıkesir), Karahisar (Afyon), Kütahya

AYDIN VİLÂYETİ: İzmir, Saruhan (Manisa), Aydın, Menteşe (Muğla)

ANKARA VİLÂYETİ: Ankara, Yozgat, Kayseri, Kırşehri

KONYA VİLÂYETİ: Konya, Teke (Antalya), Hamit (Isparta), Niğde, Burdur

KASTAMONU VİLÂYETİ: Kastamonu, Bolu, Sinop, Kengiri (Çankırı)

SİVAS VİLÂYETİ: Sivas, Amasya, [Şebin] Karahisar (Giresun),

TRABZON VİLÂYETİ: Trabzon, Gümüşhane, Canik (Samsun), Batum

İlk posta pulunun 100. yıldönümünü kutlama serisinden çıkan pullar.

3

4

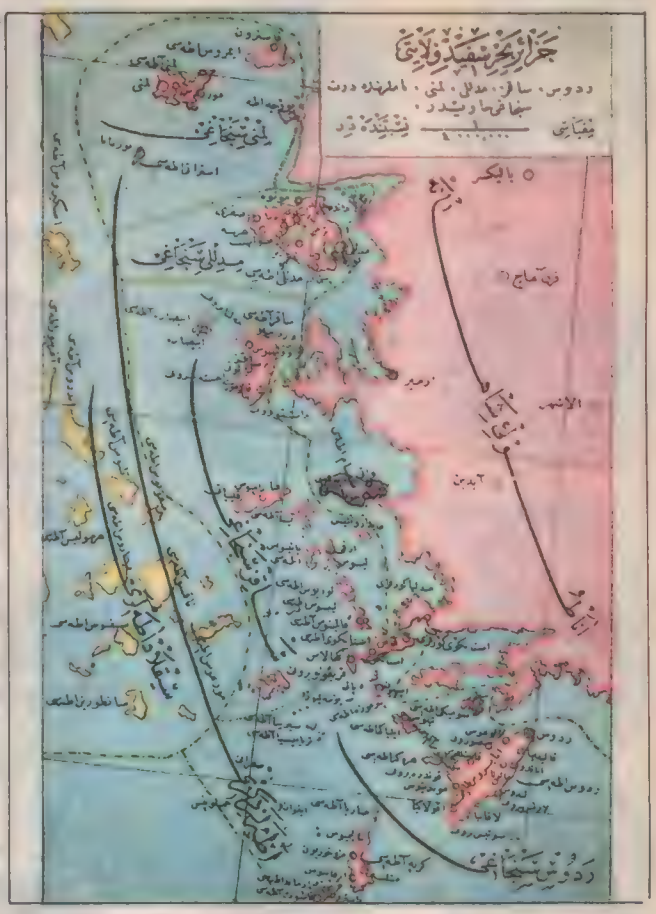

[Kartpostal Haritaların Nâşiri: Tüccarzade İbrahim Hilmi Kütüphane-yi Askerî (Umumî Cep Atlası)]

ERZURUM VİLÂYETİ: Erzurum, Çıldır, Bayazıt, Kars, Muş, Erzincan, Van,

DİYARIBEKİR VİLÂYETİ: Diyarıbekir, Mamuret ül Aziz (Elâzığ), Mardin, Siirt, Malatya

ADANA VİLÂYETİ: Adana, Kozan, İçel, Payas

HALEP VİLÂYETİ: Halep, Maraş, Urfa, Zor

SURİYE VİLÂYETİ: Trablusşam, Hama, Beyrut, Akkâ, Kudüs, Belka, Cebeli Lübnan (müstakil)

BAĞDAD VİLÂYETİ: Bağdad, Musul, Şehrizor, Süleymaniye, Hille, Kerbelâ, Samara, Hanekin,

BASRA VİLÂYETİ: Basra, Müntefik, Necit

HİCAZ VİLÂYETİ: Mekke, Medine

YEMEN VİLÂYETİ: San'a, Hudeyde, Asir, Taiz

4- *Afrika-yı Osmanî*

TRABLUSGARP VİLÂYETİ: Trablusgarp, Bingazi, Cebeli Garbî, Fizan, Homs

Bu vilâyetlerden Girit ile Hicaz ve sancaklardan da Cebeli Lübnan, iç idarelerinde bazı imtiyazlara sahip bulunuyorlardı. Bosna vilâyeti ile Kozan Sancağı ise muhtar bir statüye tâbi idiler, ancak bu sonuncular bilâhare Sultan Abdülâziz döneminde Bâb-ı Âli'ye bağlandılar.

Böylece bu listeden anlaşılacağı gibi muntazam posta teşkilâtının kurulduğu yıllarda böylesine geniş bir sahaya egemen olan İmparatorluk bugün müstakil birer devlet olan şu ülkeleri kapsıyordu:

Türkiye Cumhuriyeti (Anavatana dönmeden evvel Hatay Sancağı), Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya (bugün Yugoslavya Federasyonu'na dahil Sırbistan ve Karadağ, Bosna-Hersek), Yunanistan, Arnavutluk, Rusya (bir bölümü), Suriye, Irak, Lübnan, İsrail, Ürdün, Suudî Arabistan, Yemen Arap Cumhuriyeti, Güney Yemen Halk Cumhuriyeti, Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Libya.

Bugün dünyanın en önemli bölgelerinden olan eski Osmanlı topraklarında bulunan bu devletlerden bir tekinin bile koleksiyonu büyük önem ifade ettiğine göre, bütün bunları bünyesinde bulunduran Türkiye'nin özellikle posta tarihine yönelik koleksiyonunun önemi kolaylıkla anlaşılır. İşte bu gerçekten hareket ederek yirmi yılı aşkın bir zamandan beri ulusal ve uluslararası alanda yaptıkları çalışmalarla Türk filâtelistleri ve Türkiye Filâteli Dernekleri Federasyonu tüm dünya filâteli otoritelerinin bu konuya önemle eğilmelerini sağlamışlardır. Esasen bu makalemizde ve gelecek sayılarda okurlarımıza sunacağımız dokümanter bilgilerin bir amacı da, bugün dünya filâteli âleminde en önemli sahalardan biri olduğu tartışılmaz bir şekilde kabul edilen Türkiye Posta Tarihi koleksiyonuna gönül verenlerin meraklarını tatmin etmek ve de aynı zamanda bu konuya yeni ilgi duyarak eğilmek isteyenlere yardımcı olmaktır.

İlk kuruluşunda posta hizmetleri özellikle mektup ile gazete ve benzeri matbu gönderilerin kabulü ve nakline münhasır olup, teşkilât oturdukça taahhütlü maddeler ile para ve paket gönderileri de kabul edilmeye başlanmak suretiyle hizmetler giderek çağdaşlaşıyordu. İlk postane tabiî

ANKARA 257 (1841)

EDİRNE 256 (1840)

MANASTIR 259 (1843)

TIRNOVA 262 (1846)

BURSA 1271

BAĞDAT 258 (1842)

FİLİBE 256 (1840)

MUSUL 258 (1842)

YANYA 256 (1840)

POSTAHANEİ UMUMİYE 1270

BEYRUT 257 (1841)

İŞKODRA 265 (1849)

NİŞ 257 (1841)

ÜSKÜP 265 (1849)

KIZANLIK

BOSNA 265 (1849)

KALAS 257 (1841)

RUSÇUK 265 (1849)

VİDİN 259 (1843)

A) Güneş ve defne dalı tezyinatlı ve sene tarihli mühürler. Bunların okunuşları: An canibi postayı Ankara (Edirne, İşkodra, Rusçuk, Tırnova, vb...)

B) Tezyinatsız, sene tarihli veya tarihsiz mühürler. Bunların da okunuşları: An canibi Postahane-i Bursa (Kızanlık, Mostar, Samako, Yenice, vb..)

olarak İstanbul'da açılmıştı. Hemen aynı yıl Bursa, Edirne, Filibe ve Yanya postaneleri ve bilâhare de Ankara, Beyrut, Kalas, Niş postaneleri ile Bağdat, Diyarıbekir, Musul ve Sivas postaneleri açılmıştı. Bunu diğer postanelerin açılışı takibetmiş ve ilk Türk pulunun çıkış tarihi olan 1863 yılı başına kadar 60'a yakın postane hizmete girmiş bulunuyordu.

Çağdaş posta hizmetinin başlangıcı olan 1840 yılından ilk posta pulunun çıkış tarihi olan 1863 yılına kadar, teslim alınarak alıcısına taşınan mektupların üzerine pul yerine bir damga tatbik ediliyordu ve mektubun gideceği mesafe ile mektubun ağırlığına göre hesaplanan bir ücret tahakkuk ettiriliyordu. Postane veya posta memurunun bulunmadığı yerlerden toplanan mektupların ücretleri: ya "ücreti alınacaktır" ibareli bir mühür veya mevrut [varış] merkezinin mührü tatbik edilmek suretiyle mektubun alıcısından tahsil ediliyordu. Bu usul 1863'den, yani posta pulunun ihdasından sonra da uzun bir süre devam etmiştir.

Yukarıda bu mühür tiplerinden bazılarının resimlerini görüyorsunuz:

A) Güneş ve defne dalı tezyinatlı ve sene tarihli mühürler. Bunların okunuşları: *An canibi postayı Ankara (Edirne, İşkodra, Rusçuk, Tırnova, vb...)*

B) Tezyinatsız, sene tarihli veya tarihsiz mühürler. Bunların da okunuşları: *An canibi Postahane-i Bursa (Kızanlık, Mostar, Samako, Yenice, vb...)*

C) Değişik ibareli, değişik tezyinatlı veya rozet şeklinde mühürler:

D) 1278 [1862] tarihli yuvarlak ve aylı tezyinatı havi mühürler. Okunuşları: *Postahanei Adana (Bosna, Sofya, Trabzon, vb...)*

Bu döneme filâteli dilinde "mühür devri" veya "prefilâtelik devir" diyoruz. Dünyadaki hemen tüm ülkelerde pul döneminden evvel bu "prefilâteli" devri yaşanmıştır. Bu yüzden de "prefilâtik koleksiyonlar" dediği-

YENİCE

BURSA'DA KİRASI VERİLMİŞTİR 264

POSTAİ HÜKÜMETİ CEBELİLÜBNAN 1262

ADANA

MOSTAR

ZAGREYİ ATİK 270

GEMLİK'DE NAVLI EDA OLUNMUŞTUR

AN CANİBİ POSTAHANEİ AMİRE-DERALİYE 1260

BAĞDAT

SEREZ

KARAHİSARI SAHİP 1270

SELANİK KİRASI EDA OLUNMUŞTUR 265

AN CANİBİ POSTAİ DERALİYE 1268

HALEP

SİVAS

SAMAKO 1274

VARNA'DA NAVLI EDA OLUNMUŞTUR 1256

AN CANİBİ POSTAİ DERALİYE 257

KAYSERİ

SOFYA

MOSTAR

C) Değişik ibareli, değişik tezyinatlı veya rozet şeklinde mühürler.

AN CANİBİ POSTAİ DERALİYE 268

D) 1278 (1862) tarihli yuvarlak ve aylı tezyinatı havi mühürler. Okunuşları: Postahane-i Adana (Bosna, Sofya, Trabzon, vb...)

TRABZON

miz bir tür koleksiyon tipi ortaya çıkmıştır. Esasen "posta tarihi" koleksiyonunun, geleneksel filâteli dediğimiz ve o ülkenin ilk pullarından itibaren başlayan ve yalnız pullar ile onların etütlerini kapsayan koleksiyon türünden ayrılması ilk olarak prefilâtelik materyalin toplanması ile başlamıştır. Başlangıçta "posta tarihi" koleksiyonu türüne yalnız "damga devri" denen ve her ülkede mevcut olan pul öncesi, yani pulsuz zarfların ve diğer gönderilerin oluşturduğu materyal ithal edilirken, giderek pulların kullanılmaya başlanmasından sonraki, yani pullu materyalin de ithalinin kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştır. Bunu şöyle basit bir misal ile izah etmeye çalışalım. Diyelim ki bir filâtelist ileri düzeyde bir Bulgaristan koleksiyonu yapacak. Bu koleksiyon neleri kapsayacaktır? Bulgaristan topraklarında muntazam posta teşkilâtı 1840'da kurulduğuna göre evvelâ mühür devri gönderilerini ihtiva edecektir (Bakınız mühür resimleri: Filibe, Sofya, Tırnova, vb...), 1863'den itibaren bu ülkenin o zamanki pulları olan tuğralı pullar ile gönderilmiş zarfları veya üzerinde şimdiki Bulgaristan'ı oluşturan kentlerin posta damgaları bulunan tek tuğralı pulları koyacak, ondan sonra 1865-1876 yılları arasında çıkan ve "Duloz" veya "ay-yıldızlı pullar" denilen emisyonların pullarından bu damgaları taşıyan tek pullar, fragmanlar (zarf parçaları) veya zarflar koyacak ve nihayet 1879'da ilk defa çıkartılan "Bulgaristan Prensliği" veya kuzey Bulgaristan pullarına sıra gelecektir. Daha sonra ve bunlarla birlikte "Şarkî Rumeli" denen güney kısmında 1880'den itibaren çıkan pullar ile, 1885'den itibaren çıkartılan Güney Bulgaristan pullarına ve en nihayet bu bölgelerin tümünün birleştirilmesi ile kurulan Bulgaristan Prensliği'nin (1886) pulları ile en son olarak da 1909'dan itibaren Bulgaristan Krallığı pullarına sıra gelecektir... Tabiî daha spesyalize bir koleksiyon oluşturulmak isteniyorsa, bugünkü Bulgaristan hudutları içinde kullanılan çe-

şitli lövan pulları ve damgalarını (Bakınız: sayı 1 ve 2) da koleksiyona ithal etmek gerekecektir.

İşte bugün ileri bir "ülke" koleksiyonu bu şekilde yapılmaktadır. Ancak bütün bu açıklamalarımızın amacı bir Bulgaristan koleksiyonu yalnız böyle yapılabilir demek değildir. Her meraklı koleksiyonunu dilediği tarzda ve dilediği dönem veya emisyonlara yönelik olarak yapacaktır. Esasen filâteli, yani bilinçli pul koleksiyonculuğunun da en iyi yanı budur. Hiç bir kimse birtakım katı kurallara uymak zorunluluğunda değildir. Ancak koleksiyoncu çok cazip ve güncel bir nitelik kazanan posta tarihine de ilgi duyuyorsa, o zaman üreteceği yukarıdaki misâle uygun bir koleksiyon daha şümullu ve daha fazla sayıda kişinin ilgisini çekecek bir nitelikte, kısacası daha cazip bir koleksiyon olacaktır. Bugün giderek daha çok sayıda meraklının posta tarihi ihtiva eden koleksiyonlara yönelmesinin nedeni de bu cazibedir zaten...

Türkiye'de damga devri 1862 yılı sonuna kadar devam etmiş, bu sırada Posta Nâzırı olan ünlü Çapanzade Agâh Efendi' (ilk özel Türk gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkaran Agâh Efendi, 1832-1885 yılları arasında yaşamış ve 1861'de Posta Nâzırlığına getirilmiştir) nin himmetiyle ilk posta pullarımızın hizmete sunuluşu gerçekleştirilmiştir. Türk Gazeteciliğinin 100. yıldönümünü kutlamak üzere PTT İdaresinin 1960 yılında çıkartmış olduğu ve Agâh Efendi'nin portresini taşıyan anma serisini yukarıda görüyorsunuz.

Mektuplara ücret karşılığında damga (mühür) tatbiki dönemi olan 1840-1862 yılları arasında giderek bu uygulamanın pek çok sakıncaları görüldüğünden ve özellikle posta merkezlerindeki izdiham dolayısıyla gerek posta memurlarının ve gerekse halkın çektiği sıkıntılar göz önünde tutularak, uzunca bir süredenberi ecnebi memleketlerde tatbik edilen posta pulu kullanımı sistemine geçilmesi Agâh Efendi'nin Posta Nâzırlığına getirilişinden itibaren ciddî olarak ele alınmıştır. Nihayet, *Ruznameyi Cerideyi Havadis* gazetesinin 548 sayılı, 20 Recep 1279 Cumartesi günkü nüshasında "Postalara dair ilânnâme" başlığı altında çıkan yazıdan da öğrenildiği gibi, Milâdî tarih 1 Ocak 1863 gününden itibaren ilk posta pullarının

1

2

3

4

1. 1'inci Tiraj (düz baskı)
2. 2'nci tiraj (tetbeş|baskı)
3. 3'üncü tiraj (tetbeş)
4. Agâh Efendi'yi anma serisi pulları

kullanılacağı halka duyuruluyordu. Buna göre 1 Ocak 1863 gününden itibaren kullanılacak olan posta pulları: 5, 2 ve 1 kuruşluk ile 20 paralık olmak üzere 4 ayrı değerden ibaret oluyordu. Bunlardan 5 kuruşluk pul kırmızı, 2 kuruşluk pul mavi, 1 kuruşluk pul mor ve 20 paralık pul da sarı renklerde olup, bu değerler pulun üzerinde yazı ve rakamla da ifade edilmiş bulunuyordu. Pulların hâkim kompozisyonu zamanın padişahı Sultan Abdülaziz'in tuğrası olduğundan "Tuğralı Pullar" adı ile anılan bu ilk pullarımız dünyada mevcut en ilginç ilk emisyonlardan biri, belki de birincisidir. Şimdi bu pulları niçin bu kadar ilginç bulduğumuzu okurlarımıza açıklamaya çalışalım:

1- Yukarıda renk ve değerleri ayrı ayrı bildirilen bu pulların hepsinin de tek renkte (kahverengi) ikinci bir baskısı daha mevcuttur ki, bu pullar posta memuru ve postane veya pul bulunmayan mahallerden yollanan mektuplara mevrude [varış] merkezinde yapıştırılarak ücreti (20 para ilâvesi ile) alıcıdan tahsil edilmek üzere tedavüle konulmuş bulunuyordu. Böyle bir uygulamaya başka bir ülkede rastlamıyoruz. Gerek yerli ve gerekse ecnebî kataloglarda bu kahverengi pullara eskidenberi sehven "takse pulu" denmekte ve bu şekilde tasnif edilmektedirler. Oysa takse pulu, ücreti bilinçli olarak ödenmeden gönderilen mektuplara alıcının iki kat ücret ödemek zorunda olduğu uygulamada kullanılan pul türüdür. Kahverengi tuğralı pullar böyle bir maksada yönelik olarak kullanılmamışlar, pul bulunmayan merkezlerden sevkedilen mektuplara mevrude merkezinde ve aynı tarife tatbik edilmek suretiyle ücretin alıcıdan alınmasını temin için kullanılmışlardır. Bu uygulama, müteakip emisyonlarda da ve uzun süre devam etmiş, hakikî anlamda takse pulları ancak Sultan Abdülhamit döneminde ve tüm postaneler hizmete girdikten sonra kullanılmaya başlanmıştır.

2- Tuğralı pullarda 3 ayrı emisyon mevcuttur:

a) *1. tiraj:* Çok ince, pelür gibi fakat çok dayanıklı bir kâğıt üzerine düz baskılı sıralar halinde, yani birbirine muttasıl yatay sıralardaki pullar aynı düzende (bakınız resim 1) olarak basılmıştır. Bunların aralıkları dar olup yalnız 2 ve 5 kuruşluk değerlerden oluşmaktadır.

b) *2. tiraj:* Aynı cins kâğıt üzerine ve aynı dizayn ile tetbeş baskı şeklinde, yani muttasıl yatay sıralardaki pullar birbirlerine nazaran ters olarak resmedilmiş şekilde basılmıştır (bakınız resim 2). Bunların aralıkları çok daha geniş olup: 20 para, 1, 2 ve 5 kuruş olmak üzere 4 değer halinde basılmışlardır. Ayrıca herbir değerin aynı renkte (kahverengi) olarak basılmış

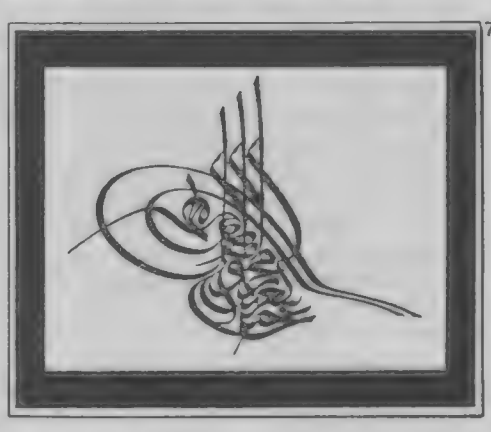

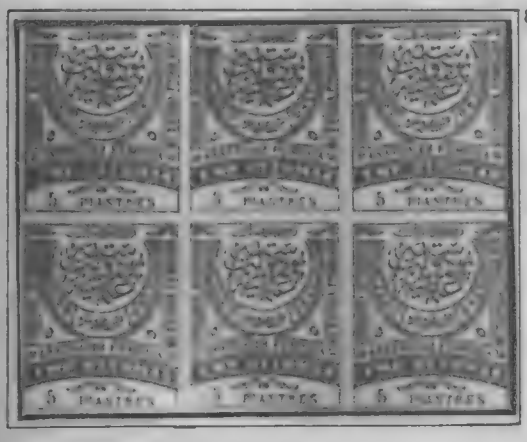

5. Üstte: 2, altta: 1 kuruşluk pul
6. 5 kuruşluk pul
7. Sultan Abdülaziz'in tuğrası.
8. 5 kuruşluk Rumeliyi Şarkî pulu

ikinci türü mevcuttur. Bu kahverengi pulların da, mevcut bariz renk farklarına göre: kahverengi, kırmızı-kahve ve kiremidî renklerde türleri mevcuttur.

c) *3. tiraj:* Kalın kâğıt üzerine ve ayırım çizgisi olmadan basılmış ve yalnız 20 para ile 1 kuruş olmak üzere iki değerden ibaret olan bu baskı da tetbeş olarak tabedilmiştir. Burada en ilginç olan husus 1. tiraj ile 3. tiraj pulların biraraya getirilmesi ile normal tiraj kabul edilen 2. tirajda mevcut 4 çeşit değerin ortaya çıkmasıdır (bakınız resim 3).

3- Pulların her 3 tirajında da ufkî sıralar arasında bordür tipinde ve renkli bir sürşarj bulunmaktadır:

نظارت مالیه دولت علیه

Muttasıl olarak devam eden bu yazıda: *Nezareti Maliyei Devleti Aliye* ibaresi bulunmakta ve 20 paralık ile 1 ve 2 kuruşluk pullarda bordür kırmızı, 5 kuruşluk ile tüm kahverengi pullarda mavi renktedir.

4- Yakın zamana kadar yapılan faraziyeye göre evvelâ 1. tiraj pullar satışa arzedilmiş, fakat bunların aralıklarının çok dar olması dolayısıyla Maliye Nezareti bandrolünün dahi bu araya sığmaması neticesinde bu pulların kullanışsız olduğu anlaşıldığından, kısa bir müddet sonra aralıkları yeteri kadar geniş olan 2. emisyona geçilmiştir. Bilâhare de, daha çok kullanıldıkları mevcut tarifelere göre kesin olan 20 paralık ile 1 kuruşluk pulların tükenmeye yüz tutmasını müteakip, yalnız bu değerlerin 3. tiraj olarak yeniden basılmasına ve kullanışsızlığı nedeniyle elde kalan ve 2 ile 5 kuruşluktan ibaret olan 1. tiraj ile birlikte kullanılmasına tevessül edilmiştir.

Bu faraziyeyi bugün kabul etmeye imkân kalmamıştır. Zira *Ruznameyi Cerideyi Havadis'* in yukarıda tarih ve numarasını bildirdiğimiz nüshasında açıkca belirtildiği gibi 4 değer birden ve aynı gün, yani posta pulunun satışa arzedildiği ilk gün olan 1 Ocak 1863 günü ve de gene 4 değerdeki kahverengi pullarla birlikte tedavüle konmuştur. Bu durumda dar aralıklı, düz baskılı ve yalnız 2 değerden oluşan ayrıca kahverengi türü de bulunmayan bu 1. tiraj dediğimiz pulların 1 Ocak 1863 günü satışa arz edilmiş olması, pek uzak, daha doğrusu tutarsız bir ihtimaldir.

Bu durumda en akılcı varsayım yolu, bu 1. tiraj pulların evvelâ basıldıkları, fakat hiç kullanılmadan depoya konmuş olmaları, 2. tiraj pulların 1 Ocak 1863 gününe yetiştirilerek satışa arzedildiği, bir süre sonra ilk azalan değerler olan 20 para ve 1 kuruşluk pulların yeniden basılarak satışa arzedilmeleri (3. tiraj) ve ancak çok daha sonraları, mesela 1864 yılında 2 ve 5 kuruşluk pulların da azalması sonucu ve tasarruf zihniyeti ile, yeni baskıya gitmeyip, depodaki 1. tiraj pullarla takviye edilerek bu pulların son dönemde kullanılmış oldukları-dır.

5- 1. tiraj olarak isimlendirdiğimiz pullar o derecede nadir pullardır ki, bugün dünyada mevcut tüm büyük koleksiyonlar tarandığında, bu 2 pulun toplam mevcudunun, damgalı, damgasız, iyi, orta ve 2. kalite ve de zarf üstünde olmak üzere 1000 ilâ 1100 adedi aşmadığı görülmektedir. Bu da Türkiye gibi büyük ve önemli bir ülke için ilk pulların ne derecede ilginç olduğunu kanıtlayan diğer ve en önemli bir gerçektir.

KİTABİYAT

BİR İNGİLİZ HEKİMİNİN 18. YÜZYIL SONUNDAKİ TÜRKİYE İZLENİMLERİ

Bu kitap, İngiltere'nin Osmanlı Imparatorluğu nezdindeki o zamanki sefiri Lord Elgin'e ithaf edilmiştir. Lord Elgin, (padişahın izniyle) Atina'daki Parthenon'un bazı mermer heykellerini (özellikle tapınağın alınlığındaki Serena'nın arabasını çeken at frizlerini) alıp İngiltere'ye götürmüş, sonra da British Museum'a satmıştı. Bu heykellerin müzede sergilendikleri bölüm onun adını taşımaktadır: E. Marbles. Yunanistan Hükûmetiyse öteden beri bu eserlerin kendilerine geri verilmesini istemektedir. Bu konuyla ilgili olarak yeni bir kitap da var: William St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles* (Oxford Paperback, 1967 $ 4.50)

Londra Kraliyet Cerrahî Koleji üyesi ve Türk ordusu ile savaşa katılan İngiliz Askeri Misyonu nezdinde operatör Dr. William Wittman'ın 1799-1801 yıllarında Türkiye, Küçük Asya, Suriye çöllerini geçerek Mısır'a kadar ordu ile yaptığı yolculuk sırasında gördüğü, duyduğu ve yaşadığı konuları içeren gezi kitabından seçmeler[1]

"1798 yılının sonuna doğru İngiltere Kralının bakanları Osmanlı İmparatoru'nun topraklarına bir İngiliz askerî misyonu göndermeyi plânlamışlardı. Bu misyon savaş alanına gidecek ve Mısır'da güçlenmeye başlayan müşterek düşmanları Fransızlara karşı Türklerle işbirliği yapacaktı.

Bu nedenle misyona, daha önce İstanbul'da bulunmuş olan General Koehler ile Kraliyet Mühendis ve Topçu birliklerinden subaylar seçilmişti. Bunlara ek olarak topçu birliğinden astsubaylar, erler ve teknisyenler de vardı. Tümü 76 kişiydi.

Bu görevlilerin plânlarını tatbik sahasına çıkarabilmeleri için vakit kaybetmemek gerektiğinden General Koehler ve bazı yüksek rütbeli subaylar Aralık ayında yola çıktılar. Mevsim dolayısıyla, denizden böyle bir yolculuk çok zordu. "New Adventure" yük gemisine topları ve diğer mühimmatı yükleyerek, geri kalanlarla birlikte yola çıkış Nisan başını buldu.

14 Haziran sabahı İstanbul göründü. Kısa bir süre sonra, gök gürültüsü, şimşekler ve yağmur başladı. Fırtınaya tutulmuştuk. Öğleden sonra saat üçte limana demir attık. *Seraglio*'nun önünden geçerken -okuyucuya bunun Padişahın sarayı olduğunu söylemeğe gerek yok- top atarak selâm verdik. Seraglio deyimi halk arasında Doğuluların kadınlarını kapalı olarak yaşattıkları heryer için kullanılır; fakat aslında buna harem deniyordu ve Seraglio tek bir yerin adıydı.

Kent, liman ve çevresi görkemli bir görünümdeydi. Gerek belli başlı yapıların mimarîsi gerekse kentin genel yapısı aslında bizler için yepyeniydi, ama tümüyle olağanüstü güzel ve pitoreskti.

Bütün misyon İstanbul'da toplanmıştık. Karşılıklı selâmlaşmalar karşılıklı sorulara dönüştü. Bizden evvel İstanbul'a varanlar yolculukları sırasında ve Türk başkentinde kaldıkları sürece başlarından geçen önemli olayları anlattılar:

İstanbul'a 1799 Martında varabilmişler. 17 Nisan'da ertesi gün huzura ilk kez kabul edilmelerine Sadrazam'ın karar verdiği kendilerine bildirilmiş.

Sadrazam sefere çıkmadan önce 3 tuğlu -üç at kuyruklu- Paşa derecesine yükselmesi ve sancağının kutsanması töreni yapılacağı için bu günü seçmiş. Böyle bir tören, kuşkusuz yabancılar için çok ilginç ve önemliydi. Subaylarımıza gösterilen bu ilgi kendilerini çok duygulandırmış. Sabah saat onbirde bir yeniçeri heyeti himayesinde ve bir tercüman rekafatinde Bâb-ı Âliye götürülmüşler. Kabul edildikleri daireden Divan bölümünü görebiliyorlarmış ve geniş bir avluda büyük bir kalabalığı dua ederken gözleyebilmişler. Birkaç yüksek rütbeli görevlinin taşıdığı sancak büyük bir merasimle içeriden alınarak merdivenlerden indirilmiş.

Değişik tarikatlardan din adamları, Müftü, İmamlar, Dervişler alayın önünde bulunuyorlarmış.

Seyircilerin de katıldığı etkileyici bir dua okunmuş ve Müftü güneşin doruk noktaya eriştiğini belirtince sancak yükseltilmiş ve yere çakılmış. Törenin bu bölümü bittikten sonra oniki koyun kurban edilerek kanlarıyla sancağın ayağı yıkanmış. Sancak bu durumda kırk gün süresince kalırmış, bu sürenin bitiminde Sadrazam sefere çıkarmış. Müftü, Ulema Başı, Kayabey, Reis Efendi, Yeniçeri Ağası gibi önemli mevkideki memurlar tören yerinden ayrılmağa başlamışlar. Müftü'ye kırmızı kumaş kaplı, kapalı arabasına kadar Sadrazamın kendisi refakat etmiş. Törenin sonuna doğru İngiliz subayları Reis Efendiye takdim edilmişler, o da onları götürüp Sadrazâm'a takdim etmiş. Sadrazam, Türk stili çok zengin döşeli bir odanın köşesinde oturuyormuş. Etrafı olağanüstü güzel ve zarif giyinmiş hizmetkârları ve bendeleri ile çevriliymiş. Bizim subaylarımıza da yer gösterilip oturtulmuşlar. Ülkenin törelerine göre çubuk, tatlı, kahve, şerbet, gül suyu ve başka güzel kokular sunulmuş.

Bu törende rütbelerinin gerektirdiği saygınlığı görmüşler.

Kendilerine yakında ikinci bir görüşme yapılacağı bildirildikten sonra oradan ayrılmışlar. Görüşme gecikmemiş, 22 Nisanda, Kağıthane köşkünde Sadrazam, bir bölük topçu ve bir müfreze piyade Türk askerini teftiş etmek, topçulara deneme yaptırmak için toplamış.

Türk topçuları hedefi çok kere tam isabetle vurmuşlar, havan topu denemeleri de gerçekten önemsenecek gibiymiş, onları takip eden manevralar ve savaş taklidi çarpışmalarda piyadeler daha az övgüye lâyıkmış.

26 Nisan, Kaptan Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun kara kuvvetleriyle uyumlu olarak görev yapacak olan donanmasıyla yola çıkmadan önce Sultan'dan izin alış töreninin yapılacağı günmüş. İngiliz subayları hazır bulundukları törende şunları görmüşler: Sultan Sarayburnu'na çok yakın görkemli bir köşkte oturuyormuş, çevresi muhafızları, hükûmet ve maiyet memurları ile çevriliymiş, hepsi çok ağır ve zengin elbiseler giymişler. Kaptan Paşa'ya, huzura kabul edildikten ve Sultan'ın yüksek buyruklarını almak için yaptığını sandığımız kısa bir görüşmeden sonra, gösterişli ve görkemli bir kaftan ya da onur giysisi armağan edilmiş. Hemen ardından filosunun altı kaptanı Sultan'ın birkaç adım kadar yakınına götürülmüşler, onlara da kaftanlar verilmiş. Kaptan Paşa huzurdan ayrılırken

Türklerde âdet olduğu üzere her iki yanında maiyetinden birer kişi varmış ve görevli subaylar kendisine yol gösteriyormuş. Böylece, çok büyük, yaldızlı ve süslemeli 24 kürekli bir saltanat kayığına götürülmüş.

Onun benzeri görkemli bir başka kayık sancağını taşıyormuş, onu da herbirini 20 kürekçinin çektiği 4 saltanat kayığı izliyormuş. Sarayburnu'ndan geçerken toplar ve savaşçılar onu selâmlayarak yolcu ediyorlarmış. Kaptan Paşa'nın, gemisi Sultan Selim'e dönüş töreni hakkında anlatılanlar bunlardı.

20 Mayısta General Koehler ve subaylarımız, Sadrazamın sefere çıkış töreninde hazır bulunmak üzere, Küçük Asya' daki Üsküdar'a gitmişler. Sadrazam, Sultandan izin alıp ayrıldıktan sonra, Üsküdar'a geçmiş. Sarayburnu'ndan geçerken top atışlarıyla uğurlanmış. Üsküdar'da geçtiği sokakların iki yanında piyade ve süvari bölükleri sıralanmışlar, kendisine Kaptan Paşa, Kaymakam ve yüksek rütbeli subaylar refakat ediyormuş, önlerinde de bir Türk müziği [mehter] bandosu ve eski kılıç ustaları yürüyormuş. Sadrazamın refakatindeki piyade ve süvari bölükleri değişik biçimlerde silâhlanmış ve giydirilmişler. Bazıları çelik halkalardan ince işlenmiş ağ örgüsü zırhlı gömlekler, bazıları sarı kostüm giymişler, omuzlarından çeşitli renkte kurdeleler sarkıyormuş. Başlarında pirinç miğferler varmış. Diğerleri de farklı renklerde giysiler giyiyorlarmış. Bir kısmı 12—14 kadem uzunluğunda zıpkın ve mızraklarla, bir kısmı da kısa, bükülmüş, şişaneli, tüfekler ve çatallı karabinalarla silâhlanmış. Hepsi silâh ve kılıçlarını bellerine doladıkları kuşakta taşıyorlarmış. Sadrazam, Kaptan Paşa, Kaymakam ve diğer subaylar çok zengin süslerle bezenmiş cins atlara binmekteymişler. Sadrazam'ın sürdüğü atın çok görkemli bir görünümü varmış, işlemeli koşum takımı kıymetli taş ve incilerle, yanında taşıdığı hançer ya da kamanın kabzası da pek çok elmasla süslüymüş.* Bu şaşaalı törenlerin, Avrupa ordularının saklı ve sessiz hareket'e hazırlanışlarıyla ne kadar ters düştüğünü düşünmemek imkânsızdır. Küçük bir gelenek veya törenden vazgeçmemek uğruna, önemli bir seferi bir gün dahi geciktirmek ancak zamana önem vermeyen bir millete göredir. Üstelik, aylarca önce bir ordunun ilerleyeceğini düşmana ilân etmek, siyaset anlayışına da uymaz. Bundan sonra anlatılacak koşullar ve gerçekler göz önüne alınırsa, Türk askerî hareketlerinin çoğu kez az başarılı oluşu okuyucuyu şaşırtmayacaktır.

Türk askerî birliklerinde dervişler bulunur ve savaşa gittiklerinde yüksek sesle okudukları ilâhi ve şarkılarıyla askerlerin yiğitliğini güçlendirmek, gayretlerini alevlendirmek için, devamlı olarak yanlarında olurlar. Sadrazamın çadırları Üsküdar'dan bir buçuk km. ötede kurulur. Kadınlı erkekli büyük bir kalabalık merakla oraya kadar gelir, en küçük bir olay ya da tatsızlık çıkmaz.

1 Haziranda Sadrazam Suriye'ye doğru yola koyulmuş. İngiliz Kraliyet mühendislerinden Binbaşı Fletcher kendisine refakate atanmış, fakat yola çıktıktan birkaç gün sonra hastalanmış ve İstanbul'a dönmeye mecbur olmuş.

...14 Haziran, gemiden indiğimiz günün akşamı Pera'ya gittim. Bizden önce, karadan İstanbul'a gelen subaylar, merkezden 20 kilometre kadar uzakta, deniz kenarında bir köy olan Büyükdere'ye yerleşmişlerdi. Askeri hareket başlayıncaya kadar burası benim de üssüm olacaktı.

İstanbul, bazı yazarların ayrı kentler gibi gördükleri dış mahalleleriyle çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Bir kenarı Marmara denizi, diğeri liman, üçüncüsü karaya doğru eşkenar olmayan bir üçgen biçimindeydi. Çevrelerinde evlerin yer aldığı 7 tepe üzerine kurulmuş, yakından bakıldığında çok geniş bir araziye yayılmış kocaman bir amfiteatr görünüşündeydi. Önemlilerinden biri ünlü Hıristiyan kilisesi (hâlâ ismini değiştirmedikleri) Aya Sofya olan, camiler yani ibadet yerleri pek çoktu ve çoğu çok büyüktü. Çanları yoktu, ama her birinde bir veya birkaç minare vardı. Müezzin ve münadiler halkı oradan dua etmeğe çağırıyorlardı. Bu minareler üzerlerine söndürücü konmuş mumlara benziyordu. Hiçbir şey İstanbul ve çevresinin dış görünüşü kadar güzel, pitoresk ve daha görkemli olamaz. Ama içi, gelişigüzel yapılmış evler ve dar sokaklarıyla aynı güzellikte değildi. Saray, yani Padişah'ın malikânesi eski Bizantium kentinin bulunduğu, Marmara ve Boğaziçi'nin açı yaptığı bir burun üzerine yayılıyordu. Burası uzaktan İstanbul'un en güzel yeriydi.Sarayın bulunduğu denize uzanan tepe, Sarayı oluşturan görkemli yapılara ulvi bir görünüş veren servi korularıyla kaplıydı. Limanın öbür tarafında ilçeler, daha doğrusu Galata, Pera, Tophane gibi dış mahalleler ve Asya yönünde, Sarayın karşısında Üsküdar semti yer alıyordu. Tepelerin geniş eteklerine yayılan bu mahallelerde evler ardarda yapılmış gibiydi, uzaktan çok güzel ve romantik bir görünüşleri vardı. Fakat evler tahtadan yapılmış oldukları için, böyle bir iklimde güneşin kuvvetli sıcağından yıpranıp bozulmuştu, yakından bakılınca görüntü yüceliğinden birşeyler kaybediyor du. Evlerin arasından yüksek servi ağaçlarının tepeleri görünüyor ve genel görünümün ulvi etkisine çok şey katıyordu. Mezarlıklar da servilerle sık olarak ağaçlandırılmışdı, onlar da görünümü hoş ve pitoresk yapıyordu. Kısaca İstanbul'un dış görünümü güzel ve yüce idi. Gezenlerin bu görünümle yetinmesi gerekiyordu. çünkü daha yakından incelendiğinde hayranlıklarını uyandıracak az şey bulacaklardı.

... Kıyılar, bahçeler, bağlar, çok çeşitli

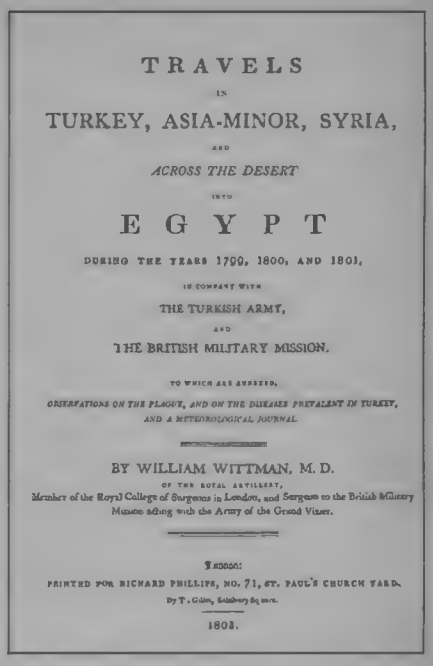
TRAVELS

IN

TURKEY, ASIA-MINOR, SYRIA,

AND

ACROSS THE DESERT

INTO

EGYPT

DURING THE YEARS 1799, 1800, AND 1801,

IN COMPANY WITH

THE TURKISH ARMY,

AND

THE BRITISH MILITARY MISSION.

TO WHICH ARE ANNEXED,

OBSERVATIONS ON THE PLAGUE, AND ON THE DISEASES PREVALENT IN TURKEY,

AND A METEOROLOGICAL JOURNAL

BY WILLIAM WITTMAN, M. D.

OF THE ROYAL ARTILLERY,

Member of the Royal College of Surgeons in London, and Surgeon to the British Military Mission acting with the Army of the Grand Vizier.

LONDON:

PRINTED FOR RICHARD PHILLIPS, NO. 71, ST. PAUL'S CHURCH YARD.

By T. Gillet, Salisbury Square.

1803.

ve lezzetli meyvaların yetiştiği meyva bahçeleri ile kaplı. Doğa çok cömert. Türkler bu konumun sağladığı yararlarla uyumlu bir zevke sahip olsalar, aynı zamanda bizim yönetimimiz gibi bir yönetim altında bulunsalar Boğaziçi sahilleri dünyanın en güzel yerine dönüşebilirdi. Yüksekten bakıldığında, suya uzanan vapur iskeleleri ve yük iskeleleri ve denize çok yakın inşa edilen köyler yüzünden şimdiden bütün güzelliklerini kaybediyor. Bu iskeleler etrafında köylüler toplanıyor, çubuklarını içerek, serin, ferahlatıcı havanın keyfiyle uzun saatler beraber oturuyorlar. Boğazda çok sayıda gemi hareket halinde, hepsi temiz ve güzel süslenmiş. Gemiciler büyük bir beceriyle ve çok hızlı kürek çekiyorlar.

Tekrar İstanbul'a dönelim: Hemen hemen her zaman abartılan nüfusu 400.000'i geçmez. Halkın büyük bir kısmı dış mahallelere yayılmış. Frenk, Hıristiyan olanların, gerçekten şehir denilebilen bölümde oturmalarına izin verilmiyor. Frenkler (yabancılar) Galata ve Pera'da oturuyorlar. Frenklere balo, konser ve başka eğlenceler düzenleyen bütün yabancı elçilelerin evleri Pera'da. Bu eğlencelere herkes geliyor, özellikle dans etmeyi çok seven Rumlar. Karnaval sırasında yapılan maskeli balolarda birçok tip (karakter) çok iyi canlandırılıyor.

İstanbul limanı emin ve gemilerin indirme bindirme işlemi kolay oluyor. Türkler savaş gemilerinin dış süslemelerine büyük dikkat gösteriyorlar. Gemilerinin yanlarını daha çok sarıya boyuyorlar. Hemen hemen sadece Karadeniz'de seyreden tüccar gemilerine kayık diyorlar, fakat bunların çoğu gemicilerin acemiliği ve cahilliği yüzünden kayboluyor. Karadan az açılabilen bu gemiler hemen her uzaklaştıklarında bir kazaya uğruyorlar. Harp ge-

Sadrazamın ordusu çölü geçerken.

milerinin de ticaret gemilerinin de müret-tebatının büyük bir kısmını Rum gemiciler oluşturuyor. Türk evlerinin iç yerleşim ve düzenlemeleri ilginç. Daireler genellikle gösterişli biçimde süslenmiş, tavanları çeşitli renklerde, odaların hepsinde yüksek bir platforma yer ayrılmış, bu platformda yerden aşağı yukarı 30 cm. genişliği 1.5-2 metre üzerlerine keten veya pamuk kumaşla kaplı şilteler serili. Bir uçtan öbür uca sıralanan yastıklar platformlara tek bir yüzey görünüşü veriyor. Yere güzel bir halı yayılı. Pencereler kafesli fakat camlı değil. Ev eşyaları arasında ne masa ne de iskemle var, zaten Türkler terziler gibi ayaklarını altlarına alarak oturdukları için bunlar gereksiz.

Bir yabancı Türklerden önemli bir kişi ile tanıştırıldığında, Türk onu karşılamak için yerinden kalkmaz. Ziyaretci kendisine doğru ilerler, sağ elini göğsüne koyarak eğilir. Bu Hıristiyanların Müslümanlarla geleneksel selâmlaşma biçimi. Türk misafirinin kanepeye oturması için işaret eder ve tercüman veya *Dragoman* aracılığı ile konuşma sürdürülür. Bir Türk için baş açmak, başka yerlerde selâmlaşırken peruk çıkartma ne kadar gülünçse o kadar mânâsızdır. Çok tütün içen Türkler çubuklarını nadiren ağızlarından eksik ediyorlar. İstanbul sokaklarında hepsi aynı soydan gibi görünen, biraz bizim çoban köpeklerimize benzeyen inanılmaz sayıda köpek var. İnsanı rahatsız ediyorlar. Geceleri bu aç ve yarı ölü hayvanların ulumaları gerçekten çok korkunç. Gereksinmelerini yerine getirecek sahipleri olmadığından zor buldukları nafakalarını şurada burada arıyor, evlerden atılmış çöplerin arasından çıkarıyorlar. Temizlik idaresi öyle kusurlu ki, bu köpekler ve martılar İstanbul'un tek temizleyicileri. Mezarlıktaki serviler Türklerin dokunmak istemediği güvercinlerle dolu, bu ağaçların bulunduğu her yerde de sürü halinde toplanıyorlar.

... Levent Çiftliğine gittiğimde Padişah'ın gelmek üzere olduğunu bildiren bir mesaj aldım. Belki bana yaralı Türklerin durumları ve onlar için yapılan düzenlemelerle ilgili soruları olacaktı. Öğleye doğru geldi, Vezirleri, hükûmet memurları ve maiyeti kendisine refakat ediyordu. Hepsi çok zengin giysiler içindeydi, atları da görkemli biçimde süslenmişti. Gelişi top atışı ile duyulurdu. Halk kendisini sevinç gösterileriyle karşıladı. Büyük bir manevra günü olduğu için Türk askerleri, deneme ve manevralarını bitirdikten sonra, herbiri Padişah'ın oturduğu Ağa'nın evinin önünden geçerek 5 kuruş tutan bahşişlerini aldı.

Ben de bu sırada Sultana gösterildim, saygılarımı sunduktan sonra, kendisinden ufak bir hediye ile bir mesaj aldım. Yaralılara gereken her türlü bakımın yapılmasını istiyor ve bu hizmetlerimin karşılığının tam mânâsıyla ödeneceğini bildiriyordu... Ağa hastaydı. Kendisini muayene etmemi istedi. Ateşi yüksekti. Tekrar görmeye gideceğimi, Beşiktaş'daki evinden çıkmamasını söyledim.

... III. Selim, halkı tarafından pek çok seviliyor. Bir hükümdarın sahip olması gereken hiçbir yetenek ve ehliyetten mahrum değil. XIII. yüzyılda beşinci halifelik hanedanını kuran Osman ailesinden geliyor. Türkiye'de daha önceki nesillere uygulanan ve başarılı olmayan eğitimden daha liberal bir eğitim görmüş. Sultan Selim kültürlü, akıllı ve geniş görüşlü. Avrupa'nın daha ileri gitmiş devletlerinin siyasetlerini izliyor. Bundan dolayı da İmparatorluğuna birçok faydalı yenilikler getirmiş olması şaşırtıcı değil. Üstünlüklerine inandığından İngiliz ve Fransızların askerî disiplin ve taktiklerinin güçlü bir taraftarı olmuş.

Sadrazam ve Kaptan Paşa'nın anlattıklarından Orduya ve Bahriyeye getirdiği yenilik ve gelişmeleri öğrendim. Çelebi, nazik ve lütufkâr bir karakteri var. Fizyonomisi güzel ve çok mânâlı. Vücudunun muntazam ve mütehakkim bir görünüşü var. Arkadaşlarım ve ben Padişah'ın operatörünün evine yemeğe davet edildik ve Türk tarzında güzel ağırlandık.

Türklerin yediği gibi çatalsız bıçaksız yemeğe mecbur kaldık, ama herşeye rağmen nefis bir yemek yedik. Aşağıya bu yemeğin kısa bir özetini veriyorum:

Yere bir örtü serildi, üzerine ayakları yukarı bakan ufak bir masa kondu, onun üzerine de geniş bakır bir sini. Etrafında hepimiz sıralandık. Her misafirin önüne pide gibi yassı bir ekmek ve iki kaşık konmuştu. Yemekler tek tek servis ediliyordu, birbiri peşine. Eğer çorba veya sulu bir yemekse kaşık kullanılıyordu. Sulu olmayan yemekleri de misafirler elleriyle alıyorlardı. Her ne kadar bu töre İngilizlerin düşünce ve duygularına ters geliyorsa da, fazla açık iştahlarımız ve yemeklerin nefaseti bizleri bir ölçüde yumuşatmıştı; bizlere kuvvetle hâkim olan töre denilen şey sonunda titizliğimizi tamamiyle yenmemizi başardı.

Et genellikle alanlara kolaylık olsun diye ufak parçalar halinde kesilmiş geliyor, fakat bu kez bütün bir ördek geldi. Ziyafeti veren kişi ördeği elleriyle parçaladı ve misafirlere dağıttı. Çubuk ve kahve içtikten bir süre sonra oradan ayrıldık."

Melda KAPTANA

[1]Tıpkıbasım: Arno Press and the New York Times (New York, 1971).

*Sadrazam ("kör" namıyla maruf) Yusuf Ziyaeddin Paşa'nın sefere çıkışının bu anlatımı, 127 yıl önceki bir başka sefere çıkış betimlemesinin yanında pek soluk kalmaktadır. Karş. Sultan IV. (Avcı) Mehmed'in Edirne'den Lehistan seferine gidişi:
Antoine Galland, şerhlerle yayınlayan Charles Schafer, çev. Nahit Sırrı Örik, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar: 1672-1673* (Ankara: T. Tarih Kurumu Yay., 1949), cilt I, s. 113-31.

Tarih ve Toplum

18. YÜZYILDA FRANSA'DAKİ TÜRKİYE

Hélène Desmet-Grégoire, *Le Divan Magique, L'Orient Turc en France au XVIII^eSiècle* (Büyülü Divan, 18. yüzyılda Fransa'daki Türk Doğusu), Paris, Le Sycomore, 1980.

Batının Türkiye ve Türkler hakkında, zaman ve mekânda değişimler gösteren, ama her zaman teşhis edilebilen bir temeli koruyan bir imajı vardır. Türklerin de, Batının kendilerini nasıl gördüğüne dair bir başka imajı. Bu ikisi genelde pek fazla uyuşmazlar. Bunun yanısıra, Türklerin de Batı hakkında, zaman içinde değişen bir imajları vardır. Küçümsemeden hayranlığa doğru evrilen bu imajın bir benzerinin Batıda da olması istenir ve beklenir; bu nedenle Batılıların Türkiye hakkındaki kanaatleri hep bu istek doğrultusunda, "dekupaj"a tâbi tutulduktan sonra Türk kamuoyuna sunulur. Bunun sonucu olarak, Batının Türkler hakkında sahip olduğu imajın Türkiye cephesindeki imajı böylece iyimser bir nitelik kazanır ve gün gelir Fransa'nın neden Ermenileri tuttuğu, Kıbrıs sorununda neden Batının blok halinde Yunanistan'dan yana çıktığı, Eurovision'da neden sonuncu olduğumuz, anlaşılamaz.

Toplumların birbirleri hakkında önyargı oluşturmaları insanlık kadar eski bir olgudur. Ama, "bize haksızlık ediyorlar" diye düşünülünce, bu haksızlığın nereden kaynaklandığını araştırmak gerekir. Biz onlara benzemek istiyoruz, onlar bize değil. Böyle olmasına rağmen onları tanımaya uğraşmıyoruz (Batıyı inceleyen kaç tane telif eser var?). Oysa, onlar bizi tanımaya uğraşıyorlar. İnsanlar ve toplumlar tanıdıklarını severler. Demek ki, bizi sevmek istiyorlar. Fakat, ancak milli meselelerde bir Batının olduğunu hatırlarsak, onlar dışında onları tanımak ve dolayısıyla sevmek için gayret sarfetmezsek, Batı için "Batı cemaatinin bir üyesi" değil de, bir merak konusu olarak kalmaya devam ederiz.

Hélène Desmet-Grégoire'ın büyük emek ürün olan eseri 18. yüzyılda Osmanlı toplumu ve kültürünün Fransız toplumunun çeşitli kesimlerine nasıl yansıdığını araştırmaktadır.

18. yüzyılın sonları Avrupa'nın, sonra da dünyanın çehresini değiştirecek olan sanayi devrimine tanık olacaktır. Bu yüzyıl her şeyden önce, 14. yüzyıldan beri (hatta İtalya ve Flandre için 11. yüzyıldan itibaren) hızlanan bir deniz ticaretinin doruk noktası olmakla belirlenmektedir. Atlantik ve Kuzey Denizi ticaretinin canlılığı karşısında Akdeniz ikincil bir role sa-

(Kapağın aslı negatiftir)

hiptir, fakat bu da küçümsenemeyecek bir boyuttadır. Bu Akdeniz ticaretinin en önemli merkezlerinden biri olan Marsilya'da Türklere rastlanmamaktadır. Kayıtlarda adına rastlanılan ve Türk olduğu söylenilen tek tüccar Archam Benconolly'dir. Bunun dışında, Osmanlı tüccarı olarak adı geçen birkaç tüccar, ya Rum ya da Ermenidir. Bu ilişkilerde görülen, Osmanlı-Batı ticaretinin tamamen Hıristiyanların elinde olmasıdır.

KRAL KADIRGALARININ TÜRK FORSALARI

Fransa'da Osmanlı tüccarı çok nadir rastlanılan bir insan tipidir, ama kalabalık bir Türk topluluğu bu toplumun hayatı içinde yer tutmaktadır. Bunlar kraliyet kadırgalarının Türk forsalarıdır. 18. yüzyılda Fransız savaş kadırgalarının kürekçilerinin % 20'sini Türkler meydana getirmekteydi. Bir kadırgada 250 kürekçi olduğu bilinirse, bu özel Türk topluluğunun önemi anlaşılır.

Türklerin bu işte bu kadar tercih edilmelerinin bazı nedenleri vardır. Bunlardan en önemlisi Türk forsalarının genelde kaçınayı düşünmemeleridir. O dönemdeki şöhretleri, onların en güçlü kürekçiler olduklarını ve en ağır görev olan kürek ucunun onlara verildiğini göstermektedir. Eğer bir forsanın kaçacağından şüphe duyulursa, bir Türkün yanına bağlanmaktadır, çünkü Türk hiçbir zaman bir kaçma eylemine suç ortaklığı etmeyecektir. Türk forsalar bütün diğerlerinin tersine, forsalığı bir görev kabul etmekte ve işlerine bağlı olmakta, hatta durumlarından memnuniyet duymaktadırlar. Bu nedenle onların karaya çıkmalarına izin verilmekte, onlar da kaçınayı akıllarına getirmeksizin teknelerine geri dönmektedirler.

Rönesansla bireyciliği oluşturmuş Batılı açısından Türklerin bu tavrı anlaşılmaz olarak kalmaktadır. Oysa, otoriteye itaatin, kesin varlık nedeni olduğu bir ülkeden gelen bu insanlar için bireysel davranış düşünülemez bir şeydir ve varolan otorite ne olursa olsun, ona itaat edilir.

18. yüzyılda Fransız vatandaşlığına geçen çok sayıda ulustan çok sayıda insanın varlığına rağmen, birkaç Ermeni veya Rum'un dışında hiç bir Osmanlı'nın böyle bir talepte bulunduğu görülmemiştir. Çünkü, Fransız vatandaşı olmak aynı zamanda katolik olmak demektir, oysa kendilerini ancak ait oldukları cemaat içinde tanımlayan Osmanlı insanlarının böylesine bir kökünden kopuşa tahammülleri olamaz.

18. yüzyılda Fransız toplumunun Türk toplumu hakkında kanaat edinmesini etkileyen bir olgu da, bazı dinsel örgütlerin Türkler elindeki Hıristiyan esirleri kurtarmalık ödeyerek geri alması, sonra da bunları bütün Fransa'da dolaştırıp halka göstermesiydi. Aynı şeyi Hıristiyanların da Müslümanlara yaptığını bilemeyen sıradan halk, Türkleri vahşetin timsali ve Hıristiyanlığın baş düşmanı olarak görüyorlardı.

Fransız halkının bilemediği gerçeklerden biri de, Osmanlı ülkesinde Hıristiyanlara büyük bir serbesti tanındığı (Fransa'da Müslümanlara tanınanından çok daha fazla), ama ortodoks Rumların Osmanlı ülkesindeki katoliklere büyük bir baskı uyguladığıdır. İşin ilginç yanı, Rumların bazen vahşet derecesine varan saldırılarından korunmak için katolikler Türklere sığınmaktadırlar.

TÜRK KÖKENLİ ÜRÜNLER MODA YARATIYOR

Sanayi devrimi öncesindeki uluslararası ticaretin en büyük özelliği, nadir metâlar üzerinde yapılması ve halk tabakalarının bu mallara ulaşamamasıdır. Fransa'nın Osmanlı'dan ithal ettiği mallar esas olarak; müstahzarat başlığı altında toplanan bazı ender madenler (boraks, bitüm, antimuan vb.), misk, gri amber, maroken gibi bazı hayvansal ürünler ve baharat ile Fransız hayatına büyük etkileri olan kahve idi. Bu ürünlerin Fransa'da bulunmaması ve bunların ancak çok zenginler tarafından kullanılması; bu ürünlerin geldiği Türkiye'yi Fransızların gözünde bir zenginlikler ülkesi haline getiriyor, ona prestij sağlamanın ötesinde, biraz da esrarlı bir diyar olarak bakılmasına yol açıyordu.

Kahve dışındaki ürünlerin ticareti çok eskilere dayanmaktadır. Ortaçağ boyunca azalmakla birlikte, devam eden bu ticaret akımına konu olan ürünler, Osmanlı devletinin kurulmasından sonra tamamen Türk malı sayılmışlardır. Aslında 18. yüzyılda bu malların uluslararası ticareti Avrupalıların eline geçmiştir ve Osmanlının koruyucu siyasetine karşılık olmak üzere, bu ürünlerin çoğunu Amerika'daki plantasyonlarında üretmektedirler.

Bu konuda ilginç olan nokta, Osmanlının da baharat ithalâtçısı olmasına ve bu malın dünya ticaretini elinde tutan Hollanda'nın hem Osmanlı'ya hem de Avrupa'ya baharat satmasına rağmen, ortalama Fransızın gözünde bu zenginliğin kaynağının Türkiye olarak görülmeye devam etmesidir.

Baharatın en yaygın kullanım alanı ilâç yapımıdır. 18. yüzyılda bilimsel tıp henüz emekleme aşamasındadır. Osmanlı ülkesinde Yunanî tıp olarak anılan ve uygulanan eski Yunan tıbbı, Avrupa'da da henüz egemenliğini korumaktadır. Eski Yunan'a büyük bir hayranlık duyan Fransızlar, eskilerin tıbbının mirasçısı olarak, şimdi bu toprakların sahibi olan Türkleri görmektedirler. Avrupa'ya tıbbın da, baharatın da Türkiye'den gittiği sanılmaktadır. Bu konudaki kanaatler o kadar köklüdür ki, Fransa'da eczacılar ilâçlara, hangi ülkeden kaynaklandıklarını belirleyen etiketler koymaktadırlar. Türkiye'den gelenleri, tedavi edici niteliğin yeterli garantisini taşıyor sayılmaktadır, çünkü Türkiye eskilerin tıbbının mirasçısıdır.

Ancak, bu ilâçların hammadesi olan baharat pahalı, ama çok pahalıdır. Bu nedenle Fransa'da tıbbın ikiye bölünmesi yaşanmıştır. Bir yandan zenginlere yönelik Eski Yunan (Türkiye) tıbbı ve bu ürünlere ulaşamayan halkın tıbbı. Bu bölünme sonucunda, halk tıbbı zengin tıbbını reddetme noktasına kadar ulaşmıştır. Bu oluşuma bağlı olarak, Türkiye varlıklı sınıflar arasında bir prestije sahipken, Fransız Devrimi'nin fermantasyonunu yaşayan halkın gözünde kötü bir yere sahip olmaktadır. Hiç bir suçu olmadığı halde Türkiye, halkın gözünde egemen sınıfın safında görülmekte ve çok net bir halk muhalefetiyle karşılaşmaktadır.

Türkiye'nin zenginler nezdindeki prestijini artıran, ama halkın husumetini üstüne çekmesine yol açan bir mal da maroken adı verilen tabaklanmış keçi derisidir. Özellikle cilt yapımında kullanılan bu ürün, bir zenginlik simgesi sayılmaktadır. 18. yüzyılda halk gözünde, zenginliğin simgesi olan her şey sınıf ayrıcalıklarını akla getirdiğinden, husumet çekmektedir.

Türkiye'den Fransa'ya giden ürünler içinde bütün Fransızların benimsediği tek mal kahvedir. 1640'lı yıllarda, Doğu'da yolculuk yapan Fransızlar tarafından ülkeye getirilen bu ürün, çok kısa bir sürede büyük bir kabule mazhar olmuştur. Kahvenin Fransa'ya girmesiyle birlikte, onun Türk usulüne göre tüketilmesi de moda olmuştur. Türkiye'ye yolculuk yapanların geliştirdikleri zengin bir edebiyat, Türk usulü kahve içilmesini moda haline getirmiştir. Fincan kelimesi köylerde dahi kullanılacak kadar Fransızcaya girmiş, bazı zenginler Türkiye'den özel kahveciler getirtmişlerdir. Ancak, 18. yüzyılda

yukarıda andığımız ticarî kayma, Amerikan plantasyonlarında kahve yetiştirilmesine ve Fransızların dibek kahvesi yerine değirmen kahvesini ikâme ederek ve ayrıca içine süt katarak bunu artık Fransızlaşmış bir içecek haline getirmelerine yol açmıştır. Artık Avrupa Fransız usulü kahve içmektedir.

18. yüzyıl Avrupa'nın hızlı bir şekilde dışa açılmaya başladığı yüzyıldır. Amerika, Avustralya ve Uzak Doğu kültürleriyle temasa geçilmesi, özellikle Fransa'da, etnografik diyebileceğimiz bir merakın uyanmasına yol açmıştır. Parası olan herkes kendine özel bir müze kurma peşindedir. Ancak, bu özel müzelerde, dünyanın hemen her tarafından getirilen değişik eşyaya rastlamak mümkünken, Türkiye kökenli olanları gerçekten çok nadirdir. Çünkü henüz Türkiye, gelişmiş, hem de çok gelişmiş bir ülke olarak kabul edilmektedir. Eski uygarlığın mirasçısı olan bu ülke hiç Irokua kabilesiyle aynı düzeyde olabilir mi? Diğer yandan, Osmanlı Avrupa'nın kapı komşusudur ve 18. yüzyılda yazılı kaynak incelemesi, doğrudan etnografik malzeme incelemesine üstün tutulmaktadır. Osmanlı toplumu hakkında ise inanılmaz bir kaynak bolluğu vardır.

Fakat, 19. yüzyılda Fransızların Türk ve İslâm dünyasına karşı tavırları değişecektir. Artık sanayi devrimi tamamlanmış, Avrupa Osmanlı'dan üstün olduğuna kesin kanaat getirmiştir. Artık ona ege men olmak istemektedir. Bu nedenle, 19. yüzyıl boyunca, Türk ve İslâm dünyası Batının etnografik merak alanına ithal olacak, Türkoloji de bir bilim olarak ortaya çıkacaktır.

FRANSIZ YÖNETİMİ TÜRKİYE'YE KARŞI KAMUOYU OLUŞTURUYOR

1631 yılında kurulan krallık resmî yayın organı *La Gazette*, yayın süresince hiç bir zaman serbest olmamış, hep iktidarların görüş ve amaçlarını yansıtmıştır. 18. yüzyılda Fransa kendine bir imparatorluk kurmaya başlamıştır ve bu imparatorluğun Osmanlı topraklarının birçoğunda da gözü vardır. Bu nedenle, resmi yayın organı, Türkiye aleyhine bir kamuoyu oluşturulması yönünde kullanılmıştır. Bunun yanısıra, Osmanlı'ya ilişkin haberler Batı Avrupa'ya, esas olarak Viyana ve Venedik kanalıyla ulaşmaktadır. Oysa 18. yüzyıl boyunca Avusturya ve Venedik'le sürekli savaş halinde kalınmıştır. Bu durumda, bu kaynaklardan giden haberlerin ne derece yansız oldukları kolayca kestirilebilir. Bütün bunların ötesinde, haberin ulaşma hızı olarak, İstanbul Paris'e 100 gün, Viyana ve Venedik 20'şer gün mesafededir.

La Gazette'de Türkiye hakkında çıkan haberler, öbür ülkeler hakkındakilere nazaran çok değişiktir. Resmî Gazete'de Türkiye'deki bütün doğal âfetler verilmektedir. Ama, bu cins haberlere yalnız-

TOus ceux qui contribuent à cette bonne œuvre de la Rédemption des pauvres Chrétiens, Captifs François, détenus pour la Foi Catholique chez les Infidelles, sont participants des graces & Indulgences à nous accordées par nos Souverains Pontifes suivant leurs Bulles, aux personnes de l'un & de l'autre sexe, qui coopéreroient selon leur état & leur pouvoir à l'accomplissement de cette principale fin, qui dévoue spécialement au rachat des Chrétiens Captifs: les Indulgences sont d'autant moins suspectes de faux & de revocation, qu'ayant été plusieurs fois revues & examinées par le Saint Siege, elles y ont été approuvées & confirmées par les Papes Clément X, dans son Bref du 11 Février 1673, Innocent XI, dans son Bref du 10 Janvier 1680, & encore plus récemment par le Pape Benoît XIV, le 11 Janvier 1752; enfin il y a une plénitude de graces pour tous ceux qui donneront selon leur pouvoir pour cette charitable œuvre de la Rédemption de nos freres Chrétiens, Captifs François, qui gémissent dans les fers des Barbares, sous le joug des Mahometans, ennemis du nom Chrétien, & participeront en toutes les bonnes œuvres qui se font journellement dans toutes les Maisons des Chanoines Réguliers de l'Ordre de la Très Sainte Trinité, & les bienfaiteurs auront le soin de se faire inscrire dans les livres, lorsque le prépose passera chez eux, afin qu'ils soient en écrit au nombre des elus.

LE Roi notre Sire, par ses Lettres-Patentes accordées aux Général & Chanoines Réguliers de l'Ordre de la Sainte-Trinité & Rédemption des Captifs, données à Compiegne le 6 Août 1774, régistrées au Parlement de Paris le neuf Février 1775, celles adressées au Parlement de Dijon le 15 Février 1776, registrées audit Parlement & Cour des Aides de Dijon le 11 Mars suivant, & celles adressées à la Cour des Aides de Clermont-Ferrand le 22e. jour d'Août 1775, registrées à ladite Cour des Aides de Clermont-Ferrand le 4 Septembre 1775, à l'Election de Saint-Flour le 2 Juin 1776; Veut & entend que la Collecte des aumônes en faveur des pauvres Captifs soit faite par lesdits Religieux, ou par leurs prépotés & Commis, dans toutes les Paroisses des Provinces de l'Isle de France, Gâtinois, Orléanois, Beauce, Perche, le Maine, Anjou, Picardie, Normandie, Champagne, Dauphiné, Bourgogne, Nivernois, Maconnois, Lyonnois, Forêt & Beaujollois, Poitou, Touraine, Berry, Bourbonnois, Auvergne, Limousin, la Marche, Perigord, Agénois, &c. sans qu'il leur soit fait aucun trouble ni empêchement, généralement quelconque, ladite quête se doit seulement faire par le sieur Jean Arthur ou par ses Commis, chargés de sa commission, étant le seul approuvé dans le district fixé par sa commission, les fidelles sont très-expressément priés de ne point donner leurs aumônes, pour cette fin, à de sortes de Religieux ou autres qui s'immiscent à faire cette quête sous des Patentes étrangeres.

AUx Années 1740, cent cinq Esclaves Chrétiens rachétés au Royaume d'Alger par les RR. PP. ALEXANDRE LA MANIERE, JEAN MONTOUR & MICHEL GAIROAD, Commissaires Généraux des Chanoines Réguliers de l'Ordre de la Sainte-Trinité, Rédemption des Captifs, dits Mathurins. En 1754, a été rachetté à Maroc 76 Esclaves Français; en 1756, neuf Captifs; en 1757, dix Captifs, en 1758, le 26 Septembre, cinquante-neuf Captifs rachetés au Royaume de Maroc, Fez, Salé, lesquels ont passé par la Bourgogne pour se rendre à Paris, & ils ont fait des Processions dans toutes les Villes de leur passage. En 1765, quatre-vingt au Royaume de Maroc, En 1767, cent quatre-vingt-quatorze Captifs venants du Royaume de Maroc, arrivés en France en deux différentes, l'une à Marseille, & l'autre à Brest. Les Fidelles son priés de la part des Religieux de la Sainte-Trinité, de contribuer autant qu'ils pourront, par leurs Charités, à la délivrance d'un autre grand nombre de Captifs, qui sont en danger de renoncer à la Foi Catholique, par les tourments affreux que les Barbares leur font soufrir. Les ... Religieux prieront pour le salut & la conservation des Bienfaiteurs.

*Trinitaires tarikatının, 1767-68 yıllarında, İslâm ülkelerindeki Hıristiyan esirler için, Papalığın izniyle, kurtulmalık parası toplarken dağıttığı günahları bağışlama belgelerinden (*indulgence *senedi) bir örnek. Champlitte Müzesi (Fransa) Kitapta: Ek II.*

Resimaltının özeti: Fransa Kralı, Müslümanların eline düşen Hıristiyan Fransız tutsakların selâmetlerinin sağlanması amacıyla, Çok Kutsal Teslis Tarikatına, bunların kurtarılması için yetki vermiştir. Bu yetki papalık makamı tarafından da defalarca onaylanmıştır.

Metinde zikredilen illerin parlamentolarınca da onaylandığı üzere, Hıristiyan tutsakların Müslümanların elinden kurtarılması için sadaka toplanması konusunda sadece bu tarikat yetkilidir.

Son paragrafta da, 1754 ile 1767 arasında Kuzey Afrika Müslümanlarından kurtarmalık ödenerek geri alınan Hıristiyan tutsakların sayıları verilmektedir.

Resimler Solda, yukarıdan aşağı; 1. Tutsakları nasıl sopalama âdetine sahipler, 2. Tutsakları çivileme biçimi, 3. Kurtarılmalığı olmayan tutsakları hapiste tutuyorlar.
Sağda yukarıdan aşağı; 1. Tutsakları olağan olarak nasıl yakıyorlar, 2. Tutsakları boğma biçimi, 3. Tutsakları çarmıhlama ve üzerlerine duvar örme biçimi.

ca Türkiye'ye ilişkin olarak rastlanmaktadır. Acaba gazete redaktörleri bu cins olayların yalnız Osmanlı ülkesinde olduğu imajını yaratarak, bir Tanrı gazabı düşüncesi veya bu toprakların güvensiz olduğu fikrini aşılamak istemiş olmasınlar. Gene bu bağlamda, 18. yüzyıl boyunca bütün İstanbul yangınları ayrıntılı olarak verilmektedir. Mimarînin esas olarak ahşaba dayandığı söylenmeksizin.

Bilindiği üzere, Avrupa tıp devriminden önce, salgın hastalıklardan çok çekmiştir ve 18. yüzyıl Avrupa için bu âfetin önüne geçildiği bir yüzyıl değildir. Ancak, *La Gazette* yöneticileri sürekli olarak Osmanlı'daki salgınlardan söz etmekte ve batıdakileri es geçmektedir. Böylece, Osmanlı ülkesi bir kez daha tehlikeli bir bölge olarak gösterilmiş olmaktadır.

Böylece Osmanlı diyarı aşırı şiddet ve güvensizliğin kol gezdiği bir bölge olmakta, Batı ise bunun karşısında sakin bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

La Gazette'in bu ana temasını güçlendirmek için sarıldığı bir başka haber türü de, Osmanlı sarayında görevlerin Bizans taktikleriyle el değiştirmesi ve çok sayıda siyasal cinayetin işlenmesidir. Bu durumda, Osmanlı yönetimi kimsenin yerinden emin olmadığı ve sürekli bir cadı kazanının kaynatıldığı bir yer olarak gösterilmektedir.

La Gazette'in Osmanlı ülkesini bir vahşi diyarı olarak gösterme konusundaki sonuncu aracı, sipahi ve yeniçeri ayaklanmalarını sektirmeksizin vermektir. Böylece padişah güçsüz, halk pasif, ordu isyankâr olarak ortaya çıkarak, 18. yüzyıl mutlak Fransız monarşisinin adeta bir anti-tezi olarak takdim edilmektedir.

Fakat buna karşılık, Türkiye insanlarının yaşam tarzı ve zihniyetlerine dair haberler yok gibidir. Aradan kaçıp gazete satırları arasına sızanları da gerçek durumu hiç yansıtmayan, hatta ters kanılar uyandıran "magazin" haberleridir.

Osmanlı hakkında bir önyargı oluşturulmak istendiğinin en ciddi kanıtı, Karlofça (1699) Barış Antlaşması'ndan sonra Avusturya'ya terkedilen Macaristan halkının, Avusturya'ya katılmayı reddederek, Osmanlı'ya geri dönmek üzere ayaklandıkları olaylardan söz edilirken, *La Gazette*'in bunları "âsiler" diye anmasıdır.

Bunlara karşılık, halk edebiyatında Batı ve Doğu eşdeğer kabul edilmektedir. Ancak yukarıda anılan gelişmeler sonucu, özellikle 18. yüzyılın sonlarından itibaren halkın da kanaati *La Gazette*'inki gibi olmaya başlamıştır.

Desmet-Grégoire'ın çok kapsamlı ve derslerle yüklü bir kitabını dar hacimde aktarabilmek çok güç. Ancak, toplumların birbirlerine karşı nasıl önyargı oluşturduklarını ve bunun nedenlerini ayıklamanın önemini görmek bile büyük bir kazançtır.

Dr. Mehmet Ali KILIÇBAY

EBUBEKİR HÂZİM TEPEYRAN: HAYATI VE HÂTIRALARI

Ebubekir Hâzim Tepeyran yalnızca bir idare ve siyaset adamı değil, aynı zamanda değişik konulara yakın ilgi duyan bir kişiydi. Edebiyat meraklı ve yazarlığı, 1910 yılında basılmış *Küçük Paşa* adlı romanı (İstanbul: İnkılâp Kitapevi, Millî Mecmua Basımevi, 1946, 2. basım) yine aynı yıl basılmış *Eski Şeyler* adlı öykü kitabı, Fransızca kaleme aldığı şiirlerini kapsayan ve 1927 (1931 ?) yılında basılmış *Les Fleurs Dégènerées* [Yozlaşmış Çiçekler] ile 1932 yılında basılmış -bu kez Türkçe şiirlerini kapsayan- *Kar Çiçekleri* adlı şiir kitapları, ayrıca Türkçe ve Arapça idarî ve içtimaî makalelerini derlediği *Sânihat* adlı bir başka kitabıyla kendini gösterir. Bunların dışında, oğlu hakkında *Hasan Hâzim* adında bir eseri, Arapçadan tercüme edilmiş *Güzel Sözler* adını taşıyan müntehabatı [seçmeler] ile *Aşkın Zaferi* adlı taslak halinde bir romanı daha vardır. Tepeyran müzikle de ilgilenmiş, ve piyano çalmayı öğrenmiş, fotoğrafçılığa ilgi duyarak memuriyet hayatında dolaştığı yörelerde bol bol fotoğraf çekmiş ve nihayet yağlıboya resimler yapmıştır.

Çok yönlü bir kişi olduğu kendiliğinden anlaşılan Tepeyran'ın ben burada yalnızca idare ve siyaset adamlığının öyküsünü anlatan hâtıralarını tanıtmaya çalışacağım.

Tepeyran'ın idare adamlığı dönemine ait gayet ayrıntılı ve uzun hâtıraları 1944-1945 yıllarında Türkiye Yayınevi tarafından her ay bir fasikül çıkarılmak suretiyle toplam 6 fasiküle yayınlanmıştır.

(Ebubekir Hâzim Tepeyran, Hâtıraları, *Canlı Tarihler;* İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1944-1945; 1.3.5.7.9 ve 11. fasiküller. Toplam 402 s.) Anıların yanında yazarın bizzat kaleme aldığı metin -kendi onayından geçirilerek- sadeleştirilmiştir. Ancak metin, Gelibolu hâtıralarından sonra (V. Fasikül, s. 157'den itibaren) sonuna dek yazarın kaleminden çıktığı gibi -yalnızca bazı imlâ düzeltmeleri yapılarak- korunmuştur.

E.H. Tepeyran 1864 yılında Niğde'de doğmuş (Soyadının Tepeyran olmasının nedeni, Niğde'nin Tepeviran denilen semtinde dünyaya gelmiş olmasıdır; Tepeviran adı halk dilinde Tepeyran olarak geçtiğinden, o da bu telâffuz biçimini soyadı olarak kabul etmiş). Yazar hâtıralarında doğumundan 1901-1902 yıllarına dek olan hayatını tatlı bir üslûpla anlatmaktadır.

Babasının memuriyeti dolayısıyla Niğde'den ayrılmış ve Isparta ile Antalya Rüşdiyesi'nde okumuş, daha sonra son sınıfı Niğde Rüşdiyesi'nde tamamlamış. Tepeyran anılarında pek tembel ve yaramaz

bir öğrenci olduğunu yazmaktadır; okuldan kaçmaya kadar varan haylazlıklar sonunda güç-belâ ve zorla devam ettiği okulunu daha sonra (yola gelerek) iftiharla bitirmiş. Okulunu bitirdiğinde kendini çok beğenen Niğde Mutasarrıfı Hasan Mazhar Paşa babasına kızını oğlu ile nikâhlamayı önermiş, böylece Tepeyran'ın İstanbul Mülkiye Mektebi'nde öğrenim görmesi sağlanacakmış. Babası bu öneriyi kabule yanaşmış, fakat annesi kız "çirkin ve saralı" olduğu için reddetmiş (Tepeyran 16 yaşında büyük teyzesinin 13 yaşındaki kızı ile nişanlanmıştır; daha sonra bu evliliğinden üç çocuğu olacaktır). Yüksek öğrenim kısmet olmayınca, Rüşdiye mezunu olarak geleneksel biçimde memuriyet hayatına başlamış: Önce Tahrirat Kalemi'nde stajyer memur olarak çalışmış, daha sonra da 1879'da onbeş yaşında iken Tahrir-i Emlâk Kalemi'nde Senedat ve İlâmat Katipliği'ne başlamış (Tepeyran'ın babası da Niğde Tahrirat Müdürü imiş). Kısa zamanda İnşaat ve Tahsilât Kâtiplikleri görevini üzerine almış; 1881'de babası onu Tahrirat Kalemi Birinci Mümeyyizliği'ne almış ve buna ek olarak da kendisini Rüşdiye'de öğretmen olarak görevlendirmiş. Aynı yıl öğretmenliğinin yanında Bidayet Mahkemesi Zabıt Kâtipliği'ne tâyin edilmiş, Ceza ve Hukuk Daireleri'nde ve bizzat Savcının yanında çalışmış (I. Fasikül, s. 13-24).

1883'te denetim için Niğde'ye gelen Konya Valisi ("İngiliz lâkabıyla maruf") Müşir Mehmet Sait Paşa Tepeyran ailesinin evinde misafir kalmış ve bu sırada genç Tepeyran'ı pek beğenerek kendisini Konya'da -bizzat kendisinin başkanlığı altında toplanan- Maarif Meclisi Kâtipliği'ne ve vilâyet gazetesi muharrirliğine getirmiştir (I. Fasikül s. 25-42). 1886'da Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa

(çok daha sonra 1902 yılında Abdurrahman Paşa kendisine önerilecek olan Sadrazamlığı reddedecek, fakat Sait Paşa'nın kurduğu kabinede Adliye Nâzırı olacaktır) Tepeyran'ı Kastamonu'ya Mektupçu Kalemi Mümeyyizliği'ne ve vilâyet gazetesi muharrirliğine tâyin etmiştir. Tepeyran, Konya'daki memuriyeti sırasında kendi kendine ve tamamen kişisel gayretleri ile Fransız dilini de öğrenmeye başlamıştır. Kastamonu'da Mektupçu Vekilliği görevinde de bulunmuştur (I. Fasikül, s.43-72). 1889'da Kastamonu'dan denetim görevi ile ilgili olarak Sinop'a gitmiştir. Yazar, Sinop'taki (bundan sonra hâtıralarında sık sık rastlanacak olan) yolsuzluk-suiistimal-rüşvet öykülerini anlatmaktadır: Örneğin, Sinop İdadî Mektebi'nin gerekenden daha fazla tahsisat gönderildiği halde bitirilememiş olmasının nedeni, okulun yapımına memur edilen komisyon üyelerinden üçünün kendilerine mükemmel birer ev yaptırmalarıdır. Umumî Hapishane adı verilen ünlü Sinop Kalesi'ni (kale zindanlarını) de gezen Tepeyran, burada gördüğü manzaraları son derece akıcı bir dille tasvir etmektedir [Tepeyran'ın hapishane ve adliye tasvirleri ile Ahmet Şerif'in *Anadolu'da Tanin* adlı kitabında (baskıya hazırlayan: Çetin Börekçi, İstanbul, Kavram Yayınları, 1977) anlattığı hapishane ve adliye öyküleri arasında fark bulmak güçtür]. Tepeyran'ın Sinop hâtıralarındaki ilginç bir nokta da, annesi Türk ve Müslüman olan ve Türkçe bilen Sinop'taki tek konsolos Rus Konsolosu Suhetin ile olan dostluğu ile Suhetin'in onsekiz-yirmi yaşlarındaki kızı Madmazel Suhetin'e olan masum aşkını pek tatlı bir dille anlatmasıdır:

"Onsekiz-yirmi yaşlarında olan Madmazel Suhetin'e gelince,... Madmazelle konuşma mevzularımız, fotoğrafi, resim, edebiyat olmakla beraber, ikimizin de gençliğimiz karşılıklı sempati için başka vasıtaya, hattâ birbirimizin dilini anlamaya da hacet bırakmayan bir sebepti. Orta boyu, düzgün vücudu, beyaz rengi, altın gibi sarı saçları, masum bakışlı yeşil-mavi gözleriyle bu kızın beni büyüleyeceğini anladığımdan kendisiyle mümkün olduğu kadar az konuşmaya karar verdim... münevver ve fazla güzel bir genç kızla ilk defa konuşuyordum... Beni cesaretlendiren.. madmazelin çiçekler arasından yeşil ışıklı bir çift dişi ateş böceği gibi parlıyan gözleriydi.. Bu fevkalâde cüret ve talâkatimin sebebi mayası kaynamaya başlayan münasebetsiz bir sevginin mucizesi olduğunu ve bunun daha evvel madmazelin masum kalbinde başladığını sonra anladım" (I. Fasikül, s. 89-91). Bu masum aşk macerasının sonu Madmazel Suhetin için hüsran olmuştur, çünkü o tarihte Tepeyran bekâr değildir; evli ve iki çocuk babasıdır -hatta üçüncü çocuğu da bir ay sonra doğacaktır-, yakında da Sinop'tan ayrılacaktır (I. ve III. Fasikül, s. 72-93).

Yazar 1892'de Mektupçu Kalemi Mümeyyizi olarak Kastamonu'dan İzmir'e gelir (III. Fasikül, s. 94-119).1893 yılında İzmir Valiliği'nden Edirne Valiliği'ne atanan Abdurrahman Paşa -tıpkı İzmir'de yaptığı gibi- Tepeyran'ı Edirne'de de yanına alır; 1894'te Tepeyran Edirne Vali Muavini olur. Yazar anılarının bu kısmında da Edirne'de gördüğü emsalsiz yolsuzlukları anlatmaktadır (III. Fasikül, s. 120-156).

Tepeyran'ın Edirne ile ilgili anlattığı en ilginç öykü, -daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önderlerinden ve Sadrazam olacak olan- Talât Paşa ile ilgili olanıdır: 1896 yılında yapılan bir aramada evlerinde "zararlı evrak ve gazete" bulunduran asker ve sivil kişiler tutuklanmışlardır. Tutuklanan siviller arasında "Edirne Posta Müdürlüğü Kâtiplerinden Talât Efendi" de bulunmaktadır. Ele geçen evrakın incelenmesi sırasında Tepeyran da vardır ve Maarif Müdürü ile göz-kaş işaretleriyle anlaşarak "gençleri itham ettirecek mahiyette" görecekleri kâğıtları gizlemeye karar verirler. "En muzır" yazıları ceplerine doldurarak ve daha sonra da "abdesthaneye götürüp" yırtarak atarlar: "Talât Efendi'nin yazısıyla bir tek kağıt çıkmadı. Onun, postahanede bulunmak dolayısıyla Avrupa'daki genç Türklerin gönderdikleri gazeteleri bazı kimselere vermesinden başka bir suçu da yoktu" (V. Fasikül, s. 145). Tutukluların hepsi birer yıl hapse mahkûm olurlar. Bu öyküyü Tevfik Çavdar biraz farklı anlatıyor: Bir kez, tarih olarak 1895 yılını gösteriyor. Ayrıca Talât Efendi üç yıl kalebentliğe mahkûm olmuş. (Tevfik Çavdar, *Talât Paşa* -Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü-, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s. 37 vd.)

1897'de Tepeyran Dedeağaç Mutasarrıflığı'na tâyin olmuştur (V. ve VII. Fasikül, s. 163-242). 1898'de ise, II. Abdülhamid'e hakkında bir jurnal verildi. Jurnalde: Tepeyran'ın Jön Türkler'in ileri gelenlerinden olduğu; Avrupa'daki Jön Türkler ile haberleştiği; Paris'ten zararlı kitap ve gazeteler getirdiği; dinî inancı olmadığı, astronomiye meraklı olduğu (hatta bir büyük rasat dürbünü dahi bulunduğu); "Taaddüd-i Zevcat aleyhinde bir kitap" yazdığı; Padişahın âzây-ı hümayunları ile eğlendiği ve Mithat Paşa'nın lehine "pek mütecasirane sözler söylediği" yolunda suçlamalar vardır. Oysa Tepeyran fotoğrafçılıkla ilgilendiği sıralarda Dedeağaç'ta bizzat kendi çektiği fotoğraflardan oluşan bir fotoğraf albümünü bir arîza ile birlikte Sultan II. Abdülhamid'e takdim etmişti: ".. iki sene zarfında devlet hazinesinden bir para verilmeksizin Dedeağaç'ta vücuda getirdiğim âsar-ı nâfianın fotografilerini havi bir albümu tazimat-ı ubeydâne ile takdim ediyorum" (VII. Fasikül, s. 234).Sultan II. Abdülhamid, bu vesile ile fotoğrafçılıkla ilgilenmeye başlamış ve bu amaçla da Harem Dairesi'nde küçük bir fotoğraf atölyesi kurdurtmuştur. Sultanın jurnale aldırış etmediği ve Tepeyran'ı Bâlâ rütbesile vali tayin ettiğini, ayrıca 2. rütbede Osmanî nişanı da verdiğini hemen belirtelim. Tepeyran, bu olaya fotoğraf albümü hediyesinin neden olduğunu düşünüyor.

Tepeyran'ın hâtıralarının bundan sonraki kısmı yalnızca Musul Valiliği'ne ayrılmıştır (VII, IX ve XI. Fasikül, s. 243-394). 1898'de İstanbul'dan Musul'a gider; Musul ile ilgili anlatılan pek çok şirin öyküden rüya-fal ile ilgili olanı oldukça ilginçtir:

"Erazi-i seniye komisyonunun o vilâyet halkından olan reisi Ziya Paşa Hazine-i Hassa Nezaretinde kaybolan bir kasa anahtarının nerede ve kimde bulunduğunu keşif için Musul'da falcılık eden maruf bir adama fal baktırılması hakkında aldığı şifreli bir telgrafı gizlice bana göstermiş ve bu hale pek şaştığımı görünce, birkaç sene önce yine o nezarette yitirilen bir kasa anahtarının bu adamın falı ile bulunduğu nezaret erkânınca malûm olduğunu söylemişti" (IX. Fasikül, s. 307). "Hamidiye Süvari Alayları" hakkında verilen ilginç ve ayrıntılı bilgiler mutlaka zikredilmeğe değer (IX ve XI. Fasikül, s. 321-327, 333-336 ve 388-389).

Tepeyran 1901 yılında Musul Valiliği'nden alınır; bir başka vilâyete de vali olarak ataması yapılmaz. İstanbul'da Devlet Şurası Tanzimat Dairesi'ne üye olarak atanır, birkaç ay bu görevde kalır. 1902'de II. Abdülhamid'e verilen bir başka jurnal nedeni ile, istediği halde Ankara Valiliği'ne getirilmez.

Tepeyran'ın hâtıraları bu noktada kesilmektedir.

Tepeyran daha sonra 1904'te Manastır Valiliği'ne, ardından Bağdat Valiliği'ne atandı. Bu arada I. rütbeden Osmanî ve Mecidî nişanları aldı. Bağdat'a giderken de murassa (pırlantalı) Osmanî nişanı ile ödüllendirildi. Önce Sivas'ta ve 1909'da da Ankara'da valilik yaptı. 1910 yılında İstanbul Şehremini oldu (O sırada İstanbul'da valilik olmadığından fiilen valilik görevini de görmekte idi). Şehremini iken 31 Mart 1325 (1909) Ayaklanmasını takiben II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra malına ve parasına elkoymağa hükûmetçe karar verilmiş ve bu karar Mebusan ve Âyan Meclisleri tarafından da onaylanarak yeni Padişahın (Sultan Reşat) iradesi ile bu konuda görevlendirilen komisyona Tepeyran başkan olmuştur (VII. Fasikül, s. 235). Ancak Şehreminilik görevinden isteği ile istifa etti. Bundan sonra Hicaz ve Beyrut'ta Valilik görevlerinde bulundu (1910-1912).

Tepeyran, Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin kendisini usulsüz olarak Halep Valiliği'ne tâyinini protesto etmek için bu göreve gitmedi; 1913'te ikinci kez Beyrut Valisi oldu. İzinli olduğu bir sırada yerine bir başkasının atanması üzerine bu

görevden ayrıldı ve 1915'te Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Başkanı oldu. Sağlık durumunu gerekçe göstererek görevinden ayrılınca, 1918'de Bursa Valisi oldu. Fakat iki ay sonra Damat Ferit Paşa kabinesinin Dahiliye Nâzırı tarafından görevinden alındı. Damat Ferit Paşa kabinesinin düşmesinden sonra 1919'da yeniden Bursa Valisi oldu (Böylece onbir ay içinde iki kez Bursa Valiliği yapmış oluyordu).

1920 yılı şubat ayında Tepeyran, Ali Rıza Paşa kabinesinde Dahiliye Nâzırı oldu. Ali Rıza Paşa kabinesinden sonra kurulan Salih Paşa kabinesinde de bu görevini sürdürdü. Sadrazamın ve kabinenin genel politikasını onaylamadı ve birkaç ay sonra kabinenin toptan istifası ile bu görevden ayrıldı.

Tepeyran'ın Musul Valiliği'nden sözkonusu istifasına kadar olan (1902-1920) idare ve siyasetle ilgili hâtıralarını yazıp yazmadığını bilmiyorum (bundan sonraki hâtıralarını yazmış olduğuna göre, bu kısımları da yazmış olmalıdır), ama yazdıysa da bu hâtıraların yayınlanmadığı anlaşılıyor.

Yazar, kabineden istifasından sonra başına gelenleri, *Zâlimane Bir İdam Hükmü* (İstanbul: Millî Mecmua Basımevi, 1946) kitabında bütün ayrıntıları ile ve heyecanlı bir dille anlatmıştır.

Tepeyran ikinci kez Dahiliye Nâzırı olduğu Salih Paşa kabinesinin 1920'de istifasından birkaç gün sonra, yeni kurulan Damat Ferit Paşa kabinesi tarafından tevkif listesine alınmıştır. Önceleri durumdan haberli olup saklanmasına karşın, daha sonra Anadolu'ya geçmeyerek evine dönmesi üzerine yakalanmış ve tutuklanmıştır. Kendisine yöneltilen suçlamalar, Bursa Valisi ve daha sonra Dahiliye Nâzırı iken Kuvâ-yı Milliye'ye taraftar olması, onlara yardım etmesi ve bu arada bu konuda basına da beyanatta bulunmasıdır. Tepeyran mahkemede, İstanbul Şehremini iken Yıldız Sarayı'nda görevli olduğu komisyonun faaliyetleri nedeni ile de sorguya çekilmiş ve suçlanmıştır ("Yıldız Yağması" sorgusu).

Yazar, *Zâlimane Bir İdam Hükmü* kitabını tutukluluğu sırasında günü gününe tuttuğu notlardan ve daha sonra kaleme aldığı hâtıralarından oluşturmuştur:

"Bu kitap yirmi yıl önce umumî hapishanede geceleri küçük kâğıtlara yazılarak yatak altında saklanmak, akraba ve dostlarımdan hapishaneye gelenlere parça parça verilerek dışarıya kaçırılmak suretile vücuda gelmişti" (s.1)

24 Mayısta tutuklanan Tepeyran ilk kez 15 Haziranda "Nemrut lâkabıyla ma'ruf, bir numaralı Mustafa Paşa Divanı Harbine verildi". Yazar, mahkeme ve sorgusunu tüm ayrıntıları ile ve günü gününe tuttuğu notlara dayanarak, adeta zabıt örneği biçiminde vermektedir. Mahkeme sonunda beraat etmeyi beklerken, gazeteler 1 Ağustosta kendisi hakkında idam hükmü verildiğini yazdılar, ama kendisine karar tebliğ edilmediğinden bu karardan haberli olmadı. Kararı daha sonra tesadüfen ve şifahen öğrendi; karara göre ayrıca malı-mülkü de haciz edilecekti. İdam cezası bir hafta sonra -muhtemelen devlete ve millete yaptığı hizmetler gözönüne alınarak- padişah tarafından küreğe tahvil edildi. 10 Ağustosta *Takvim-i Vekayi*'de bu konuda Padişah Vahdettin'in emri yayınlandı. Ancak Tepeyran hükmün değiştirildiğini de öğrenemedi ve götürüldüğü Askeri Tevkifhane'de konulduğu ölüm hücresinde bir süre kaldı (Tepeyran, ölüm hücresinde idamı beklerken geçirdiği saatleri ve o sıradaki ruhsal durumunu açıklıkla tasvir ediyor). Daha sonra idam cezasının küreğe tahvil olunduğu kendisine de tebliğ edildi. Yazar, hakkındaki idam kararnamesini de kitabında aynen veriyor (s. 168-219).

Damat Ferit Kabinesinin düşmesinden sonra, yeni kabineyi kuran Tevfik Paşa divanı harp kararlarını temyiz ettirmiş ve Askeri Temyiz Dairesi Tepeyran'ı yeniden yargılayarak beraatine karar vermiştir.

Tepeyran'ın millî mücadele yılları ile ilgili hâtıraları ise daha yeni yayınlandı: *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, Baskıya hazırlayan: Sadi Borak, (İstanbul; Çağdaş Yayınları, 1982). Tepeyran bu kitabında Dahiliye Nâzırlığı'nı nasıl kabul ettiğini, nâzırlık günlerini belgelere dayanarak anlatmaktadır (s. 11-52).

Bu kısımdaki; (I) Sadrazam Salih Paşa'nın 1920'de Tepeyran'a Dahiliye Nezareti'ni öneren ve yanıtını beklediğini bildiren telgrafı (s. 139); (II) Sadrazam Ali Rıza Paşa'nın Tepeyran'a Dahiliye Nezareti'ne atandığına ilişkin telgrafı (s. 139); (III) Ali Rıza Paşa kabinesinin programı (s. 140-142); (IV) Kabinenin güvenoyu alışının Sadrazam tarafından vilâyetlere tamimi (s. 143); (V) Dahiliye Nâzırı Hâzım Bey'in 15.2.1920'de *Yeni Gün* gazetesine verdiği demeci (Tepeyran bu demeçte, Sadrazam ve kabinenin izlediği siyasetle uyuşmadığını ortaya koymaktadır) (s. 144); (VI) Padişah Vahdettin'in Damat Ferit Paşa'yı kabineyi kurmakla görevlendiren iradesi (s. 146-147) ve bazı fetvalar (s. 148-150); (VII) 11.4.1920'de *Peyam-ı Sabah* gazetesinde çıkan Damat Ferit Paşa kabinesinin yayınladığı beyanname (s. 151-152), önemli ve değerli belgelerdir.

Dahiliye Nâzırı Hâzım Bey'in Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda kurulan "Felâh-ı Vatan" Grubu ve Rauf (Orbay) Bey ile olan görüşmesi (s. 15-18), İstanbul'un işgali (s. 19-29), Müttefik Devletler Komiserleri'nin işgal münasebetiyle Sadrazam Salih Paşa'ya verdikleri nota ve yayınladıkları beyanname (s. 22-24) ve cevabî nota (s. 24-26), kabinenin müttefik notası karşısında resmi tebliği (s. 26), General Wilson'un İstanbul halkına bildirisi (s. 27) ile resmi tebliği (s. 28-29), Tepeyran'ın Dahiliye Nâzırı iken Mustafa Kemal Paşa ile olan gizli yazışmaları (s. 30-35), Biga Olayı ve yazarın Padişah ile son siyasal gelişmeler üzerine olan görüşmesi (s. 35-47), Salih Paşa kabinesinin toptan istifası (s. 48-52), anlatılan ilginç siyasal olaylardır.

Hapishaneden sonra Anadolu'ya geçen ve Ankara'ya gelen Tepeyran, (s. 53-56), 1921 yılı Mayıs ayında Sivas Valiliği'ne tâyin oldu (s. 57-68). "Umraniye (Koçkiri) Hadisesi ve Nurettin Paşa" adını taşıyan bölüm (s. 69-79) gerçekten çok ilginçtir (ve yine Nurettin Paşa hakkında yazılanlar da öyle: s. 80-85). Tepeyran, Sivas'ta ikibuçuk ay kalmıştır. 1921 yılı Ağustosunda Trabzon'a vali olarak gelir. Yazar bu kısımda da yine ilginç olaylardan sözetmektedir: Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Ardahan mebusu Hilmi Bey (s. 94-98); ve Yahya Kaptan Olayı (s. 106-114 ve 121-131).

1922 yılında Dahiliye Vekili Fethi Bey'den gelen bir telgraf üzerine Şurâ-yı Devlet Başkanlığı'na atanmak üzere görevinden altı ay boyunca izinli sayılmıştır (s. 132-135). Böylece Tepeyran'ın uzun memuriyet hayatı noktalanmış olmaktadır.

Tepeyran'ın idarecilik hayatı bitmiştir, ama siyaset adamlığı devam edecektir. II. dönem TBMM'de 1923 yılında Niğde mebusu olur. Siyaset hayatı, fasılalı da olsa sürer: VI. dönem (1939-1943) ve VII. dönem (1943-1946) TBMM'de de Niğde mebusu olarak bulunmuştur. Ebubekir Hâzim Tepeyran 1947 yılında öldü.

Tepeyran'ın 1922-1947 yılları arasındaki hâtıralarını yazıp yazmadığını da bilmiyorum.

Tepeyran'ın idarecilik hayatı ile ilgili hâtıraları Osmanlı Devleti'nin son yıllarına ait güzel bir inceleme sayılabilir. Gözlemleri canlıdır ve genellemeye açıktır. Canlı bir üslûpla yazan Tepeyran'ın hâtıraları, sosyal tarih yönünden olduğu kadar siyasal tarih yönünden de zengindir.

Cemil KOÇAK

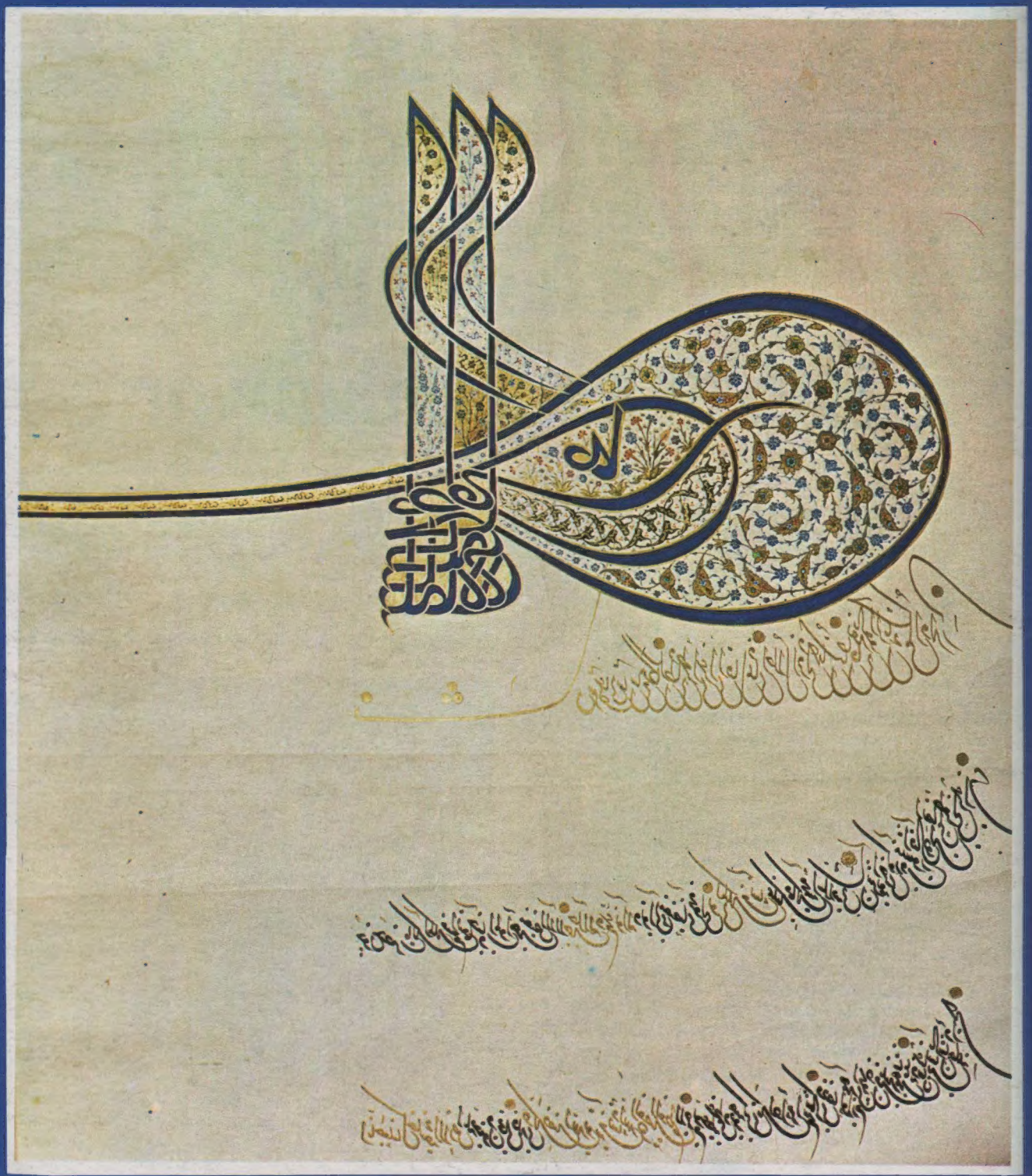

I. Süleyman'ın Tuğrası/ Suha Umur, Padişah Tuğraları (Cem Yayınevi), s. 157